ГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч.
ДЕКАБРЬ
17
вторник
№ 296—297
(5700—5701).

Өртээ 2 көп.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНГАНЫ

Москва, декабрь 16-да (СЭТА). ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чылдазының үшкү сессиязы бөгүн Кремльге ажылын эгелээн.

Эртенгиниң 10 шакта Кремльдиң Улуг ордузунда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдаар залынга **Эвилелдиң Совединиң** хуралы ажыттынган. Ооң-биле деңге Кремль театрының бажыңынга **Националдар Совединиң** хуралы ажыттынган.

Хуралдарга хүннүң айтырыын чаңгыс үн-биле бадылаан. Сессия дараазында айтырыгларны чугаалажыр:

1. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайы.

2. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң дугайы болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайы.

3. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайы.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү

Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунуң 1963 чылдың декабрь 13-те чаңгыс үн-биле хүлээп алган доктаалы

СЭКП-ниң XXII съездизиниң соонда эрткен ийи чылдарның дургузунда совет улус ленинчи партияның удуртулгазы-биле улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге, СЭКП-ниң Программазының салган сорулгаларын шиитпирлээринге улуг чедиишкиннерни чедип алганын СЭКП Төп Комитединиң Пленуму сеткил ханыышкыны-биле демдеглеп тур. Коммунистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннери, тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиканы чайгылыш чокка чорудуп турар чорук, амгы төөгүлүг байдалдарда марксисчи-ленинчи өөредигни чогаадыкчы хөгжүдүп база боттандырып турар чорук, делегейге ССРЭ-ниң, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ат-алдарын улам бедик көдүрген.

Социалистиг революцияның тиилелгезиниң соонда ажыл-агый тургузуушкуну, экономика болза коммунизм дээш демиселдиң шиитпирлиг чүүлү болу бээр дугайында ленинчи айтыышкыннарны партия бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазынга өскерилге чокка удуртулга болдуруп турар. «Делегей революциязынга бодувустуң кол дээштиг салдарывысты бодувустуң ажыл-агыйжы политикавыс-биле чедирип турар бис. Аңаа үндезилээш демисел бүгү делегейниң хемчээлинче шилчээн... Бир эвес ол сорулганы шиитпирлээр болзувусса — ынчаарда ам делегей хемчээлинге ыяавыла болгаш туюлунга чедир тиилеп үнер бис» деп, В. И. Ленин демдеглеп турган.

ССРЭ-де коммунистиг тургузуушкунну делегейниң бүгү социалистиг системазының эрге-ажыктарынга, делегей пролетариадының, бүгү кижи төрелгетенниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар совет улустуң улуг интернационалчы сорулгазы кылдыр партия көрүп турар. ССРЭ-де коммунистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннери — ол дээрге делегейниң социалистиг системазының ниити революстуг херээнге, мөлчүгделге болгаш дарлалга удур бүгү чурттарның ажылчын ангызының демиселинге, империализмге болгаш колониализмге удур, бодунуң хосталгазы болгаш хамааржылпас чоруу дээш улустарның демиселинге ленинчи партияның, бүгү совет улустуң улуг салыышкыны-дыр. Ол дээрге, бүгү делегейге тайбың дээш, демократия болгаш социализм дээш улустарның демиселинге бистиң салыышкынывыс-тыр. Совет Эвилели акы-дуңма найыралга болгаш бот-бодунга дузалажылгага үндезилээш, социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазын сырый каттыштырарынче болгаш быжыглаарынче угландырган шугумну чайгылыш чокка чорудуп турар.

Бистиң партиявыстың ленинчи угланыышкыны, СЭКП-ниң XX, XXI болгаш XXII съездилериниң шиитпирлериниң амыдыралга боттаныышкыны коммунистиг тургузуушкунга, чурттуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге, ооң күчүзүн быжыглаарынга болгаш улустуң чаагай чоруун өстүреринге, чаа кижини кижизидеринге чаа-чаа тиилелгелерни берип турар.

Сөөлгү он чылдарның дургузунда үлетпүрнүң ниити продукциязы 2,7 катап көвүдээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү—барык ийи катап бедээн. Үлетпүр продукциязының немелде өзүлдезиниң чылда ортумак темпилери 10,5 хуу болган. Болбаазыраңгай техника-биле чепсеглеттинген 8.500 чаа улуг үлетпүр бүдүрүлгелерни туткан. Кур черлерни шиңгээдип алганының, дүжүттүң бедээниниң, мал ажылының продуктулуунуң өскениниң ачызында көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрери болгаш күрүнеге садары улуу-биле көвүдээн. Бо чылда шириин кыш болгаш кадыг-дошкун кандаашкын турзажок, тарааны 1953 чылдыындан 1,4 катап хөйнү, эътти—2,6 катап, сүттү—2,7 катап, ногааларны—2,5 катап хөйнү садып алган. 1963 чылда Совет Эвилелинге 5 миллион 200 муң тонна чиг-хөвенни чыып алган—ол болза совет хөвен ажылының бүгү төөгүзүнде эң-не хөй чыылда болганы ол. Картофельди, кат-чимистерни эрткен чылдыындан элээн хөйнү белеткээн, шай бүрүзүн чыыр план ажыр күүсеттинген.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң дүрген өзүлдези он чылдарның дургузунда национал орулганы 2,3 катап болгаш бир ажылдап турар кижиге онааштыр алырга ажылчы чоннарның боттуг орулгаларын 61 хуу көвүдедирин хандырган. Ол үениң дургузунда чурттaлга тудуу аажок улуг хемчээлге калбарган. 108 миллион кижи — чурттуң чонунуң барык-ла чартык кезии чаа бажыңнарже көжүп кирген болгаш боттарының чурттaлга байдалдарын экижиткеннер.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чеди чыл планын боттандырар дээш совет улус эрес-маадырлыг ажылдап турар. Беш чылдарның дургузунда ниити продукцияның өзүлдези контроль чурагайларда 51 хуу турарынга удур 58 хуу болур. Бо чылдарның дургузунда чурт онаалдалардан ажыр 14 миллион тонна ажыг каңны, 22 миллион тонна ажыг нефтини, 3 миллион тонна чыгам минералдыг чемишчидилгелерни, 900 миллион ажыг рубльдиң приборларын болгаш автоматизацияның херекселдерин алыр. Улустуң хереглел чүүлдерин бүдүрер талазы-биле чеди чылдың беш чылдарының онаалдалары 3 миллион рубльге ажыр күүсеттинип турар.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга техниктиг депшилгени дүргедедиринче угланыышкынны партия шудургу боттандырып турар. Чаа техниканы калбаа-биле ажыглаанының түңнелинде сөөлгү беш чылдарның дургузунда кол бүдүрүлге фондуларының барык чартык кезии чаартынган.

Ажыл-агый тургузуушкунунуң айтырыгларын бирги чергениң ужур-дузалыг кылдыр үнелеп көрбүшаан, Коммунистиг партия үлетпүрге, тудугга болгаш көдээ ажыл-агыйга удуртулганы шудургу сайзыраңгайжыдып турар. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлеринге үндезилээш, партия органнарын бүдүрүлге принциптериниң аайы-биле эде тургузарын чоруткан чорук, үлетпүрнү, тудугну болгаш көдээ ажыл-агыйны эң-не тодаргай база чүткүлдүг удуртур арганы партия организацияларынга берген. Планнаашкынны экижидер, техниктиг политиканы төпчүдер, капитал тудугну эң шын организастаар болгаш бүгү экономиктиг ажылдың деңнелин бедидер талазы-биле чугула хемчеглерни партия ап чоруткан.

Бистиң марксисчи-ленинчи партиявыс, социалистиг революцияның партиязы, бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазын эртемниг үндезинге тургузуп база чаа делегейни тургузарынга, бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдеринге күчүлүг революсчу күш болуп турар.

Амгы байдалдарда капитал салыышкыннардан экономика талазы-биле эң-не улуг ажыктыг чүүлдерни кыска хуусааларда алыр арганы берип турар улус ажыл-агыйының эң-не депшилгелиг адырларын колдадыр хөгжүдери бирги чергениң ужур-дузалыг болуп турар. Амгы үеде чурттуң экономиказының хөгжүлдезинде онза чугула роль көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлгениң өске-даа адырларын улам ыңай көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруун өстүрериниң эң-не чугула чүүлү болур **химия үлетпүрүнге** хамааржып турар. Химия, физика, биология, математика талазы-биле эң чаа ажыдыышкыннар ниитилелдиң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезин аажок улуу-биле дүргедедип турар. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын чедиишкинниг тургузары улус ажыл-агыйынга эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин кайы хире калбак болгаш долу ажыглааныындан улуу-биле хамааржып турар.

Сөөлгү чылдарның эртем-техниктиг депшилгези, ада-чурттуң болгаш даштыкының дуржулгазы химия индустриязының өзүп турар аргаларын улам-на долузу-биле илередип, ниитилелдиң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезинге ооң ролюн бедидип турар. Ам химия үлетпүрү улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинде бирги планга тургустунуп турар, чүге дээрге, химия материалдарын ажыглаар чорук материалдыг бүдүрүлгениң кол адырларынга шынар талазы-биле үндезин чаартылгаларны болдуруп турар. Ол чаартылгалар продукцияны бүдүрүп үндүрерин көвүдедир, ооң шынарын бедидер, дагын бүдүрүүшкүннүң калбак бүдүрүлгеге болгаш улустуң материалдыг чаагай чоруун улам ыңай экижидеринге чыылдаларның өзүлдезин хандырар арганы берип турар.

Келир чеди чылдарда минералдыг чемишчидилгелерни, үнүштер камгалалының химиктиг бүдүмелдерин болгаш үнүш ажылынга база мал ажылынга өске-даа химиктиг продуктуларны бүдүрерин улуу-биле көвүдедир төлээде, күчүлүг химия индустриязын тургузарынга хөреңгилерни болгаш күженишкиннерни мөөңнээри—кол болгаш соңгаарлаттынмас сорулга болур деп СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур. Минералдыг чемишчидилгелер — ол дээрге көдээ ажыл-агыйның көдүрериниң үндезиннериниң үндезини-дир. Оларны калбаа-биле ажыглаары көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин күштүг-биле чорударынга оруктуг ажыдып турар. Чурттуң чем продуктулар болгаш үлетпүрнүң чиг-эт талазы-биле хереглелдерин четчир санны-биле хандырар төлээде, шөлдерниң дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидеринге химияның күчүлүг күжүн эң долузу-биле ажыглаар херек.

Химия аъш-чем үлетпүрүнүң технологиязының деңнелин болгаш экономиказын көдүреринге аажок улуг аргаларны ажыдып, медицинаны хөгжүдеринге улуг салдарны чедирип турар. Бичии химия деп адаар химия элээн хөй чугула айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг, ынчангаш шыңгыы кичээңгейни олче көрүндүрер херек.

Химия үлетпүрүнүң дүрген хөгжүлдези болза кылымал волоконаларны, хөм солукчуларын, пластиктиг массаларны, синтетиктиг плёнкаларны болгаш өске-даа материалдарны бүдүрерин көвүдедириниң күзели-биле база техниктиг культураларның дүжүдүн бедидериниң болгаш мал ажылын хөгжүдериниң күзели-биле хеп, идик болгаш өске-даа барааннарга совет улустуң хереглелдерин эң-не долу хандырарының айтырыын шиитпирлээр арганы база берип турар.

Химия үлетпүрү аар индустрияга болгаш тудугга техниктиг депшилгениң улуг перспективаларын ажыдып турар. Полимерлиг материалдарны ажыглаар чорук, техниканың хөгжүлдезинге бурунгаар улуг базым болур болгаш технологтуг чорудулгаларны экижидип база дүргедедип, машиналарның болгаш дерилгениң конструкцияларын сайзыраңгайжыдарынга, продукцияның шынарын бедидеринге болгаш бот-үнезин чиигедиринге дузалап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин хандырып турар. Тудугну улам ыңай индустриализастаары, ооң хуусааларын кызырары болгаш үнезин чиигедири тудугга болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнге химияның продуктулары кандыг черни ээлээринден хөйүнде хамааржып турар. Аар үлетпүрге болгаш тудугга химияның эң-не чаа чедиишкиннерин нептередири күрүнениң улуг чугула херээ болур.

Улус ажыл-агыйының химижидилгези үлетпүрнүң өске-даа адырларынга хамааржып турар технологтуг чорудулгаларны сайзыраңгайжыдарын, чижээ, нефтини болгаш ыяшты ажылдап кылырын, кара болгаш өңнүг металлдарны, шилди, отка быжыг чүүлдерни, полупроводниктерни болгаш өске-даа дыка хөй материалдарны бүдүрерин база киириштирип турар.

Совет Эвилели химия үлетпүрүн улам ыңай күчүлүг көдүреринге бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерлиг болуп турар. СЭКП ТК-ның май Пленумунуң (1958 чылда) доктаалын күүсетпишаан, совет улус улуг химияның тудуун калбак хемчээлдерге чоруткан болгаш ам безин улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Беш чылдарның дургузунда аар индустрияның бо адырынга капитал салыышкыннарның хемчээли 5,3 миллиард рубльге четкен, азы Совет эрге-чагырганың эрткен дөртен чылдарының дургузунда химияны хөгжүдеринге салганындан барык бүдүн чартык катап хөй болган. Беш чылдарның дургузунда 35 заводтар болгаш 250 ажыг улуг химия бүдүрүлгелери ажыглалга кииртинген. Ам химия үлетпүрүнүң кол фондуларының үштүң ийи кезии чеди чылдың чылдарының дургузунда туткан заводтар болгаш цехтер болуп турар. Чиг-эттиң эң-не камналгалыг хевирлери—нефть болгаш бойдус газтарының база нефть ажылдап кылырының продуктуларының суурунга үндезилээш, химия продукциязын бүдүрер талазы-биле үлетпүрнүң чаа улуг төптери Башкирияда, Поволжьеде, Азербайджанда, Сибирьде, Украинаның барыын талакы областарында болгаш Ортаакы Азияның республикаларында тургустунган. СЭКП ТК-ның май Пленумунуң соонда бистиң чуртувуска химия дерилгезин бүдүрери 2,7 катап көвүдээн.

Партия организациялары СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле политиктиг болгаш организакчы улуг ажылды чорудуп турар. Химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин тударынга Ленинчи комсомол идепкейлиг киржип турар. Элээн хөй химия заводтарының болгаш тудуг организацияларының коллективтери ажылдап турар бүдүрүлгелерни алгыдар болгаш эде чаартыр, чаа химия бүдүрүлгелериниң тудуун дүргедедир болгаш бүдүрүлге күчүлерин шиңгээдип алыр талазы-биле үнелиг инициативаны эгелээннер. Тула, Москва, Ленинград, Горький, Луганск, Грозненск областарның, Ставрополь крайның болгаш чурттуң өске-даа районнарының бүдүрүлгелериниң болгаш тудугларының ажылчыннары, инженерлери, техниктери бо алдарлыг эгелээшкиннерге эгелекчилер болганнар.

Чаа күчүлерни ажыглалга киргени, ажылдап турар бүдүрүлгелерниң интенсификациязының талазы-биле бүдүрүлгелерниң коллективтериниң улуг ажылы беш чылдарның дургузунда химия продукциязын бүдүрүп үндүрерин 89 хуу көвүдедир арганы берген. Синтетиктиг смолаларны болгаш пластиктиг массаларны бүдүрери 2,3 катап, химиктиг волоконаларны — 1,9 катап, минералдыг чемишчидилгелерни — 1,6 катап көвүдээн. Синтетиктиг каучукту, автомобиль дугуйларын, күгүр кислотазын болгаш өске-даа продукцияны ажылдап кылыры улуу-биле көвүдээн. Ол чорук чиик үлетпүрге, машина тудуунга, тудугга болгаш өске-даа адырларга химия материалдарын эң-не калбаа-биле ажыглаар арганы берген. Үлетпүрге болгаш көдээ ажыл-агыйга химия продуктуларын ажыглаарындан беш чылдарның дургузунда алыр камналга үш миллиард чыгам рубль болур.

Дыка хөй партия, совет болгаш ажыл-агый органнары химия үлетпүрүн хөгжүдеринге бар аргаларны ыракта-ла долу эвес ажыглап турарын СЭКП ТК-ның Пленуму моон-биле кады демдеглеп тур. Химия бүдүрүлгелерин тударынга болгаш чаартырынга үндүрүп берген капитал салыышкыннарның чамдык кезии шиңгээдип алдынмайн барган. Чамдык химия бүдүрүлгелерин кедергей оожуму-биле тудуп, чаа болгаш чаарткан заводтарның база бүдүрүлгелерниң төлевилээн күчүлерин шиңгээдип алырының хуусааларын саададып турар, төлевилээшкинде улуг четпестер бар болуп турар. Химия машина тудуу дүрген өзүп турар химия үлетпүрүнүң хереглелдеринден хожудап турар. Элээн хөй таварылгаларда хөй-хөй химия бүдүрүлгелериниң продукциязының шынары салдынып турар негелделерге дүүшпейн турар. Чамдык партия организациялары болгаш улус ажыл-агый чөвүлелдери химияның тудугларын болгаш ажылдап турар бүдүрүлгелерни, чугула болгаш бирги ээлчегниң херээ кылдыр көрбейн, хүн бүрүде эки удуртпайн турарлар.

Коммунистиг тургузуушкуннуң эрге-ажыктарын барымдаалааш, химия индустриязын дүрген хөгжүдеринче, улус ажыл-агыйында техниктиг депшилгеге, көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш улустуң хереглел бараанарын бүдүрерин улам ыңай көвүдедиринге химияның чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглаарынче партияның болгаш улустуң кичээңгейин мөөңнээри эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур.

Келир чеди чылдарда химия үлетпүрүн хөгжүдеринге хөй капитал салыышкыннарны үндүрүп берип турар. Улус ажыл-агыйының бо эң-не чугула адырын хөгжүдериниң программазын боттандырар чорук, үлетпүрнүң, тудугнуң, транспорттуң, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының, эртемниң болгаш техниканың ажылдакчыларының бүгү күштерин мобилизастаарын, курлавырларны болгаш аргаларны билдилиг ажыглаарын негеп турар.

Моон-биле холбаштыр ажылчы чоннарның чогаадыкчы инициативазын хөгжүдеринге, улус ажыл-агыйынга эртемниң эң чаа чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы нептередириниң херээнге дегейленчек болгаш оперативтиг эвес чоруктуң бүгү илередиишкиннеринге эптежип болбас байдалды

(Төнчүзү 2-ги арында).

Партияның болгаш улустуң күштерин коммунистиг тургузуушкуннуң планнарын күүседиринче

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА 1963 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 13-ТЕ ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ТҮҢНЕЛ ЧУГААЗЫ

Эштер! СЭКП Төп Комитединиң Пленуму бодунуң ажылын доозуп турар-дыр. Бо Пленум болза коммунистиг ниитилелди тургузарының база бир кол айтырыының талазы-биле бистиң ленинчи партиявыстың кайгамчык улуг чөвүлели болган деп чугаалазымза ниити бодалды илергейлээним ол болур ийик деп бодап турар мен. **(Адыш часкаашкыны).** Бо Пленум болза XXII съездиниң хүлээп алганы Программаны амыдыралга боттандырар талазы-биле партияның чүткүлдүг ажыл-чорудулгазының база бир бадыткалы-дыр.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер дугайында СЭКП Төп Комитединиң Президиумунуң саналын маңаа санал берген эштер онза чаңгыс эп-сеткил-биле деткиди.

Улуг химияны тургузарынга, экономиканы улам ыңай хөгжүдеринге болгаш улустуң чаагай чоруун көдүреринге бистиң чуртувус кайы хире аргаларлыг болуп турарының ёзулуг аажок улуг шинчизи Пленумга бистиң мурнувуска илереттинди.

Маңаа партия, ажыл-агый органнарының удурукчуларының, эртемденнерниң, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының кончуг солун саналдары болгулады. Бистиң партиявыстың база бир аажок улуг чедиишкининиң дугайын бо саналдар чугаалап турар-дыр. Совет чурт ам коммунистиг тургузуушкуннуң эң улуг болгаш эң харысалгалыг сорулгаларын күүседип шыдаар аргалыг кайгамчык кадрларлыг болуп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Партияның болгаш улустуң улуг сорулгаларын чугаалажып көрүп тура, бистиң улуг баштыңчывыс болгаш башкывыс Владимир Ильич Ленинниң өөредииинден сүмелерни кезээде ап турар бис. Бир эвес Ильич бистиң Пленумувуска болган делгереңгей чугааны дыңнаар аргалыг турган болза, бистиң Төрээн чуртувустуң күчүзүнүң кайы хире өскенин, ам совет улус кайы хире аажок хөй материал хөреңгилерлиг болуп турарын көөр аргалыг турган болза, кайы хире өөрүп тургай эттик. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бир эвес Владимир Ильич бо залда олуруп турар кижилерни көөр аргалыг болган болза, бир эвес оларның саналдарын ол дыңнаар аргалыг болган болза, «чурттaлга болгаш демисел үнелиг болган-дыр, бистиң ажылдааныывыс халас барбаан-дыр!» деп ол шуут-ла чугаалаар ийик. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Ол шынап-ла ындыг. Ленинчи идеялар, Ильичиниң чагыглары чурттап база тиилеп турарын ам бүгү кижилер көрүп турар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бистиң экономикавыстың өзүлдезин болгаш химия үлетпүрүн база ооң-биле холбашкан адырларны хөгжүдеринге капитал салыышкыннарның хемчээлин айтып турар чамдык сан-медээлерни сагындырарын өөпшээреп көрүңер.

Илеткелде айытканы ышкаш, чоңга улам улуг байлактарны химияның дузазы-биле тургузар төлээде химия индустриязын хөгжүдеринге болгаш улус ажыл-агыйының кол адырларын химижидеринге чеди чылдарның дургузунда 42 миллиард рубльди салыры эргежок чугула болуп турар. Ол дээрге аажок хөй хөреңгилер-дир, ынчалза-даа ам оларны үндүрүп берип болгаш шиңгээдип ап шыдаар бис.

Айыткан программаны күүсединге четчир хөреңгилерлиг болуп турар бис. Бистиң капитал салыышкыннарывыстың тургузуун ак-сеткилдии-биле ылавылап билип алырын күзеп турар кижилер аңаа дораан бүзүрээри белен. Химияны хөгжүдеринге чыл бүрүде 6 миллиард рубльди салыр ужурлуг бис. Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге бо чылын 32 миллиард чыгам рубльди киирер бис. Бир эвес чеди чылдарның дургузунда капитал салыышкыннарның ниити хемчээли бо чылдың деңнелинге хевээр артканда беле, ынчаарда, химиядан аңгыда өске-даа бүгү хереглелдерге 26 миллиард рубльди киирер апаар.

Ынчалза-даа ынчаар санап болбас. Капитал салыышкыннар талазы-биле бистиң аргаларывыс депшилгелиг өзер апаар. 1970 чылда улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннарның хемчээли бистиң чуртувуска чылда 50—55 миллиард рубль чедир өзер деп. Күрпланның ажылдакчылары санап турар. 1970 чылда химияга чылда чарыгдалдарны 8,5 миллиард хире рубльге доктаадып турар. Мынчангаш улус ажыл-агыйының өске адырларынга 46 миллиард ажыг рубльди киирер апаар-дыр.

1964—1970 чылдарның дургузунда үлетпүрнүң болгаш көдээ ажыл-агыйның химижидилгезиниң талазы-биле хемчеглерден кирер ниити арыг орулга ол-ла үениң дургузунда капитал салыышкыннар 42 миллиард рубль түңнүг турда, барык 57 миллиард рубль болган турарын ол ышкаш база катап демдеглээр болза чогуур.

Илеткелде айтып турганы ышкаш, чеди чылдарның дургузунда химияның хөгжүдеринге киирген бүгү чарыгдалдарының орну чүгле катап эгиттинип келир эвес, харын база чуртка 15 миллиард рубль чыгам арыг орулганы бээр.

Мынчангаш химия индустриязын хөгжүдериниң айыткан программазын чурт камгалалын быжыглаарынга, улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының өзүлдезинге когарал чок кылдыр боттандырар деп чүве мырыңай билдингир-дир. Бис химияны хөгжүдүп турар болганывыста камгалал дугайын бистиң уттуп турарывыс ол-дур деп, Барыын талада чамдык кижилер бодап турар. Чок. химия—бодунуң ээлчээ-биле, а камгалал бодунуң ээлчээ-биле чоруп турар. Хрущевтуң илеткелин кым ханыладыр номчуп көөр болдур, ол кижи Совет Эвилелинде экономиканың өске адырларын хөгжүдеринге кичээңгейни кошкатпайн турар деп чүвени билип аптар деп чамдык кижилерниң буржуаз парлалгага бижээнин бөгүн номчудум.

Химия үлетпүрү боду, улам улуг хемчээлдерге ооң хөгжүлдезиниң хире чергези-биле, дагын бүдүрүүшкүннүг калбак бүдүрүлгеге болгаш улустуң чаагай чоруун көдүреринге немелде чыылдаларны бээр апаар. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер чорук чурттуң ниитизи-биле улус ажыл-агыйының улам ыңайгы күчүлүг көдүрлүүшкүнүнге улам улуг аргаларны бээр.

Бистиң төлевилээн бүгү чүүлдеривисти бистиң улузувус күүседип шыдаар. Кол чүүл болза, шаг-үени болгаш ам бистиң партиявыстың, ындыг аргаларны бодунуң күш-ажылы-биле тургускан улустуң бар болуп турар хөреңгилерин угаазылалдыг ажыглаары болур.

Бистиң партиявыстың Төп Комитединиң чугаалажып турар планнарын бүгү совет кижилер улуг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле, улуг көдүрлүүшкүн-биле уткуп ап турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Бо хүннерде делегей парлалгазы, бистиң өңнүктеривис болгаш дайзыннарывыс СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажылын боттарының туруштарының аайы-биле үнелеп көрүп турарлар.

Өңнүктеривиске ТК-ның Пленуму —улуг өөрүшкү. Улуг химияны тургузарынга ажыглаары-биле бистиң төлевилеп турарывыс хөй миллиард дезевилелдер — ол дээрге экономиканың чаа күчүлүг өзүлдезинге, улустуң чаагай чоруун көдүреринге хөй миллиард рубль-дир, ол дээрге элбекшилдиң хөй миллиард рубли, кижиниң бүгү хереглелдерин долу хандырар сорулгалыг бүдүрүлгениң социалистиг аргазының артык күштүүнүң чаа бадыткалы-дыр деп олар демдеглеп турарлар.

(Уланчызы үшкү, дөрткү арыннарда).

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү

Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

тургузарынга, партия-күрүне болгаш хөй-ниитиниң контролюн күштелдиреринге база химияны хөгжүдериниң күрүне планнарының күүселдези дээш ажылчы чоннарның коллективтериниң харысалгазын медерел билир чоруун бедидеринге партия, профэвилел, комсомол организацияларының ролю хемчээл чокка өзүп турар.

Күчүлүг химия үлетпүрүн тургузар чорук, экономика талазы-биле аажок улуг ажыктыг чүүлдү бистиң чуртувуска берип турар. Киирген хөреңгилерниң ажыктыының талазы-биле үлетпүрүнүң чаңгыс-даа адыры химия-биле деңнежип шыдавас. Химияны хөгжүдеринге чеди чылдарның дургузунда киирер бүгү чарыгдалдар чүгле бүрүнү-биле эгиттинип келир эвес, харын база аажок хөй миллиард рубль чылдаларны бээр. Ол чорук партияның Программазының салган сорулгаларын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга дузалаар.

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң **доктаадыры болза:**

1. Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинге тайылбырлааны келир чеди чылдарда (1964—1970 чылдарда) химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдериниң программазын чүүлдүг деп санаар. Бо программаны боттандырары партияның болгаш күрүнениң эң-не чугула сорулгазы болур деп санаар, чоокку үеде ону күүседиринге партияның болгаш улустуң күштерин мөөңнээри эргежок чугула.

1970 чылда бүдүрүлгени дараазында хемчээлдерге чедир көвүдедирин улус ажыл-агый планнарынга баш бурунгаар көөрүн ССРЭ-ниң Күрпланынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр:

— минералдыг чемишчидилгелерни — 70—80 миллион тонна;

— гербицидтерни болгаш үнүштер камгалалының өске-даа бүдүмелдерин—800—900 муң тоннага чедир;

— химиктиг волокноларны — 1 миллион 350 муң тонна;

— пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны—3,5—4 миллион тонна;

— автомобиль дугуйларын — 44 миллион санныг;

— лак-будулга материалдарын—2,4—2,8 миллион тонна;

— синтетиктиг спиртти болгаш синтетиктиг үс солукчуларын бүдүрерин улус ажыл-агыйының хереглелдерин долу хандырарынга болгаш техникада аъш-чем продуктуларын бүрүн солуурунга чедир көвүдедир.

Химия продуктуларның, ылаңгыя минералдыг чемишчидилгелерниң шынарын экижидер, оларда хоолулуг бүдүмелдерниң бар болурун улуу-биле бедидер талазы-биле хемчеглерни алыр. Бо программаны боттандырары-биле химияга болгаш ол сорулгаларны шиитпирлээри-биле холбашкан улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга эргежок чугула капитал салыышкыннарын үндүрүп бээрин көөр.

2. Химияның аажок улуг аргаларын **көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдеринге** болгаш чуртка аъш-чемниң элбекшилин тургузарынга бирги ээлчегде ажыглаан турар ужурлуг деп, ТК-ның Пленуму санап тур.

Көдээ ажыл-агыйның химижидилгезинге болгаш механизациязынга, суггарылганы болгаш мелиорацияны хөгжүдеринге, а ол ышкаш биология эртеминиң чедиишкиннерин дээре ажыглаарынга үндезилээш, бүгү көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун улуу-биле бедидерин чедип алырын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң парткомнарынга болгаш ол эргелелдерниң начальниктеринге, көдээде партия эге организацияларынга хүлээдир.

Чоокку чылдарда тараа бүдүрерин 5—7 миллиард пудка көвүдедирин, ылавылаарга 1970 чылда ооң ниити чыылдазын 14—16 миллиард пудка чедирерин эң-не соңгаарлаттынмас сорулга болур деп санаар. Тараа бүдүрериниң ындыг өзүлдези чурттуң тараа талазы-биле хереглелин долу хандырар, эргежок чугула хемчээлдиг эътти, сүттү болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын алыры-биле күрүне курлавырларын долдурар арганы тургузар.

Химияның хөгжүлдезин болгаш чемишчидилгелер-биле хандыртынганын барымдаалап тургаш, көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүүшкүнүнүң болгаш белеткелдериниң деңнелин, тараа, техниктиг культуралар, картофель, ногаалар, эът, сүт болгаш өске-даа продуктуларның белеткелдериниң ниити эвилел фондузунга республика бүрүзүнүң салыышкызын тодарадып доктаадырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр.

Көдээ ажыл-агый продукциязының бүрүнү-биле бүдүн турарын болгаш ону эң-не ажыктыг кылдыр комплексилиг ажыглаарын барымдаалааш, көдээ ажыл-агый чиг-эдин болбаазырадыр ажылдап кылып турар үлетпүрнүң күчүлерин өстүрер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырарын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының Дээди чөвүлелинге, Күрпланга, ССРЭ-ниң Куртудуунга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге ТК-ның Пленуму дагзып тур.

1964 чылда-ла тараа, мал чемнери, чигир свёклазы, хөвең, картофель, ногаалар, үстүг үнүштер, шай болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа культураларын бүдүрерин дыка көвүдедирин чедип алыр дээш колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге тарылга шөлдериниң дүжүткүрүн бедидер болгаш тургузуун экижидер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни боттандырып чорударын эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге, партияның көдээ обкомнарынга болгаш крайкомнарынга, облкүүскомнарга болгаш крайкүүскомнарга сүмелээр. Чемишчидилгелер алгаш, эң хөй дүжүттү немештир алган колхозтарга, совхозтарга болгаш бригадаларга тыпсыр материалдыг мактал-шаңналдың немелде хемчеглерин ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу, эвилелдешкен республикаларның көдээ ажыл-агый продуктулары бүдүрериниң болгаш белеткээриниң министерстволары ажылдап кылыр болгаш боттандырар.

Суггаттыг чер ажылын хөгжүдери болгаш суггаттыг черлерден тарааның, ылаңгыя ристиң болгаш кукурузаның магадылаттынган санныг дүжүдүн алырының суурун тургузары чугула сорулгаларның бирээзи деп СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур. Ирригацияны, мелиорацияны хөгжүдер болгаш бар турар суггаттыг черлерни эң эки ажыглаарының талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Күрпланынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр.

Тараа балансызының саналгаларын тургузуп кылырда, тарааны чүгле аъш-чемге чежени хереглээрин эвес, харын малды концентрастаан чемнер-биле бүрүн хандырарын, а ол ышкаш камгалал болгаш өске-даа фондуларны тургузарын барымдаалап көөрүнче Совет, план, ажыл-агый органнарының кичээнгейин СЭКП ТК-ның Пленуму угландырып тур.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедири-биле кады көдээ ажыл-агыйны гербицидтер-биле болгаш үнүштер камгалаар өске-даа чүүлдер-биле, хөрзүнге төгер микроэлементилер-биле, мал чемнеринге немештир бээр витаминнер, синтетиктиг белоктуг бүдүмелдер, аминокислоталар, антибиотиктер-биле, а ол ышкаш синтетиктиг плёнкалар-биле, пластмасс хоорзалар-биле болгаш полимерлиг материалдардан кылган өске-даа кылыглар-биле хандырарын баш удур көөрүн ССРЭ-ниң Күрпланга хүлээдир.

Минералдыг чемишчидилгелерни камналгалыы-биле көөрүн колхозтарның болгаш совхозтарның, колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң удуртукчуларындан, «Союзсельхозтехниканың» болгаш транспорттуң ажылдакчыларындан СЭКП Төп Комитединиң Пленуму негеп тур. Минералдыг чемишчидилгелерни шуптузунга-ла бичелеп чедиштир хуваар хоралыг практиканы чок кылыры эргежок чугула. Хөрзүн, агаар-бойдус болгаш өске-даа байдалдары дүжүтке эң-не хөй немелдени бээр ындыг районнарга чемишчидилгелерни бирги ээлчегде тускайлап берзе чогуур. ССРЭ-ниң Күрпланы, Көдээ ажыл-агый министерствозу, Куртудуг, Орук-харылзаа министерствозу болгаш «Союзсельхозтехника» каттыжыышкыны складтарны тударының, сөөртүлге системаларының, чемишчидилгелерни кадагалаар болгаш хөрзүнге төгериниң, аңаа эргежок чугула техниканы бүдүрерин организастаарының дугайында саналды ажылдап кылгаш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирип кээр.

Чемишчидилгелерни болгаш үнүштерни камгалаар чүүлдерни төгеринге, көдээ ажыл-агый ажылдарын чогуур үелеринде чорударынга таарышкан машиналар болгаш механизмнер-биле колхозтарны болгаш совхозтарны техника талазы-биле улам ыңай хандырарын көдээ ажыл-агыйны химижидери негеп турар.

Улус ажыл-агыйының Дээди Чөвүлели, ССРЭ-ниң Күрпланы, Автотрактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуушкунунуң күрүне комитеди болгаш «Союзсельхозтехника» каттыжыышкыны ол техникага көдээ ажыл-агыйның хереглелин долузу-биле хандырарының талазы-биле саналдарны ажылдап кылгаш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирер.

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери тускай эртемниг агротехниктерни белеткээрин калбартыр болгаш колхозтарның, совхозтарның база колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң агрономнарының болгаш зоотехниктериниң мергежилин бедидер талазы-биле ажылды калбартыр ужурлуг.

Көдээ ажыл-агыйны химижидер ажылдың калбарганы-биле холбаштыр база көдээ ажыл-агыйга хереглээр минералдыг чемишчидилгелерни болгаш өске-даа химиктиг продуктуларны болгаш материалдарны эң шын ажыглаар сорулга-биле «Союзсельхозтехника» хевирлиг чогуур органны тургузары эргежок чугула деп көөр. Ындыг органны тургузар дугайында айтырыгны көөрүн ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр. Республикаларга, крайларга, областарга болгаш колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдеринге мергежилдиг агрохимиктиг албан черлиг турары эргежок чугула.

3. Химия индустриязын хөгжүдери улустуң хереглелиниң бедик шынарлыг барааннарының калбак ассортиментизин бүдүрүп үндүреринге улуг аргаларны ажыдар дээрзин ТК-ның Пленуму демдеглеп тур.

Хептерни, идиктерни болгаш улустуң хереглелиниң өске-даа барааннарын бүдүрүп үндүрерин калбартыр сорулга-биле 1970 чылда химиктиг волокноларны 1 миллион 350 муң тонна түңге кылып үндүрерин хандырар. Полимер материалдарның шынарын экижидери, вискоз, капрон болгаш ацетаттыг волокноларның технологиязын сайзыраңгайжыдары болгаш шынарын экижидери, лавсан, нитрон, винол болгаш оон-даа өске бедик шынарлыг волокноларны, а ол ышкаш синтетиктиг чаа смолаларны бүдүрерин дүрген көвүдедири эргежок чугула.

Химиктиг материалдарны калбаа-биле ажыглаарынга үндезилээш, 1970 чылда моон адаанда чүүлдерни бүдүрерин мынча чедир өстүрерин эң чугула сорулга кылдыр салыр:

а) пөстерни 12 миллиард 300 миллион метр чедир азы 1963 чылдыынга деңнээрге барык бүдүн чартык катап көвүдедир;

б) ук кылыгларын 2 миллиард 200 миллион эжешти, азы барык ийи катап;

в) иштики хеп трикотажын 1 миллиард 600 миллион кезекти, азы үш катап;

г) даштыкы хеп трикотажын 400 миллион кезекти, азы үш катап;

д) идиктерни 650 миллион эжешти, азы 1963 чылдыындан барык бүдүн чартык катап көвүдедир.

Хептерни, идиктерни болгаш улустуң хереглелиниң өске-даа барааннарын бүдүрер талазы-биле айыттынган хемчээлдерни чедип алыр сорулга-биле чиик үлетпүр бүдүрүлгелериниң күчүлериниң эргежок чугула көвүдээшкинин 1964—1970 чылдарның улус ажыл-агый планнарынга баш удур көөрүн ССРЭ-ниң Күрпланынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр.

Химия үлетпүрүнге чаа угланыышкыннарны хөгжүдери улустуң хереглелиниң хөй-хөй барааннарын бүдүрүп үндүреринге шынар талазы-биле өскерлиишкиннерни болдурар, трикотажты, кылымал алгы-кештен болгаш аргыг чок материалдардан кылыгларны бүдүрерин калбак хемчээлдии-биле организастаар арганы бээр, барааннарның шынарын экижидер болгаш оларның бот-үнезин чиигедир. Бо бүгү чүүлдер ол барааннарның үүрмектеп садар өртектерин чиигедиринге таарымчалыг арганы тургузар. Чоннуң үргүлчү өзүп турар хереглелдери улам долузу-биле хандыртынар.

4. Химия үлетпүрүн хөгжүдери, ылаңгыя пластмасстарны болгаш полимерлиг өске-даа материалдарны бүдүрери аар индустрияның болгаш тудугнуң хөй-хөй адырларынга технологияны дыка чаартырынга чедирер.

Бистиң экономикавыстың хереглелдерин болгаш аргаларын барымдаалап тургаш, 1970 чылда пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны 3,5—4 миллион тоннаны бүдүрүп үндүрери эргежок чугула.

Эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин, бүдүрүлге дуржулгазын болгаш пластмасстарны ажыглаарының экономиктиг ажыктыын барымдаалап көргеш, экономика талазы-биле ажыктыг болгаш техника талазы-биле болдунар аргалыг ындыг черлерге, ылаңгыя электри үлетпүрүнге, химия база нефть машина тудуушкунунга өңнүг металлдарны оларның-биле эң хөй хемчээлдиг солуур; пластиктиг массаларны машиналарның бедирлерин болгаш кезектерин кылыр холушкак металлдарның орнунга, хоорзаларны болгаш өске-даа кылыгларны бүдүреринге ажыглаар. Хөй он миллион кубометр ыяшты болгаш ыяш артынчыларын ажыктыг кылдыр ажыглаар арганы берип турар ыяш болбаазырадырының химиктиг аргазының улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыын демдеглевишаан, 1970 чылда: целлюлоза бүдүрерин — 11,5 миллион тонна, саазынны — 7 миллион тонна, картонну — 6 миллион тонна, ыяш чоңгузу плиталарны — 4 миллион кубометр, ыяш-волокнолуг плиталарны — 400 миллион дөрбелчин метр болгаш шуугайны — 3,5 миллион кубометр чедирер.

Тудугга, ылаңгыя шалалар будуур лак будуктарны бүдүрерде, дерип кылыр материалдарны, санитар-техниктиг болгаш өске-даа кылыгларны бүдүрерде пластиктиг массаларны база-ла калбаа-биле ажыглаар, ынчаарга ол улуг экономиктиг ажыкты бээр.

Улустуң хереглел барааннарынга, а ол ышкаш үлетпүрнүң болгаш тудугнуң янзы-бүрү адырларынга, ылаңгыя машина тудуушкунунга, ооң иштинде автомобиль болгаш трактор үлетпүрүнге ажыглаар синтетиктиг будуктарны болгаш дозуларны бүдүрерин көвүдедир. Бүдүрүп үндүрүп турар будуктарның шынарын экижидер.

5. Синтетиктиг солукчуларны ажыглаарга аъш-чем продуктуларын техниктиг сорулгаларга чарыгдаарын дыка кызырар азы харын-даа шуут соксадырын өөренип көргеш, аъш-чем чиг-эдиниң долу үнелиг солукчуларын бүдүрерин организастаарын болгаш 1967—1968 чылдарда-ла тарааны, чигирни, үнүш үстерин, сүттү болгаш картофельди техниктиг сорулгаларга ажыглаарын соксадырын ССРЭ-ниң УАДЧ-зинге, ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң УАЧ-зинге, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге СЭКП ТК-ның Пленуму дагзып тур.

Плёнка болгаш лак-будук материалдарын, консервантыларны болгаш үлетпүрге, көдээ ажыл-агыйга база чоннуң амыдырал хереглелдеринге эргежок чугула химияның өске-даа продуктуларын бүдүрүп кылырын планнарга база-ла баш удур айтыры, эм чүүлдерин бүдүреринче онза кичээнгейни угландырары эргежок чугула.

6. Химия үлетпүрүнге дериг-херекселдерни бүдүрерин хөгжүдериниң чугула ужур-дузазын демдеглевишаан, **химия машина тудуушкунунуң** өзүлдезиниң бедик темпилиг болурун баш удур көөр. Ону чедип алыры-биле ажылдап турар заводтарның күчү-шыдалын эргежок чугула хемчээлге чедир улгаттырар, тускайжыттынган машина тудуушкунунуң бүдүрүлгелериниң тудуушкунун боттандырып чорудар. Машиналарның, аппараттарның болгаш приборларның техниктиг деңнелин бедидер, дериг-херекселдерниң шынарын шыңгыы экижидер, химияның машина тудуушкунунуң эртем-шинчилел болгаш конструктор баазазын күштелдирер, тудугларга дериг-херекселдерни комплексилиг чедирип бээрин организастаар. Бо айтырыглар талазы-биле боттуг саналдарны СЭКП ТК-га болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге бир ай хуусаа иштинде киирип кээрин ССРЭ-ниң Улус Ажыл-агыйының Дээди Чөвүлелинге, ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң УАЧ-зинге, химия болгаш нефть машина тудуушкунунуң Күрүне комитединге дагзыр.

7. Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айыттынган программазын боттандырары химия бүдүрүлгелерин тударын болгаш оларны дериг-херекселдер-биле четчелээрин организастаарын үндезини-биле экижидерин негеп турар.

Химия үлетпүрүнге болгаш ооң хөгжүлдези-биле холбашкан адырларга дыка хөй капитал салыышкыннарын чоокку чеди чылдарда ажыглаар ужурлуг. Ол сорулганы чедиишкинниг күүседир төлээде, хамыктың мурнунда тудуг организацияларын быжыглаар, химия бүдүрүлгелериниң дыка мөөңнеттинер районнарга тускайжыттынган тудуг организацияларын тургузар, тудугнуң индустриалдыг баазазын күштелдирер. Химия бүдүрүлгелерин төлевилээриниң болгаш таарыштыр тургузарының херээн шиитпирлии-биле экижидери, оон-биле кады бүгү экономиктиг факторларны барымдаалап көөрү эргежок чугула.

Химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин тургузарының болгаш чаартырының программазын чедиишкинниг күүседириниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш боттандырарын ССРЭ-ниң УАДЧ-зинге, ССРЭ-ниң Куртудуунга, ССРЭ-ниң Күрпланынга база химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне Комитединге дагзыр. Туттунган бүгү бүдүрүлгелерни болгаш цехтерни эң кыска хуусаада ажылдадып киирерин хандырар болгаш оларның бүдүрүкчүлүүн төлевилээн күчүзүнге чедирер.

Республикаларның, крайларның болгаш областарның партия организациялары химия индустриязының бүдүрүлге бүрүзүнүң тудуун онза контрольга алыр, тудуг бүрүзүн ажыглалга чогуур хуусаазында киирериниң болгаш ооң күчүзүн дүрген ажыглаарының хемчеглерин алыр. Химия үлетпүрүнүң чаа бүдүрүлгелерин тударын дүргедедири-биле кады эргижирээн дериг-херекселдерни чаартып солуурунуң база технологтуг чорудулгаларны интенсификастаарының күсели-биле химия продукцияларын бүдүрүп үндүрериниң аргаларын тывар болгаш ажыглаар ажылды ам-даа калбартыры эргежок чугула.

Чаа химия бүдүрүлгелерин болгаш цехтерин планнаарының база төлевилээриниң үезинде эң чаа оптималдыг технология чорудулгаларын төлевилелдерге көөр болгаш улуг агрегаттарны ажыглаарын дүрүм болдурар, а ол ышкаш комбинаттар системаларынга бүдүрүлгелерниң шын дүүшкүнүн тодарадыр. Химия бүдүрүлгелериниң комплексилиг механизастаашкынынче болгаш автоматчыдылгазынче онза кичээнгейни угландырган турар ужурлуг.

8. Бүдүрген чүүлдерниң артынчыларын болгаш чиг-эттиң ийиги чергениң чүүлдерин химия үлетпүрүнүң бодунга болгаш бүдүрүлгениң өске-даа адырларынга (металлургия, хөмүр даш, нефть, цемент, ыяш үлетпүрү, энергетика дээш оон-даа өске) калбаа-биле комплексилиг ажыглаарын күрүне комитеттериниң, улус ажыл-агый чөвүлелдериниң, бүдүрүлгелерниң, эртем болгаш төлевилел организацияларының чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр санаар.

Ол болза минералдыг чемишчидилгелерни болгаш өске-даа химиктиг продуктуларны бүдүрерин көвүдедиринге чиг-эт курлавырларының улуг немелде үндезини болур. Ол чорук бүдүрүлге черлериниң орулгалыын бедидеринге чиг-эт курлавырларын камнаарынга чедирер, а ол ышкаш улуг үлетпүр черлериниң районнарынга санитарлыг байдалды экижидериниң хемчээ болур.

9. Күчүлүг химия индустриязын тургузарынга эртемниң эң улуг ролюн демдеглевишаан, СЭКП ТК-ның Пленуму химия талазы-биле ажылдап турар эртем-шинчилел организацияларының күжениишкиннерин чаа материалдарны, улам ажыктыг препараттарны тургузарынче, артынчы продуктуларның арыг-силиин бедидеринче, бедик бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдерни хереглээр, чиг-этти улам ажыктыг кылдыр ажыглаар, а эң эвээш күш болгаш энергия чарыгдалдарын кылып тургаш, бедик шынарлыг химия продуктуларын алыр арганы бээр, улам бөдүүн болгаш камналгалыг технологтуг чорудулгаларны ажылдап кылырынче угландырарын Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне Комитединге, Химияның болгаш нефтиниң машина тудуушкунунуң күрүне комитединге, ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязынга, ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министерствозунга хүлээндирип тур. Бо бүгү айтырыгларны шиитпирлээриниң үндезини болза эртемниң эң чаа чедиишкиннери болур ужурлуг.

Эң-не ажыктыг чемишчидилгелерни болгаш үнүштерни камгалаарының химиктиг аргаларын, пластиктиг массаларның, химиктиг волокноларның, синтетиктиг каучуктарның, будуктарның, лактарның, пигментилерниң чаа-чаа хевирлерин бүдүрүп үндүрериниң технологиязын ажылдап кылырын дүрген доозарынче, автомобиль дугуйларының, резина-техниктиг кылыгларның болгаш пластмасстардан база өске-даа химиктиг продуктулардан бүткен кылыгларның шынарын экижидеринче онза кичээнгейни угландырган турар ужурлуг. Ол ажылдап кылган чүүлдерни бүдүрүлгеге дүрген ажыглаан болгаш химия үлетпүрүнге эң бедик техниктиг деңнелди магадылаан турар ужурлуг.

Эртем-шинчилел организацияларының ажылдаарынга эки байдалдарны тургузары-биле институттарның, лабораторияларның дуржулга баазаларын быжыглаар, оларны эң чаа дериг-херекселдер-биле болгаш химия талазы-биле арыг реактивтер-биле хандырар. Заводтарның лабораторияларының технологтуг чорудулгаларын болбаазырадырынга ролюн бедидер, оларны мергежилдиг кадрлар-биле быжыглаар.

Эртем шинчилелдерин болгаш үлетпүрнү чазыг чок приборлар-биле хандырарынче онза кичээнгей салыр болгаш оларны белеткээриниң баазазын прецизиялыг дериг-херекселдер-биле тургузар.

Химия технологиязының үндезиннериниң талазы-биле, химиктиг аппаратураның ажылдап турганының үезинде химиктиг реакцияларның механизмин, физиктиг болуушкуннарны шинчилээр талазы-биле, химия индустриязын тургузарының үезинде техниктиг депшилгени дүргедедир арганы бээр санаалга машиналарын ажыглап тургаш, техниктиг чорудулгаларны модельдээр болгаш санаар аргаларны ажыглаар талазы-биле ажылды улам күштелдирер ужурлуг.

Химия ышкаш ындыг адыр болза, бүгү экономиканы хөгжүдеринге шиитпирлиг салдарын чедирип турар эң-не революсчудулгалыг адыр болур ужурлуг деп чүвени бистиң удуртукчу эртем органнарывыс, эртемниң бүгү ажылдакчылары барымдаалап көөр ужурлуг. Мынчангаш химия эртеминге долу делгем оруктү бээр, ооң хөгжүүрүнге шаптыктап турар бүгү-ле бюрократчы моондактаашкыннарны узуткаар ужурлуг.

Ону барымдаалааш, эртем-шинчилел ажылдарын аайлап башкарар талазы-биле күрүне комитеди, күрүнениң адырлар аайы-биле комитеттери боттарының бүгү-ле кичээнгейин бүдүрүлгеге эртемниң эң чаа чедиишкиннерин ажыглаарын организастаарынче болгаш улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга химияның материалдарын ажыглаарынче угландырган турар ужурлуг.

10. Химия үлетпүрүнге болгаш химия машина тудуушкунунга ажылдаар кадрларны белеткээриниң талазы-биле ажылды күштелдирер. Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң болгаш профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң четкизин калбартырын база контингентизин көвүдедирин, кол-кол тускай мергежилдерниң ажылчыннарын белеткээр талазы-биле курстарны тургузарын, төрелдешкек мурнакчы бүдүрүлге черлеринге барып практикага ажылдаарынга өөредирин таарыштырарын ССРЭ-ниң Күрпланынга, Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министерствозунга, Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне комитединге, Химияның болгаш нефтиниң машина тудуушкунунуң күрүне комитединге, Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединге дагзыр.

11. Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң кайгамчык улуг программазын чедиишкинниг боттандырары үлетпүрнүң химияны хөгжүдери-биле холбашкан өске адырларының бүдүрүлгелер коллективтериниң бо чугула херекке идепкейлиг киржиринден дыка хамааржыр деп, СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының, ылаңгыя аар индустрияның бүдүрүлге черлериниң ажыл-агый болгаш партия организацияларының эң чугула хүлээлгези болза химияга хамаарышкан онаалгаларны үлегерлиг күүседири болур. Өңнүг болгаш кара металлургияның, одаар чүүл үлетпүрүнүң болгаш энергетиканың ажылдакчылары химия бүдүрүлгелерин болгаш химияның машина тудуушкунунуң заводтарын база тудугларын прокаттың болгаш металл кылыгларының эргежок чугула сортаментизи-биле, оттулар чүүл болгаш энергия-биле үзүктел чок хандырарының хемчеглерин алыр; бүдүрүлге черлеринде бар курлавырларны болгаш болдунар аргаларны химия бүдүрүлгелеринге херектиг технологтуг чиг-этти болгаш чартык фабрикаттарны бүдүрерин көвүдедиринге болгаш оларның шынарын бедидеринге болдунар-ла хөйү-биле ажыглаар ужурлуг.

12. Ажылчы чоннарга ТК-ның бо Пленумунуң доктаалын болгаш материалдарын ханызы-биле тайылбырлаарынга организастыг болгаш идеологтуг ажылдың бүгү аргаларын, хевирлерин болгаш методтарын ажыглаарын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, бүгү партия организацияларынга хүлээдир. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери чурттуң улус ажыл-агыйын улам ыңай көдүрериниң, улустуң чаагай байдалын өстүрериниң эң чугула негелдези болур. Пленумнуң айыткан программазын амыдыралга боттандырары алызы барып ажыл-ишчи бүрүзүнүң күжениишкиннеринден хамааржыр деп чүвени совет кижи бүрүзү билген турар ужурлуг. Партия болгаш профэвилел организациялары химия индустриязын улам ыңай хөгжүдериниң программазын күүседири база химия материалдарын улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга билдилиг ажыглаары дээш үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының калбак чарыжын организастаар ужурлуг.

* * *

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң программазын партия болгаш чон коммунистиг тургузуушкунга, бистиң чуртувустуң экономиказынга, ооң күчүзүн быжыглаарынга кайгамчык улуг ужур-дузалыг күрүнениң бирги чергелиг чугула херээ кылдыр уткуп хүлээп алыр дээрзинге СЭКП ТК-ның Пленуму быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

Совет эрге-чагырганың туруп келген үезиниң дургузунда эң-не баштай бистиң күрүневис чоннуң хереглелдерин хандырары-биле шуут холбашкан бүдүрүлге адырларынга ол хире хөй капитал салыышкыннарны кылыр аргалыг болган. Бистиң чуртувустуң төөгүлүг хөгжүлдези болза, ажылчын аңгы, ажылчы чон эрге-чагырганы бодунуң холунга алгаш, аар индустрияны тургузарынче бүгү күштерин болгаш акша-хөреңгилерин бүрүн угландырар ужурга таварышкан турган, шак ындыг байдалдыг турган болгай. Империализм-биле демиселге шыдажып үнер, социализмни чедиишкинниг тургузар төлээде, металлдыг, хөмүр даштыг, нефтилиг, болдунгу дег-ле бүгү машиналарлыг болур херектиг турган. Владимир Ильич Лениниң сөглээнин ёзугаар алырга, бистер бүгү-ле чүүлдерге, школалар талазы-биле безин хумагалап камнаар ужурга таварышкан турган бис.

Бистиң улузувус партияның удуртулгазы-биле тергиин чергениң аар үлетпүрүн тургускан. Ам Совет чурт аар индустрияны хөгжүдерин улам-на үргүлчүлевишаан, чоннуң өзүп турар хереглелдерин шуут хандырарынга херектиг аъш-чемни болгаш калбак хереглел чүүлдерин улам хөй кылдыр бүдүрер дээш, химияны, көдээ ажыл-агыйны, чиик үлетпүрнү хөгжүдеринге кайгамчык хөй акша-хөреңгини угландырып шыдаар апарган. Совет кижилерниң чаагай байдалын улам ыңай бедидериниң сорулгазын шиитпирлээри быжыг үндезинниг болу берген.

Бүгү-ле партия, совет, ажыл-агый, эртем, профэвилел болгаш комсомол организациялары улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын, химия индустриязын хөгжүдериниң планнарын күүседиринге боттарының күжениишкиннерин мөөңнээр ужурлуг.

Химия индустриязын тургузарынга улуг роль бистиң аныяктарывыска, комсомолга онаажыр. Химия дээрге, үлетпүрнүң күш-шыдалдыг, эртем-билиглиг, күзел-соруктуг кижилерни негээр ындыг адыры болур. Комсомол, бүгү совет оолдар болгаш кыстар химия тудуушкунунуң энтузиастарын боттарының аразындан тывар ужурлуг. Комсомол, аныяктар улуг химияга херектиг ажылчыннарның, инженер-техниктиг кадрларның хүрээлелин немеп өстүрер апаар. Күчүлүг химия индустриязын тургузары — коммунистиг тургузуушкуннуң шалыпчы фронтузу, бүгү партияның, бүгү улустуң херээ.

Үлетпүрнүң партия органнары заводтарның болгаш фабрикаларның, тудугларның, эртем-шинчилел болгаш төлевилел организацияларының коллективтерин мергежилдиг баштаар, партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, үлетпүр хөгжүлдезиниң планнарын күүседирин хандырып шыдаар дээрзинге СЭКП ТК-ның Пленуму бүзүреп тур.

Чаа улуг сорулгалар көдээ ажыл-агыйның партия организацияларының мурнунда туруп турар. Көдээ ажыл-агыйның улам ыңайгы көдүрлүүшкүнү бүдүрүлгениң интенсификациязынга, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидеринге, гектар чер бүрүзүнден тараа болгаш техниктиг культураларны бүдүрерин көвүдедиринге үндезилээш үргүлчүлээр апаар. Ону барымдаалааш, партия организациялары болза көдээ ажыл-агыйның мурнунга химия үлетпүрүнүң ажыдып турары чаа аргаларны эң дээре ажыглаарынче бодунуң күжениишкиннерин угландырбышаан, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин удуртурун ажыл-херекти улам артык билири-биле, улам эки мергежил-биле боттандырар хүлээлгелиг.

Бо шагның байдалдарында амыдырал, эртем-техниктиг депшилге коммунизм дээрге Совет эрге-чагыргага бүгү чуртту электрижидерин каттыштырганы болур деп ленинчи формуланы бүгү улус ажыл-агыйын химижидериниң дугайында чүүл-биле немээр эргелиг. Ам бистер болза: коммунизм дээрге Совет эрге-чагырга-биле бүгү чуртту электрижидерин, улус ажыл-агыйын химижидерин каттыштырганы болур деп бүрүн үндезин барымдаалыг сөглеп болур бис.

Бистиң чуртувус улуг Лениниң айыткан оруу-биле бүзүрелдиг бурунгаар бар чоруур.

Химия индустриязын хөгжүдер дугайында партияның айыткан планын боттандырары коммунизм тургузуушкунунуң улуг херээнге чугула чаа салыышкын болур.

Чеди чыл планын күүседир, XXII съездиниң шиитпирлерин, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының улуг Программазын амыдыралга боттандырар дээш улам чүткүлдүг ажылдаарынче СЭКП ТК-ның Пленуму эр, херээжен ажылчыннарны, эр, херээжен колхозчуларны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыларын бүгү совет кижилерни кыйгырып тур.

Эш Н. С. Хрущевтуң түңнел чугаазының уланчызы

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Дайзыннар боттарының туруштары-биле көрүп турарлар. Олар аймаазырап-даа база шугулдап-даа турар. Ындыг болза-даа капиталистиг делегейниң угаан-сарыылын ышкынмаан төлээлекчилери болза Совет Эвилели аажок улуг тайбың тургузуушкунну үргүлчүлеп база айыткан планнарны Советтер күүседип турар ышкаш-тыр деп билинир ужурга таваржып турар. Күүседиптер, кандыг-даа «ышкаш-тыр» дээр чүве чокка күүседиптер, дээргилер! **(Адыш часкаашкыны).**

Бо дээрге чаа, эң-не угаазылалдыг бодалдар-дыр. Шаанда аңгы талазы-биле көөр хөөн чок чоруктан согурарган бистиң дайзыннарывыс Совет Эвилелиниң ажыл-агый хөгжүлдезиниң планнары буурап дүжер деп чулчуруп турганнар. Олар ам дылын ызыртыныпканнар. **(Адыш часкаашкыны).**

Химия үлетпүрүн хөгжүтпүшаан, бис бот-бодунга ажыктыг болур чорукка үндезилээш чагыгларны ап болгу дег капиталистиг чурттарның фирмалары-биле кады ажылдажылгадан ойталавайн турар бис. Ол дугайын илеткелде чугаалаан-на болгай. Ындыг болза-даа бо тодаргай, билдингир саналдар Совет Эвилелинге даштыкыда чаагай күзелдиг эвес чамдык кижилерниң иштинге бистиң туружувусту хажыдар дээр оралдажыышкыннарны болдурган. Бистиң бо саналдарывыс химия үлетпүрүн хөгжүдеринге херенгилер Совет Эвилелинде чок болуп турары-биле негеттинип келген деп чамдыктары санап турар. Өскелери эң-не калчаарап, демээрээн дайзыннар, химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айыткан программазын үзер төлээде, Совет Эвилелинге узун хуусаалыг болгаш өске-даа чээлилерни бербес болза чогуур деп медеглевишаан, улам-на эмин эртип турарлар.

Моон-биле холбаштыр чүнү чугаалап болурул? Ам база-ла, Совет эрге-чагырганың 47 чылында, Совет Эвилелинге хамаарыштыр Социалистиг күрүнениң догуннаашкынының баштайгы чылдарында илергейлеп турганыңар ышкаш ындыг мелегей чорукту шынап-ла ам база илергейлеп турарыңар ол бе, дээргилер? Совет Эвилели химияны хөгжүдериниң аажок улуг программазын ажылдап кылбышаан, капиталистиг чурттардан чээлилерни бээр азы бербес бе дээр чүведен, таварылгалардан хамаарыштыр химия үлетпүрүн хамаарылгалыг кылдыр тургузуп турар деп шынап-ла бодап турарыңар ол бе. Силерниң ындыг доскут чорууңар мелегей чорук-биле кызыгаарлажып турарын эскерип көөрүн чөпшээреп көрүңер.

Совет Эвилели улуг химияны хөгжүдерин төлевилевишаан, хөй миллиардтан сөөлгү көпеекке чедир бодунуң күштеринге, бодунуң аргаларынга, акы-дуңма социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылгага идегеп турар. **(Адыш часкаашкыны).** А бистиң-биле садыглажырын болгаш совет чагыгларга ажылдап алырын күзеп турар капиталистиг фирмаларга бистиң киирип турар чагыывыс ол дээрге химия үлетпүрүн хөгжүдеринге немелде фактор-дур. Бистиң чагыгларывысты алырын болгаш ооң-биле чогуур кончааны алырын күзеп турар угаан-сарыылдыг эвээш эвес бүдүрүлге ээлери Барыын таладан тыпты бээр боор.

Эштер! Эртемденнерге, инженерлерге, техниктерге, ажылчыннарга, көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилеринге — СЭКП Төп Комитединиң бо Пленумунуң ажылынга киришкен бүгү кижилерге хүлээп көрүүшкүннү илергейлээрин меңээ чөпшээреп көрүңер. Чер-чурттуңарга тарап чангылай бергеш, Пленумнуң ажылының дугайын чүгле чугаалап бээр эвес, харын база ооң шиитпирлерин амыдыралдың идепкейлиг боттандырыкчылары болган турар боор силер дээрзинге бүзүрелди илергейлээрин чөпшээреп көрүңер. **(Адыш часкаашкыны).**

Ам химия үлетпүрүн хөгжүдери, улус ажыл-агыйын химижидери болза коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар талазы-биле партияның болгаш улустуң база бир кол сорулгазы болур дугайында бодалды база катап демдеглээрин күзеп тур мен. Эртем болур болгаш улус ажыл-агыйының адыры болур химия болза, чурттуң экономиказының дыка хөй адырларынга идепкейлиг дээштиг салдарны чедирер арганы берип турар. Бүгү ажыл-агыйны химижидерин дамчыштыр ооң эртем-техниктиг деңнелин улам бедидер бис, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ниити культуразы улам бедик болган турар.

XXII съездиниң көдүрүп үндүргени, партияның болгаш улустуң экономиктиг кол сорулгазын күүседири — коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары болза минералдыг чемишчидилгелерни, синтетиктиг волокноларны, смолаларны, пластиктиг массаларны бүдүрерин көвүдедир талазы-биле бистиң айтып турар программавысты канчаар чедиишкинниг күүседиринден шиитпирлиг хире-чергези-биле хамааржып турар. Химия үлетпүрү — ол дээрге, үлегерлеп чугаалаарга, материалдыг кежиктерниң элбекшилинче аппар чоруур эжиктерни бистиң мурнувуска ажыдып бээриниң дүлгүүрү-дүр. **(Адыш часкаашкыны).**

Химия үлетпүрү — индустрияның база бир кол болгаш депшилгелиг адыры чүнү бээрин бодап көрүңер даан, эштер. Химия үлетпүрү болза металлды, көдээ ажыл-агый болгаш өске-даа чиг-этти солуп турар ындыг болбаазырангай материалдар-биле чурттуң улус ажыл-агыйын хандырар арганы хамыктың мурнунда бээр, үлетпүрнүң болгаш транспорттуң янзы-бүрү адырларын шынар талазы-биле чаа, эң-не сайзырангай материалдар-биле дерир арганы ол бээр.

Химия үлетпүрү эргежок чугула минералдыг чемишчидилгелерни болгаш хоралакчылардан үнүштер камгалалының бүдүмелдерин көдээ ажыл-агыйга бээр. Ол чорук көдээ ажыл-агыйга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка бедидер, а кол чүүл — чуртка чаагай болгаш туруштуг дүжүттерни алырынга, мал ажылының продукциязын чайгылыш чокка өстүреринге быжыг магадылалды тургузар. Ооң ачызында чурттуң хереглелин долу хандырарынга эргежок чугула ол хире хемчээлдиг көдээ ажыл-агый продукциязын ырак эвес келир үеде бүдүрүп шыдаар болур бис.

Химия индустриязын хөгжүтпүшаан, бис дагын бүдүрүүшкүннүг калбак бүдүрүлгеге болгаш чоннуң өзүп турар материал болгаш угаан-бодал хереглелдеринге чыылдаларны көвүдедир бис.

Химия индустриязының ажыдып турар аргалары бо-дур!

Химияны дүрген хөгжүдер дээш демисел бүгү улустуң эң чугула хергээ болган турар ужурлуг. Улуг химия дээш походка, чугаалажып турары ышкаш, бичелеринден эгелээш улугларынга чедир бүгү совет кижилер киржир ужурлуг. Химия билиглерин массаларның иштинге нептередир херек. Школаларда, техникумнарда болгаш дээди өөредилге черлеринде программаларны эде көөр болза чогуур. Шөлдерниң ажыл-ишчилерин, мал ажылының, чиик үлетпүрнүң ажылдакчыларын, үлетпүрнүң болгаш тудугнуң инженерлерин болгаш ажылчыннарын химияның хуулгаазын чүүлдерин шиңгээдип алырынга өөредири чугула, химия өөрениринге оларны сонуургалдыг болдурар херек.

Моон-биле холбаштыр чогаадыкчы интеллигенцияның мурнунда база улуг сорулгалар туруп турар. Бистиң мурнувуска химияның ажыдып турары аажок улуг аргаларын совет кижилерниң эң калбак бөлүктеринге көргүзери — сөстүң чурукчуларының, кино, солуннар болгаш журналдар ажылдакчыларының хүлээлгези болур.

Ажылчы чоннарның калбак массалары химия чүнү бээрин билген, химиктиг арга-биле тургустунган материалдарның бүдүжүн болгаш шынарын билген турар, оларны херек кырынга билдилиг ажыглаар болза, чүгле ол байдалда химияның ажыдып турар байлакшылдыг аргаларын ажыглап болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Көдээ ажыл-агый талазы-биле чамдык саналдарны чугаалаарын күзеп тур мен.

Ам бис көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң кол баазазының — минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедириниң дугайында айтырыгны чугаалажып турар-дыр бис.

Чемишчидилгелерни калбаа-биле ажыглаар чорук көдээ ажыл-агый органнарының, бистиң агроном кадрларывыстың ажылын шыңгыы экижидерин негеп турарын билир херек. Олар чаа сорулгаларны билип алыр болгаш оларны амыдыралга чедиишкинниг боттандырар хүлээлгелиглер. Минералдыг чемишчидилгелерни билдилиг ажыглаарынга он-он болгаш чүс-чүс муң кижилерни өөредир апаар. Күш-ажылдың болгаш херенгилерниң эң-не эвээш чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, колхозтар болгаш совхозтар эң-не хөй санныг продукцияны берген турарын шудургу чедип алыр ужурлуг бис.

Ынчалза-даа бо дээрге эң тодаргай болгаш хандыр чугаалажып көөрүн негеп турар ындыг айтырыглар-дыр.

ТК-ның Президиумунга санал-оналдарны солушкаш, келир чылдың февральда Төп Комитеттиң Пленумун чыылдырар болгаш ол Пленумга көдээ ажыл-агый министри эш Воловченконуң илеткелин тургузуп, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң эң-не чугула айтырыгларын тодаргай чугаалажып көөр болза чогуур деп түңнелди кылган бис.

ТК-ның Пленумунга эки белеткенир, черни, минералдыг чемишчидилгелерни эң-не ажыктыг ажыглаар, бүдүрүлгеге эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы практиканы нептередир талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыр шаг-үе бисте бар-дыр.

Ындыг болза-даа ТК-ның Пленумун манавайн, соңгаарлаттынмас чамдык ажыл-херектерни амдан эгелеп кылыр херек. Хамыктың мурнунда хожудап турар колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын көдүрер дээрзин чугаалап турарым ол, а бисте чурттуң элээн районнарында ындыг ажыл-агыйларның амдаа эвээш эвези хараадаңчыг-дыр.

Быжыг, мурнакчы ажыл-агыйлар-биле кожа экономика талазы-биле кошкак колхозтарның болгаш совхозтарның бар турарының боттуг чылдагааннары болгаш байдалдары чок. Кайы-бир ажыл-агыйның хожудаашкыны удуртур кадрларның — колхозтар даргаларының, совхозтар директорларының, агрономнарның, зоотехниктерниң деңнели-биле, а ол ышкаш чамдык механизатор кадрларның — трактористерниң, комбайнерлерниң кошкаа-биле болганчок-ла тодараттынып турар.

Мынчангаш хожудаңгай колхозтарны көдүрер талазы-биле бүгү ажылды ол ажыл-агыйларга билиглиг, белеткелдиг, эки организакчыларны шилип алыры-биле эгелээр, колхозтар даргаларының албан-дужаалдарынга оларны сүмелээр херек. Ол ышкаш агрономнарны, зоотехниктерни шилип алыр, механизатор кадрлар-биле дузалаар херек.

Бо айтырыгларны шиитпирлээрде чамдык бергелерге таваржып турар бис. Херектиң ужуру чүдел дизе, хожудап турар колхозтар боттарының саң-хөө шинээ-биле ол кижилерниң күш-ажылының чогуур төлевирин, ылавылаарга ам бодунуң албан-ажылының аайы-биле турар черинде эки ажылы дээш оларның ап турар ындыг төлевирин хандырып шыдавас болуп турарында.

Мындыг бир янзы байдал тургустунуп турар: бир талазында, ажыл-агый дуржулгалыг кадрлар чогундан хожудап турар, өске талазында — бир эвес эки организакчыны болгаш тускай эртемниг кижини кошкак колхозка чалап алырга оларга төлээр чүве чок бооп турар.

Оон үнер арганы тывар херек. Бо айтырыг талазы-биле санал-оналдарны солушкан бис, мынчангаш чүгле бодумнуң эвес, а ТК-ның Президиумунуң өске-даа кежигүннериниң бодалдарын база чугаалап көрейн.

Даргаларның, тускай эртемниглерниң болгаш механизаторларның күш-ажыл төлевирин олар төлеп шыдаан турар кылдыр ол колхозтарга тускай чээлилерни үндүрүп бээр апаар боор. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).** Саң-хөө талазы-биле бо түр дузаламчы дедир эгиттинер, эки кадрлар колхозтарның болгаш совхозтарның ажылын дүрген экижидип, бүдүрүлгениң деңнелин көдүрүп шыдаар. Ону практика бадыткап турар. Маңаа эш Грачев санал берди. Бир-ле үеде областың партия организациязының сүмезин ёзугаар хожудаңгай колхозка ол келген турган. А ооң удурткан колхозу ам бүгү обласка үлегер-чижек болу бергенин силер дыңнадыңар. Эш Грачев Калиновка чурттуг эвес, ооң кожазы Дмитриевск районндан келген кижи, ынчалза-даа ам ол ёзулуг калиновкачы болу берген болгаш мээң чаңгыс чер чурттугларымны ТК-ның Пленумунда төлептиг төлээлеп турар.

Бисте бар турар аргалар бо-дур, бистиң партиявыс кандыг кадрларлыг болуп турар-дыр. А эш Грачев ышкаш кижилер бисте муң-муң болгай. Ындыг кижилерни колхозтарда удуртур албан-ажылдарга депшидер херек.

Көдээже күзел чок, чүгле партийжи чурумну сагыыры-биле чоруп турар кижилерни эвес, а эң дээре ажылдакчыларны шилип алыр херек, күзел чок кижилерни колхозтарга чоокшуладып-даа болбас дээрзин катаптап чугаалап тур мен. Бир эвес кижи көдээже албадаашкын-биле чоруур болза, ындыг кижи мурнунда ажылдап турган черинге кажан ээп кээрин манап олуруп бээр. Хожудап турар колхозтарны дүрген көдүрер херекке бүзүрээр, колхозчуларга бүзүрээр ындыг кижилерни депшидер херек. Бодунуң ээлчээнде колхозчулар ындыг кижилерге бүзүрээр. Шолоховтуң «Аңдарган кур чер» деп сураглыг номунуң кол маадыры питер ажылчын Давыдов болганын билир болгай силер. Ооң канчаар ажылдап турганын, аңаа казактарның канчаар ынакшаанын болгаш колхозка ооң канчаар ынакшаанын көрүңерден. Бир эвес ол үеде Ленинград ажылчыннарны көдээже чорудуп турган болза, ам бисте хоорайда-даа, көдээде-даа ындыг кижилер муң-муң болгай. Хожудаңгай колхозтарны көдүрер хүндүлүг херекти дагзыр болза чогуур кижилер бо-дур. Давыдовтарны, Грачевтарны шилип алыылыңар, экономика талазы-биле кошкак колхозтар бир — ийи чыл дургузунда-ла чаартына берген турарынга бүзүрээр бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Ол колхозтарже чоруткан кадрларга профэвилел кежигүннериниң бүгү эргелерин хевээр арттырбышаан, профэвилелиниң кежигүннеринге арткан турар ужурлуг деп чүве таарымчалыг болур боор. Ол болза социал хандырылга болгаш өске-даа чүүлдер-дир. **(Адыш часкаашкыны).**

Колхозтар, бүдүрүлгелер ышкаш боттарының ажылдакчыларының пенсия хандырылгазынга киирери-биле күрүне фондузунче шилчилгелерни кылып болур, аргазын бодап көөр херек. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ам чурттуң саң-хөө байдалы бүгү көдээ чоннуң пенсия хандырылгазының дугайында айтырыгны калбаа-биле шиитпирлээр арганы бербейн турар. Ынчалза-даа байлактарның мөөңнеттинер шаа-биле ол сорулганы база шиитпирлээр апаар бис.

Болур Пленумга белеткел чоруп турда өске-даа дыка хөй айтырыглар база тургустунуп келир. Ам ол айтырыгларны чугаалавас мен. Чүгле мал чемнерин бүдүрерин көвүдедириниң болгаш черни ажыглаарының сорулгаларынга доктаап көрейн. Парлалгага бо айтырыгларны ам безин тургускан болгай, ынчангаш ындыг чугаалажыышкынга шын угланыышкыннарны бээр херек.

Мал чеми тараа-биле болгаш өске-даа чемнер-биле малды хандырарының айтырыы бүрүн тодаргай турар болза чогуур. Мал ажылының хереглелинге 7,5 миллиард пуд тараа негеттинип турарын ССРЭ-ниң Күрпланы болгаш Көдээ ажыл-агый министерствозу санап көрген. Ынчалза-даа ол дээрге ниити чурагай-дыр, бир эвес ынчаар чугаалап болур чүве болза, күзээшкин-дир. Ол хөй миллиард тарааны кайын алырын, негеттинип турар санныг тарааны кайы зоналарга база чүнүн күсели-биле ап болурун кижилерге көргүзер херек.

Пленумга чедир каш хонук бурунгаар план болгаш көдээ ажыл-агый органнарының ажылдакчыларының чүүлдери парлалгага үнгүлээн, республикаларның көдээ ажыл-агыйын хөгжүдериниң перспективаларын ол чүүлдерге тайылбырлаан. Ынчалза-даа хереглеттинип турар хемчээлдиг чемнерни каяа, кайы зонага, чүнүн күсели-биле бүдүрерил? деп айтырыгга харыы чамдык республикаларның саналгаларында чок болуп турар.

Элээн хөй таварылгаларда көдээ ажыл-агый органнарының ажылдакчылары шынааларны, одарларны экижидериниң сорулгазын бирги черге тургузуп, ол херекке хөй санныг минералдыг чемишчидилгелерни төгер деп саналдап турарынга чөпшээрежип болбас. Мал чемнери бүдүрер талазы-биле шынааларга кордап олурар болза, эрги шагда чугаалажып турары ышкаш, бурган чүнү хайырлаарын манаар дээни ол-дур. Бис ындыг орукче кирип шыдавас бис. Черниң гектар бүрүзүн дээре ажыглаарын чедип ап тургаш, мал чемнерин бүдүрер херек.

Реалистер болур болгаш чоокку чылдарда шынааларга болгаш одарларга негеттинип турар санныг минералдыг чемишчидилгелерни үндүрүп берип шыдавас бис деп чүвени билир херек, эштер. Шынааларны культуржудар, кужурландырбас, шалбааланы бээрин болдурбас херек, а чогуур үезинде аңаа минералдыг чемишчидилгелерни үндүрүп бээр апаар. Ынчалза-даа бир эвес ам бодувустуң ажылывысты оон эгелээр болзувусса угаазылалдыг эвес ажыл-агыйжылар болгаш удуртукчулар болганывыс ол ийик.

Бөгүн кол чүве болза, тарыыр черлерден дээре ажыкты алыры болур.

Минералдыг чемишчидилгелерни хамыктың мурнунда эң улуг ажыктыг чүүлдерни оларның бээр черлеринге эң үнелиг культураларга ажыглаар ужурлуг бис. Ынчалза-даа ол дээрге, шынааларны кааптар дээни ол эвес-тир дээрзин катаптап чугаалап тур мен. Чок. Ынчалза-даа бо херекти тодаргай көөр ужурлуг. Латвияны, Литваны, Эстонияны ап көрүңер. Оларда малдың чем-суурунуң кол үндезини кукуруза, бобылар, чигир свёклазы болуп турар. Ынчалза-даа ында одарлар чамдык рольду база ойнап турар. Каш чыл мурнунда Эстонияга болгаш Латвияга чорааш, чүгле одарга ажыглап болур ындыг кескинди черлерни көрген мен. Ындыг участоктардан сиген кезип алыры безин берге, мынчангаш малды сүрүп одарладыры хамыктың дээрези ол болур ышкаш-тыр, ындыг участоктарга инектер «кезип ап турзуннар».

Бо бүгү байдалдарны барымдаалааш, бөгүн чурт одарларга минералдыг чемишчидилгелерни берип шыдавас деп чүвени шуут чугаалап каар херек. Минералдыг чемишчидилгелер тараа культураларынга, кукурузага, чигир свёклазынга, хөвеңге, кол көдээ ажыл-агый продукциязын берип турар культураларга хэректиг.

Зона бүрүзүнге мал чемнери бүдүреринге хамаарыштыр хөрзүн, агаар-бойдус болгаш өске-даа байдалдарны таарыштыр көөр ужурлуг.

Зона бүрүзүнүң көдээ ажыл-агыйының ажылдакчылары мал чеми тарааны болгаш өске-даа чемнерни боттары чүнүң күсели-биле бүдүрүп турарын көрген турар херек. Чамдык зоналарга ол дээрге кукуруза, күзүн чажар арбай, чочак-тараа, а өске-даа культуралар болуру база магат чок. Өске зоналарга — кукуруза, чазын чажар арбай, чочак-тараа, вика, люпин болур.

Чулуктуг чемнер бүдүрерин организастаарда база ону барымдаалаар ужурлуг. Эки боданып көөр ужурлуг айтырыг бо-дур, эштер.

Кукурузаның, чигир свёклазының, бобы культураларның бедик дүжүдү чокка малды чемнер-биле четчир кылдыр хандырып болбас. Мал ажылында кол чүүл ол-дур.

Бо чылдың күзүнүнде Геническиге мээң ужурашканым эштер мында олуржуп тур боор. Краснодарга болгаш Украинаның мурнуу чүгүнге чоруп турган үемде дыка хөй солун ужуражыышкыннар, беседалар болгулаан болгаш оларга эртемденнер, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери, колхозтар даргалары, бүдүрүлгениң мурнакчылары киришкен. Геническ район — Украинаның база бир эң кандаачал районну, бо чылын ында кукурузаның дүжүдү чавыс болган, черле ынчаш изиг кавысканның уржуундан ында бедик дүжүт хаая болгулаар. Бо чылын районнуң колхозтары гектар бүрүзүнден кукурузаның чүгле 100 центнер силос массазын алган. Өске культураларны тарыза чогуур магат чок эвес бе дээрзин беседа үезинде Геническиде эштерге чугаалаан мен. Бир эвес силостаар кукурузаны тарыырын соксадыр болза, саар инектерни саваң-биле чемгерер апаар бис, чүге дээрге маңаа өске чемнерни бүдүрер аргажок деп меңээ олар харыылааннар. Ооң ужурунда ол зонага гектар бүрүзүнден кукурузаның 100 центнер силос массазы безин — ол дээрге, чем единицаларынга шилчидерге өске бүгү культураларныындан хөй дүжүт-түр.

Геническиде эштерниң шак ынчаар көрүп турар чоруу меңээ таарымчалыг болган. Олар херекти, янзы-бүрү культураларның дүжүттерин деңневишаан, саналганы барымдаалап көрүп турарлар. Олар-биле чөпшээрешкен мен.

«Кубанец» совхозтуң дуржулгазын калбаа-биле ажыглаарын бистиң мурнуу-чүкчүлеривиске — украиннарга, Ростовка, Молдавияга сүмелеп болур. Ол совхоз бодунуң күштери-биле суггарылганы организастаан болгаш кукурузаның эки туруштуг дүжүттерин чедип алган. Ол дуржулга мурнуу зонаның колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге ажыглаттынар. Барык чер болганга сугларны моондактап азы чалдап, агым болгаш күскү сугларны мөөңнеп, шөлдерниң суггарылгазын организастап болур.

Херсон областа «Нове Життя» колхозка барып чордувус, шөлдерни суггарарының дуржулгазы ында база бар. Ында улуг эвес — 100 хире гектар шөлдү суггарып турар. Ынчалзажок чемишчидилгени ажыглаанда ол чүс гектар суггаттыг чер кандаачал зонада суггат чок 500—600 болгаш харын-даа муң гектар суггат чок черлерни солуп болур.

«Нове Життя» колхозта механизастаттынган звенонуң удуртукчузу эш Романюктуң суггаттыг чер участогунда кукурузаның тарылга шөлдерин барып көрдүвүс. Кукуруза дээрге, шыргай-арга-биле дөмей көстүп турду. Эш Романюк мында олуржуп тур боор.

Үн дыңналган. Ол мында олур.

Н. С. Хрущев. Ол кайда олуруп тур?

А. И. Романюк. Мында олур мен, Никита Сергеевич!

Н. С. Хрущев. Кукурузаның кайы хире дүжүдүн ап турар силер, эш Романюк?

А. И. Романюк. 1962 чылда кукурузаның гектардан 1064 центнер ногаан массазы болгаш 80,4 центнер тараазы, а бо чылын 900 центнер ногаан массазы болгаш 70—75 центнер тараазы ажаап алдынган. **(Адыш часкаашкыны).**

Н. С. Хрущев. Көрбес силер бе, суггаттыг черниң гектар бүрүзүнден кукурузаның силос кылыр 1000 центнер дүжүдүн эш Романюк ажаап ап турар-дыр. Кандыг-даа культура ол хире бедик дүжүттү берип шыдавас болгай. Кукуруза өстүрериниң ындыг дуржулгазын шиитпирлиг нептередир ужурлуг бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Кукурузаны силос кылдыр өстүрер дугайын чугаалавышаан, Москва областан келген эштер ол культураже кичээңгейни кошкатканы дээш оларны шүгүмчүлээр бодаан мен. Ону чаңгыс колхозтуң чижээнге көргүзер бодап тур мен, ол колхозту ТК-ның хөй кежигүннери билир, чүге дээрге, элээн каш чылдар бурунгаар ук колхозтуң шөлдеринге барып, ында үнген кайгамчык чаагай кукурузаны көрген бис. Кукурузаның өзүп үнгени кайгамчык бедик, колхоз даргазы аъттыг боң арасынче чортуп кире бээрге, кукуруза шыргайының иштинге ол көзүлбейн баар турган.

А бо чылын ол колхозта кукуруза тарылгазын дыка сандараткан, ону көөрү безин чаржынчыг болган. Чедиишкинни чер, агаар-бойдус эвес, а кижилер шиитпирлээр дээрзин үстүнде ажыл-агыйдан алган чижек бүзүрелдиг көргүзүп турар-дыр.

Кукуруза өстүрериниң мергежилин шиңгээдип алыр херек, ынчаарда ол культура ажыл-агыйның байлааның үнер дөзү болган турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Мал чемнерин бүдүрери — эң-не чугула сорулга. Ол сорулганы зона бүрүзүнге мергежилдиг шиитпирлээр херек. Белоруссияны чижекке ап көрээлиңер. Амгы үеде республикада одар черлерниң гектар бүрүзү мал чемнериниң 4 центнер единицазын берип турар. А өске культуралар мал чемнериниң чеже хире единицаларын берип турарыл, ынчаш?

Кукурузаның бир гектары мочактары-биле кады дүжүдү 300 центнер болганда — мал чемнериниң 60 центнер единицаларын бээр.

Чигир свёклазының гектары
250 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 85 центнер
единицаларын.
Картофельдиң гектары
140 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 49 центнер
единицаларын,
Морковьтуң гектары
200 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 36 центнер
единицаларын,
Чочак-тарааның гектары
200 центнер ногаан масса
дүжүттүгде
— мал чемнериниң 32 центнер
единицаларын,
Вика-сула холуксаазының
гектары 150 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 24 центнер
единицаларын бээр.

Гектардан эң-не хөй мал чемнерин бээр культураларга чемишчидилгелерни бирги ээлчегде ажыглаарының чугулазы билдингир-дир.

Чоокта чаа Белоруссиядан чагаа алдым. Ооң автору кукуруза талазы-биле селекционер эш Тишков, ооң бижээни: «Бо чылын белорус черге, Минск областың Червенск районунга өстүрген «Полесская» деп чаа сорттуң кукурузазының мочактарын Силерже чоруттум. 12 гектар шөлдүң гектар бүрүзүнден 73 центнер кургаг тарааның дүжүдү алдынган».

Минералдыг чемишчидилгелерни кайнаар угландырарыл деп чүве бо-дур!

Кызыл-тасты болгаш кукурузаны бүдүрерин көвүдедиринче хөй кичээңгейни Пленумга белеткел чоруп турда база ТК-ның Пленумунга угландырган. Ол черле эки-дир.

Ынчалзажок ол сорулганы шиитпирлээриниң тодаргай аргаларын чамдык эштер шын билип шыдавайн турар. Чижээ украин парлалгага мындыг материалдар парлаттынган, бир эвес кукурузаны силос кылдыр июльдуң төнчүзүнде ажаап алганда, чүгле ындыг таварылгада кукурузаның соонда кызыл-тасты ам тарып болур деп ол материалдарда бадыткаан болган. Кукуруза болза июльдуң төнчүзүнде эң-не таарымчалыг өзер, ынчан ооң мочактары тургустунар, кукуруза чемнелир болгай деп ол культураны билир кижи бүрүзү-ле чугаалап болур ийик. Ол үеде кукурузаны кескен херээ чүл?

Эртемденнер болгаш практиктер кызыл-тастың бедик дүжүттерин алырынга дээре аргаларны тывар дээш амгы үеде сагыш салып турарлар. Үнелиг хөй саналдар кирип, бистиң селекционерлеривистиң тургусканы дээре чаа сорттарны сүмелеп турар. «Безостая—1» деп кызыл-тастың тургузукчузу эш П. П. Лукьяненко маңаа кончуг солун санал берди. Эш В. Н. Ремесло Пленумга санал бербээн, ынчалзажок кайгамчык эки дүжүт бээр «мироновская-808» деп кызыл-тастың чаа сортун тургуспушаан, ол эки чүүлдү кылган.

Хөрзүнну ажылдап кылырының чаа аргалары сүмелеттинген. Чайын аңдарган болгаш аңдарган арыг черлерге кызыл-тастың кезиин чажып тарыыр дугайында эвээш эвес чугаалажып турар.

Кур черлерге хамаарыштыр ол черле шын болур ышкаш-тыр. Кур черлерниң районнарынга чер ажылының онзагай системазы ажылдап кылдынган турар ужурлуг. Ол районнарга чайын аңдарган черлер чокта хоржок ышкаш. Өске кандаачал районнарга элээн хемчээлдиг чайын аңдарган черлерлиг болуру негеттинип келири база-ла магат чок-тур. **(Адыш часкаашкыны).**

Ынчаарга өл-шыктыг зонага, Украинаның ыяштыг ховулары, Соңгу Кавказ ышкаш районнарга чайын аңдарган черлерлиг болурун сүмелеп турары — ол дээрге өске айтырыг-дыр.

Аңдарган арыг болгаш чайын аңдарган черлерни узуткаан өл-шыктыг зонаның хөй районнарынга черни эң эки, бедик продуктулуг ажыглап турарын практика көргүскен.

Кандаачал районнарга чайын аңдарар черлерге хамаарыштыр тускай эртемниглерде безин чаңгыс аай бодал чок болуп турар. Чижээ, Херсон областың Геническ районунда чамдыктары чайын аңдарар черлер херек деп чугаалап турар, а өскелери — херек чок, кукурузаны одуруглар аразы 210 сантиметр, тодаргайлаарга, сеялкалар эртер черлиг кылдыр тарыыр херек деп медеглеп турарлар. Бо ийиги таварылгада колхоз кукурузаның гектардан 20—25 центнер тараазын ажаап ап, херек кырында чайын аңдарган черлерлиг болуп турар, чүге дээрге, кукурузаның одуруглар аразын чайның дургузунда ажылдап кылып турар болгай.

Украинаның ыяш-ховулуг зоназының төлээлекчизи — колхоз даргазы эш Кавун маңаа санал берди. Ооң удуртуп турар колхозунда чаңгыс-даа гектар аңдарган арыг чер чок. 1962 чылда колхозчулар бүгү тараа культураларының гектарындан ортумаа-биле 42,1 центнер дүжүттү, ооң иштинде 1000 гектар шөлге тараан кукурузаның гектар санындан-на 71,2 центнер тараазын, чигир свёклазының — 301 центнер, чочак-тарааның — 34 центнер дүжүттерин гектардан ажаап алганнар.

Күзүн чажар культураларны ам Кавун кандыг черлерде тарып турарыл? Чочак-тарааны болгаш кукурузаны тарааш, ажаап алган шөлдерде тарып турар болгай. Ол дээрге — күзүн чажар кызыл-таска мурнай тарыырга эки болур культуралар-дыр.

Курск областа Калиновка суурнуң колхозун база ап көрээли. Өл-шыктыг зонада аңдарган арыг черлер чокка черни эң-не ажыктыг кылдыр ажыглап турар дугайын ол колхозтуң болгаш Украинаның база Россия Федерациязының өске-даа хөй ажыл-агыйларының он чыл дургузунда практиказы херечилеп турар.

Аңдарган арыг болгаш аңдарган соонда ээлеттинген черлерниң ажыктыының талазы-биле колхоз даргазы эш Грачев мындыг санаашкынны көргүзүп турар. Аңдарган соонда ээлеттинген черниң гектарындан баштайгы чылында чочак-тарааның 25,8 центнер, а ийиги чылында — кызыл-тастың 35,4 центнер дүжүдүн алган. Ийи чылдың дургузунда гектардан ниитизи-биле 61,2 центнер тараа ажаап алдынган.

Эң таарымчалыг байдалдарда безин аңдарган арыг черлерниң гектарындан 30—35 азы дээре-ле дизе 40 центнер тарааны, тодаргайлаарга, бүдүн чартык катап эвээшти ап болур.

Ынчангаш бо зонага аңдарган арыг черлерниң экономика талазы-биле чогумчалыг болуру чигзиниишкинниг-дир, эштер.

Бисте бо айтырыг эртем ёзузу-биле көрдүнген турар ужурлуг: экономика талазы-биле улуг ажыкты, чаагай дүжүттү бээр чүүлдү деткиир болгаш практикага шиңгээдип нептередир херек. Бир эвес аңдарган арыг черлерниң теория талазы-биле үндезилениишкини эки болуп турзажок, ол практикага тарааның чыылдазын кудуладырынга чедирер болза, ындыг система биске херек чок деп дорту-биле чугаалаар ужурлуг бис.

База катап чугаалап көрейн, бо талазы-биле чогуур эргени карандашка, экономиктиг санаашкынга берген турар ужурлуг, хөй тарааны болгаш мал ажылынга хөй чемнерни берип турар системаны деткиир мен. **(Адыш часкаашкыны).**

Калиновкага кукурузаның соонда тараан «мироновская-808» деп кызыл-тас гектар бүрүзүнден 43,5 центнерни берген.

Ол дээрге, аңдарган арыг черниң ажыктыын чугаалавайн турар-дыр, чүге дизе, силос кылдыр тараан кукуруза 550 азы 600 центнер дүжүттү берип турар. Кукурузаны ажаап алган сөөлүнде күзүн чажып тараан «мироновская-808» деп кызыл-тас гектар бүрүзүнден 43,5 центнер дүжүттү берген. Чогум ажыктыг чүве бо-дур. А бир эвес кызыл-тасты аңдарган арыг черге чашкан болза, колхоз гектар санындан кукурузаның 600 центнер ногаан массазын чидирген турар ийик.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, сиген аралаштыр тарыыр системадан чайлааш, аңдарган арыг болгаш чайын аңдарган черлерлиг үш шөлдүг аргаже чуглуп кире бээривисти болдурбас төлээде, бо айтырыгны эң-не ханы чугаалажыры, бүгү тала-биле санап көөрү негеттинип турар-дыр.

Эртемниң, техниканың болгаш химияның амгы хөгжүлдезиниң үезинде черниң гектар бүрүзүнден эң-не хөй продукцияны ап болур бис.

Бо херекке административтиг методтар-биле ажылдап болбас. Эртемденнер болгаш практиктер-биле сүмележир, а кол-ла чүүл болза, эртемниң чедиишкиннеринге база мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазынга даяныр херек.

Ыяш-ховулуг зонага ажыл-агыйны эң эки кылдыр канчаар чорударын мурнакчы колхозтар көргүзүп турар. Ол херектиң академиязы — эш Кавуннуң удуртуп турар колхозу бисте бар болгай. Кызыл-тастың 34—35 болгаш оон-даа хөй центнер, кукуруза тараазының 71 центнер дүжүттерин колхоз алыр кылдыр ажыл-херекти ол шак ынчаар тургускан. Ол ажыл-агыйның үлегер-чижээнге өөренир болгаш чоок-кавының колхозтарын болгаш совхозтарын өөредир херек. **(Адыш часкаашкыны).** Бисте көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ындыг академиктери Совет Эвилелинде хөй болгай. Оларны көдүрер херек, оларның үлегеринге өскелерни өөредир, олар бурунгаар эдертип чоруур ёзулуг-ла шолбаннар, тараа ажылының болгаш мал ажылының көдүрлүүшкүнүнче орукту чырыдар прожекторлар болган турарын чедип алыр херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Белоктуг мал чемнерин бүдүрер дугайында демдеглел кылыр деп бодаан мен. Чамдык ажылдакчыларның саналдарын дыңнап, чүүлдерин номчуп көөрге, чүгле синтетиктиг белок дугайында чугаа болганчок-ла чоруп турар-дыр. Синтетиктиг белоктарның бүдүрүлгезин сайзырадыр ужурлуг болгаш сайзырадыр-даа бис харын. Ынчалзажок байлак белоктарлыг мал чеми культураларны бүдүрерин көвүдедир сорулганы барымдаалап көөрүн кезээде утпас херек, эштер. Синтетиктиг белоктарның ол-ла боду-биле мал чемгерип болбас болгай. Ындыг белоктар болза малдың кол чеминге немелде кылдыр ажыглаттынып турар. Ынчангаш бир эвес химияны хөгжүдүптер болзувусса, мал ажылынга чемнер дугайында сагыш салыышкынның хереэ чок апаар, химияның дузазы-биле колбаса ышкаш белен продуктуну савадан анаа-ла ап алыр апаар боор бис деп бодай бербеңер, эштер. **(Залда шимчээргээшкин, адыш часкаашкыны).** Ол амдыызында черле ындыг болбас, эштер.

Мал ажылынга хереглээр синтетиктиг хөй белок бүдүмелдерин Каттышкан Штаттарның бүдүрүп турарын элээн каш саналдарга чугаалады. Ол шын-на харын. Ынчалзажок Каттышкан Штаттар 11 муң гектар сояны тарып турар дугайын уттуп болбас херек. Гектардан ортумаа-биле 17 центнер дүжүт алганда 19 миллион тонна соя бобыларын Америка ажаап ап турар болгай. Ооң саржаан аъш-чем болгаш техника сорулгаларынга, а сыскынды шаарын мал ажылының хереглелдеринге ажыглап турар.

Хөй чочак-тарааны, сояны, виканы, люпинни, люцернаны бүдүреривис, мал ажылының хереглелдеринге патоканы болгаш соя шаарын ажыглаарывыс база чугула.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедириниң улуг программазын төлевилеп турар бис. Гектар чер бүрүзүн эң-не ажыктыг кылдыр ажыглаан чүгле ындыг таварылгада ол программаны боттандырып болур.

ТК-ның Пленумунга алганым бир чагаага харыыны түңнел сөзүмге харыылаар бодаан мен. Ол чагаа бо-дур:

«Эш Хрущев, ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу эртем-биле, ТК-биле сырый харылзаалыг болурда база ынай-бээр чоруурунга кижилер үе-шакты болгаш кадыкшылын чарыгдавас төлээде, ол министерствону Москва чайлаандан, «санаторийден» Москваже, Орликовта 1/11 дугаарлыг бажыңче көжүрер дугайында айтырыгны шиитпирлээр үенер келген эвес ирги бе. Министерствонуң ажылдакчы бүрүзү ажылче баарда, оортан чанарда 60 километр черге — дөрт шак иштинде чоруп, аңаа каттыштыр чеди шак дургузунда күжениишкинниг ажылдап турарын безин бодап көрүңер. Силер чыл төнчүзүнге чедир чогумчалыг шиитпирни хүлээп аптар боор дээрзинге идегеп тур бис. **(Залда шимээргээшкин).**

Көдээ ажыл-агый министерствозунуң ажылдакчызы Яблонский».

(Уланчызы дараазында арында).

Эш Н. С. Хрущевтуң түңнел чугаазының уланчызы

(Эгези 1, 3 арыннарда).

Кичээнгейге ап көөр ужурлуг айтырыгны чагаада тургускан-дыр. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң өске-даа ажылдакчылары бо айтырыгны база көдүрүп турарлар. Ол айтырыгның талазы-биле санал-оналывысты сөлчүп көрген бис.

Көдээ ажыл-агый министерствозу хоорайдан үнгеш, чер ажылының чоогунга турар кылдыр шиитпирни Төп Комитеттиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң чаа хүлээп алганын хамыктың мурнунда чугаалаар бодай-дыр мен. Көдээ ажыл-агыйны эргелеп башкарарын сөөлгү чылдарда эде тургускан чүве төлээде, ону ынчаар кылган бис. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң мурнунда күүседип турганы административтиг болгаш садыг хүлээлгелерин өске органнарга шилчидип берген. Мооң мурнунда Көдээ ажыл-агый министерствозу чемишчидилгелерни болгаш машиналарны садыглап, административтиг ажылдарны күүседип турган болгай.

Ындыг байдал хөй чылдарның дургузунда туруп келген, министерствонуң бүгү ажылдакчылары ынчаарда эртенден дүнеге чедир янзы-бүрү организацияларже маңнажып, чөвүлел болгаш анаа хуралдарга олуржуп турганнар. А боттарының чиңгине хүлээлгелерин күүсединге оларның үе-шагы эвээш болуп келген.

Көдээ ажыл-агый техниказын садар хүлээлгени Көдээ ажыл-агый министерствозундан ам тускай орган болур «Союзсельхозтехникаже» шилчиткен. Ол баттыжышкынның даргазы эш А. А. Ежевский Пленумга санал берди, бодунуң ажыл-херээн ол билир кижи. Көдээ ажыл-агый машиналарын чогууру-биле ам-даа садыглавайн турарывыстың ужуру ооң буруузу эвес деп бодаар мен, а машиналарны садыглаар херек. Бо херекте эвээш эвес четпестер ам-даа бар. Боттуг хереглелди барымдаалавайн, машиналарны заводтарның анаа-ла чорудуп турары ховар эвес. Ол чорук чүү чүвеге чедирип турарыл? Машиналар станцияга чедип келир, ол машиналарны демир орук ажылдакчылары дүжүрүп алыр-лар, чамдыкта орукка-ла чыып каарлар, машиналарның ээлери тывылбаан шаанда олар аңаа чыдарлар, ооң соонда бүдүн агрегатты кээп ап алырлар, а чамдык таварылгаларда кым-бир кижилер ээриилдерни ушта долгап, машиналарның ол-бо кезектерин албышаан, оон-биле сеткили ханып турарлар.

Бистиң заводтарывыс колхозтарның болгаш совхозтарның чагыын ёзугаар машиналарны белеткеп үндүрери, а «Союзсельхозтехника», колхозтар, совхозтар болгаш үлетпүр бүдүрүлгелерниң аразында дамчыдыкчы болган турары чугула. А амгы үеде: машинаны кылгаш, колхоз азы совхозче чорудуптар, а ында: «Бо машина биске херек чок» деп медеглеп турары ховар эвес. Заводта кижилер боттарының ээлчээнде мынча деп чугаалап турарлар: «Машинаны кылып кагдывыс, машинаны заводка тургускан херээвис чок, ону чагыг ёзугаар чорудуп тур бис». Машинаны бүдүрүп үндүргени дээш база ону хереглевейн турар кижиже чорудупканы дээш харысалга хүлээр кижилер чамдыкта тывылбайн баар-дыр.

Ындыг четпестерни узуткаар херек, эштер. Бо дээрге, колхозтарга техниканы садыглаарын организастаар дугайында айтырыгны капсырлаштыр чугаалап турарым ол-дур.

Азы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин планнаарын ап көөрээли, ону мурнунда база-ла Эвилелдиң Көдээ ажыл-агый министерствозу кылып турган. Ол херекти ам республикаларже шилчидип берген. Оон ыңай ССР Эвилелиниң Күрпланының чанынга көдээ ажыл-агый килдизин база тургускан бис, ында бо айтырыгны эш Н. П. Гусев харыылап турар болгаш бодунуң ажыл-херээн билир кижи.

Ынчаарга, ажылдың ол кезээ Көдээ ажыл-агый министерствозундан база-ла хосталган ышкажыл. Эвилелдешкен республикаларда ол херекти көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерстволары кылып турарлар. Ынчангаш, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге удуртулга ам планнаашкынны дамчыштыр боттанып турар-дыр, планнаашкынны ССРЭ-ниң Күрпланы болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери кылып турар.

ССР Эвилелиниң Көдээ ажыл-агый министерствозунда кандыг хүлээлгелер артып калганыл? Ооң кол хүлээлгези — көдээ ажыл-агый эртеминиң айтырыгларын шыңгыы чорудары, ооң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге шиңгээдип нептередири болур. Көдээ ажыл-агый болза, бүдүрүлгениң кончуг нарын адыры-дыр. Ындыг турбуже, көдээ ажыл-агый продуктуларын чооглап чоруур мугулай кижи бүрүзү-ле көдээ ажыл-агыйны билир мен, ынчангаш көдээ ажыл-агыйны удуртуп шыдаар мен деп санап турар.

Бистиң билиглеривис чыл келген тудум-на өзүп турар, ынчалзажок көдээ ажыл-агыйның мурнунга улам-на нарын айтырыглар тургустунуп турар. Мооң ужурунда, көдээ ажыл-агыйга удуртулганың деңнели бедиир ужурлуг.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге удуртулганы экижидер сорулга-биле ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозун аңаа хамаарылга чок административтиг эргелелдиң хүлээлгелеринден хостаары болгаш эртем-шинчилел институттарын, эң улуг дуржулга станцияларының чамдызын, чүге дээрге, чамдык дуржулга станциялары бүдүрүлге эргелелдеринде туруп турар болганда, ол удуртсун дээш ооң кичээнгейин көдээ ажыл-агый эртемнериниң айтырыгларынче, дуржулга ажылдарынче угландырып мөөңнээри эргежок чугула деп санап көрген.

Ол чаа хүлээлгелер-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министри болгаш министерствонуң ажылдакчылары Москвада сад дээрбээнге олурбазы чогумчалыг деп санаан. Хоорайга олар чүнү, кандыг дуржулга ажылдарын организастап шыдаарларыл? Министерствону хоорайдан көжүрүп үндүрген чорук, ооң аппаратының эрги ажылдакчыларынга бергелерни тургусканын билип турар мен. Көдээ ажыл-агый министри эш Воловченко бо дугайын меңээ чугаалаан-даа. Көдээ ажыл-агыйның эрги хевирлиг министерствозу биске херек чок дээрзин ооң-биле беседаның үезинде чугаалаан мен, чүге дээрге, министерствонуң чаа хүлээлгелерин күүседир талазы-биле ажылды Москвага чорударының аргазы барык чок, а көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин удуртур талазы-биле мурнундагы хүлээлгелерни күүсединге бисте республикаларның министерстволары бар, олар ССРЭ-ниң Күрпланы-биле болгаш ТК-ның көдээ ажыл-агый килдизи-биле кады көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам тодаргай башкарып турар. Бисте, янзы-бүрү төп организацияларда мындыг хөй ажылдакчылар бар, оларның иштинден кижи бүрүзү Көдээ ажыл-агый министринче телефоннаарынга, ону бодунче кыйгыртырынга азы оралакчыларын болгаш министерствонуң ажылдакчыларын янзы-бүрү хевирниң хуралдарынга база чөвүлел хуралдарынга олуржур кылдыр негээринге күзелдиг болуп турар.

Мооң ужурунда, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң ажылдакчыларын янзы-бүрү албан черлеринче кыйгыртырын хоругдаар болгаш эртем ажылын кылыр арганы оларга бээр херек деп, ТК-ның Президиумунга чугаалаан мен. Бир эвес сеңээ министр херек болза, ооң бодунче. министерствонуң ажыл-агыйынче хап чеде бер, көдээ ажыл-агыйда ажыл-херектиң канчаар чоруп турарын, көдээ ажыл-агый эртеминиң канчаар хөгжээнин, ооң чедиишкиннери бүдүрүлгеге канчаар шиңгээттинип турарын чогум-на аңаа баргаш, ам дээре билип ап болур-ла болгай.

Көдээ ажыл-агый министри эш Воловченкону, хамыктың мурнунда черге ол ынак болуп турары дээш хүндүлээр кижи мен. Министерствонуң дуржулга ажыл-агыйы сандараан турган, ону чангыс-ла чылдың дургузунда ол экижидип каан. Мурнунда хереглеп турганынга бодаарга, өөртан эвээш минералдыг чемишчидилгелерни ажыглап тургаш, ажыл-агыйда дүжүттү ийи катап өстүрген, мал ажылының продуктулуу бедээн. Минералдыг чемишчидилгелерниң үнелиин билир, бүдүрүлгени эки тургузуп шыдаар кижи, министр ол-дур. Ындыг министрге кижилер келир апаар, чер кырынга чүнү база ону канчаар кылырын ол чугаалап болгаш көргүзүп шыдаар. Шак ындыг негелделерни Көдээ ажыл-агый министерствозунуң кандыг-даа ажылдакчызынга салыр херек.

Ынчаарга, эш Яблонский, бир эвес көдээ ажыл-агыйга шынап-ла ынак, бодуңарның мергежилиңерге ынак болзуңарза, министерствонуң туруп турары Михайловский суурга кварталы силерге тускайлап бээрлер, ынчаарда Москваже маңнадып, силерниң бижип турарыңар ышкаш орукка бодуңарның кадыыңарны кошкатпас апаар силер. **(Адыш часкаашкыны).**

Черден ырак тургаш, көдээ ажыл-агый эртемин удуртуп болбас. Мындыг чижекти көргүзейн. Каш чыл бурунгаар Америкага чораан мен. Көдээ ажыл-агый талазы-биле эртем төвүн меңээ көргүзерин шиитпирлээннер, ол дээрге, ооң-биле кады эртемни удуртур талазы-биле министерствонуң эргелели болуп турар. Ол эртем төвү кайда туруп турарыл? Ол төп дээрге Вашингтондан он-он километр ырак Белтсвилльде туруп турар. Вашингтонда эвес, а АКШ-тың чер ажылының министри, ооң ажылдакчылары эртем чедиишкиннерин, үнүшке болгаш малга янзы-бүрү дуржулгаларны көргүскен черде туруп турар.

Ол дээрге, черле билдингир. Эртемни удуртуруң кым ёзулуг күзел чоруур болдур, ол кижи черден хоорулбас ужурлуг.

Бо шынныг чорукту билип албас кылдыр Көдээ ажыл-агый министерствозунуң бүгү-ле ажылдакчылары бюрократизм-биле халдавырлай бербээн боор деп бодаар мен.

Эртем чокка көдээ ажыл-агыйны бистиң бодап турарывыс ындыг деңнелге чорудары чедип алдынмас. Эртемни сайзырадыр, эртемден кадрларны кижизидер херек. Ынчаарга, дуржулга ажылы чокка эртемден кижи ажылдап шыдавас-ла болгай. А көдээ ажыл-агый эртеминде дуржулга ажылдары каяа чоруттунуп болурул? Черге. Кижилер черле, а ылаңгыя көдээ ажыл-агый эртемин кылыр хүлээлгелиг кижилер, черден хоорлуп болбас ужурлуг.

Мээн силерге харыым бо-дур, эш Яблонский. **(Адыш часкаашкыны).**

Көдээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының президентизи М. А. Ольшанскийниң дилээнге ол шаанда дужуп берип, Академияның президиумун Москвага тургузарын чөпшээрээн турган бис. Академияның кежигүннери черде, шөлдерде, фермаларда шуут ажылдап, чүгле сессияларга киржир дээш Москвага чыглып турарлар деп бодунуң дилээн эш Ольшанский тайылбырлаан болгай. Академияның президиуму-биле оларның ужуражырының эргежок чугулазы ол үеде тыптып келир. Ынчангаш, эш Ольшанскийниң бодалын ёзугаар алырга, академия Москвага улуг эвес аппараттыг турар ужурлуг.

Академияның президиуму эртемденнер-биле дуржулга шөлдеринге база ужуражып шыдаар-даа болза, ол ындыг болуп магат чок-ла боор. **(Адыш часкаашкыны).**

Эртем болза, Москвадан ыракка-даа тургаш, чедиишкинниг сайзырап болур. Академик М. А. Лаврентьев болгаш өске-даа эртемденнер элээн каш чылдар бурунгаар ТК-га чедип келгеш, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының салбырын Сибирьге тудар дугайында айтырыгны тургусканын сактып тур мен. Ол дээрге, Москвадан ырак, ынчалзажок ол чурттуң хереглелинге кончуг-ла чугула болган! Изеттинмээн байлактар Сибирьде бар, оларны чоңга бараан болдурар херек. Сибирьге тургускан институттарның ол сорулгага өскелерден дээре дүгжүп турары черле билдингир. Эртемденнер Сибирьже база хапканнар. Ам ында хоорай өзүп келген, хоорайдан туржук, — бүгү чурттуң чоргаарланып турары эртем төвү тургустунган!

Көдээ ажыл-агый эртеминиң ажылдакчылары черже оон-даа артык чүткүүр ужурлуг. Кара хөрзүннүг эвес зонаның көдээ ажыл-агыйы-биле таныжары чугула апаарга, Ленин дагларында Т. Д. Лысенкога чеде бээр мен. Ында көөр чүүлдер, чугаазын дыңназа чогуур кижилер бар.

Элээн үе бурунгаар Төп Комитеттиң бүгү составы-биле эш Лысенкоже чорупкаш, ооң ажыл-агыйынга, шөлдеринге, фермазынга элээн каш шактарның дургузунда чоруп келдивис. Аңаа сеткиливис кончуг ханган. Москва чоогунда черге, ол дойдовурактыг хөрзүнге Т. Д. Лысенко чигир свёклазының 500 центнер чедир, кызыл-тастың 30—35 центнер дүжүдүн гектардан ап турар. Эртемни черге тодаргай холбаштырар деп чүве ол-дур! **(Адыш часкаашкыны).**

Чоннуң чаагай байдалын өстүрер, совет кижилерниң социалдыг болгаш культурлуг негелделерин хандырар дугайында партия болгаш чазак бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазынга доктаамал сагыш салып турар, эштер. Чыл келген тудум-на бистиң чуртувуска хөй чуртталга бажыңнары, бичии уругларның болгаш культураның албан черлери туттунуп, хептерни, идиктерни болгаш чоннуң өске-даа хереглел чүүлдерин хөйнү бүдүрүп кижилерниң культурлуг хереглелдери улам долу хандыртынып турарын совет кижи бүрүзү бодунуң хуузунда амыдыралының чижээнден билир.

Бо талазы-биле чаалап алыышкыннарывыска чоргаарланып турар бис. Кижилерниң өзүлделиг негелделери бисте чамдыкта ам-даа бүрүн хандыртынмайн турар, ынчалзажок оон-даа хөйнү кылырын күзеп турар бис, ону кылыр-даа бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Амгы бо Пленумнуң кол сорулгазы чогум-на чүдел дизе, химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айтырыы болгаш чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдези сырый харылзаалыг болган турарында. Бистиң ниитилеливис чүгле материалдыг үнелиг чүүлдерниң четчир хемчээлин тургузуп, продукцияның бот-үнезин чиигетпишаан, чоннуң хереглел бараанныарының үүрмектеп садар өртектерин улаа-дараа чиигедир, ажыл төлевирин бедидер, ниитилел фондуларынче шилчидиишкиннерни көвүдедир аргалыг болуп турар.

Ажыл төлевирин улгаттырарының болгаш деңнээриниң дугайында айтырыгны тургуза бээрге, бараан аймааның дугайында, бараанның сан хемчээнин дугайында өске айтырыг доп-дораан тургустунуп келир. Ажыл төлевириниң фондузу бараан аймаандан хөй болур болза, оочурлаар чорук көвүдээр, өртек улгадыр болгаш оон-даа өске мырыңай-ла эки билдингир болуушкуннар тура бээр апаар болгай. Шупту кижилер аажок хөй акшалыг ышкаш сагындырар, ынчангаш чаңгыс хааржак сереңгини муң рубль-биле садып алтылаар чораан чылдарны база көрген болгай бис. Ынчангаш, ажыл төлевирин таарыштырар, көвүдедир дизе, эргежок чугула четчир санныг бараан фондузун тургузар херек. Бараан аймаан көвүдедири дээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге үндезилеттинген ниитиниң бүдүрүлгезиниң өзүлдезиниң түңнели болурун кижи бүрүзү билир. Бараан-сараан шыгжамырга шыгырт долу турар болза, ынчан харын, канчаарга-даа, ажыл төлевириниң фондузу чедишпес апарган болза, тодаргайлаарга, ажыл төлевириниң фондузу бараан аймааның фондузундан эвээш апарган болза, ынчан ажыл төлевирин улгаттырар азы үүрмектеп садар өртектерни чиигедир, бараанны аңаа-ла шыгжамырга чыттырбайн, а хереглекчилерге чедиреринге идиг бээр-биле чоннуң садып алыр аргаларын өстүрери эргежок чугула болу бээр. Ол чорук болза бистиң улузувуска болгаш бистиң күрүневиске ажыктыг болур. А Коммунистиг партияда улустуң эрге-ажыктарындан өске эрге-ажыктар чок-ла болгай. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Бо Пленумнуң шиитпирлерин боттандырары болза, хөй санныг бараанарны бүдүрер аргаларны тургузарынче угланганы ол болур. Бистер бүдүрүлгени чыл бүрүде улгаттырып, хөй бараанны кылып үндүрүп турар, бүдүрүлге үргүлчү-ле ажыл төлевириниң фондузундан шакпын өзүп турар болза, ол чорук ажыл төлевирин улгаттырарынга болгаш таарыштырарынга азы үүрмектеп садар өртекти чиигедиринге идиглиг чүүл болур. Ындыг янзылыг байдал турбас болза, бараан аймаа ажыл төлевириниң фондузундан эвээш болур болза, аңаа-ла чаагай күзээшкиннер чүнү-даа бербес. Ол чорук бижик-билиглиг кижи бүрүзүнге билдингир, ону ажылчыннар, колхозчулар, бүдүрүлгелерниң удуртукчулары билир. Ажылдап алган шалыңындан хөй чарыгдал кыла албас өг-бүлениң бедүүн чижээнден безин ону билип ап болур. Бир өг-бүлеге азы колхозчу ажыл-агыйга-даа бодаарга, күрүнеге хамаарыштыр ол айтырыгны шиитпирлээри элээн нарын болуру билдингир.

Бистиң күрүневисте кижилерниң хереглелдерин хандырары болза, кижи бүрүзүнүң кылган ажылының хемчээлин болгаш шынарын барымдаалап төлээр арга-биле-даа, база Владимир Ильич Лениниң коммунизмниң эге өзүмнери деп адааны хөй-ниитиниң фондуларын дамчыштыр-даа хандырып турар болгай.

Совет кижилерниң хереглелдерин хандырарының кайы-даа формаларын дүүштүрер дугайында айтырыгны ханызы-биле өөренип, чугаалажып көөрү негеттинип турар. Чүгле ажыл төлевирин улгаттырарының аргазы-биле, тодаргайлаарга, кижиниң хууда ажылдап алыр шалыңын улгаттырарының аргазы-биле чоруур бис бе азы хөй-нити фондуларын көвүдедип мөөңнээш, ниитиниң хереглелдерин, хөй-ниитиниң фондуларын дамчыштыр хандырар дугайында сагыш салыр бис бе? Чижээлээрге, ам безин бисте эмнелгелер, школалар, өөредилге черлери халас болгай, тодаргайлаарга, ол албан черлерин кижи бүрүзүнүң ажыглааның өртээн күрүне хөй-ниитиниң фондуларындан төлеп турар. Күрүнениң социал камгалалының талазы-биле фондулары бар болгаш пенсияларны оон-биле төлеп турар дээрзи билдингир болгай.

Совет кижилерниң чаагай амыдыралының өзүлдезиниң дугайында сагыш салырда, моон соңгаар кандыг арганы ажыглаар ужурлуг бис?

Кижилерниң кылган ажылының материалдыг төлевир-шаңналын төлээриниң ийи аргаларын шын дүүштүрери эргежок чугула. Кылган ажылы дээш, ылаңгыя чавыс болгаш ортумак төлевирлиг ажылдакчыларга, кижи бүрүзүнге төлевирни таарыштырары-биле чергелештир бистиң чуртувуста ам-даа болза канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг боор турар хөй-ниитиниң фондуларының ролю болгаш ужур-дузазы улгадыр.

Ынчалза-даа, кижи бүрүзүнге төлевирни болгаш хөй-ниитиниң фондуларын өстүрер төлээде эки ажылдаар апаар болбайн аан, ону шуптувус билип турар бис. Пленумга кончуг эки резолюцияны хүлээп алган чүве болганда, хамык-ла чүве дөгерези дээрден чаягаар-ла дүжүп, эндерли бээр деп, хөй черге ынанып болбас. Харын материалдыг чаагай байлактарны тургузар дээш эки ажылдаар херек.

Ынчаарга эштер, бистер ажылдан кажан-даа кортпайн чораан бис, кезээде ажыл кылыксаар чораан бис, чүге дээрге, ажылдап тургаш, тиилелгениң таалалын болгаш өөрүшкүзүн көөр болгай бис. Ажылдавас болза — чүнү-даа тургузуп шыдавас дээрзин билир бис! Улустуң үлегер домаанда безин чыткан даш алдынче суг акпас дижир чүве болгай. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң болдунар аргаларывыс тодаргай, бистиң программавыс тодаргай, Төп Комитеттиң Пленумунга айтып ап турар оруувус тодаргай, а улус бодунуң партиязын хүндүлээр, ынчангаш партияның айыткан оруу-биле чугаажок баар болгаш бистиң хүлээп алыр шиитпиривисти күүседир дээш, бүгү-ле күженишкиннерин үндүрер. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Ажыл төлевириниң деңнелин көдүрер дугайында чугаалаар чүве болза, эштер чоокку үеде бир-ле дугаарында башкыларның болгаш эмчилерниң ажыл төлевирин таарыштырар апаар боор бис деп бодап тур мен. **(Адыш часкаашкыны).** Ону бистер химияны хөгжүдер талазы-биле ажылдарның программазын күүсеттине бээрин манавайн кылыр ужурлуг бис. **(Адыш часкаашкыны).** Эмчилер болгаш башкылар бо талазы-биле негелде-хереглелдиг боор турар болгаш оларның шалыңын өстүрериниң барымдаалары бар болган ужурунда ону кылыр ужурлуг бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Химия индустриязын хөгжүдериниң программазы күүсеттинер дээрзинге бүзүрелдиг бис. Химия болгаш үлетпүрнүң өске-даа адырларының хөгжүлдезиниң бээр чыылдаларын экономиканы улам ыңай хөгжүдер болгаш улустуң амыдырал деңнелин бедидер дээш партия ажыглаар дээрзин бөгүн база катап демдеглеп болур ужурувус ол-дур.

Совет кижилерниң хереглелдерин хөй-ниитиниң фондуларын дамчыштыр улам-на долу болгаш улам-на хөйү-биле хандырарынче онза кичээнгейни салыр ужурлуг бис, чүге дээрге, ол болза ниитилел хөгжүлдезиниң коммунистиг оруу-дур.

Шак ол хөй-нити фондуларын кандыг арга-биле өстүрерин, оларны канчаар хуваарын бөгүн-не бодаар ужурлуг бис.

Мен бодап көөрүмге, чижээлээрге, ниитилелдиң материалдыг байлактарының өзүп кел чыдарының аайы-биле яслиде болгаш уруглар садында уругларны халас чемгерерин хандырар, школаларга эртен болгаш дүште халас чем бээринче, школачыларга хепти, идиктерни халас бээринче чөорту шилчиир дугайында айтырыгны шиитпирлээр ужурлуг бис.

Мынчангаш ниитилел, күрүне өзүп олурар салгакчыларны кижизидер талазы-биле чарыгдалдарның кол-колун бодунга алыр апаар. Бисте ам безин өөредилгени халаска чорудуп турар болгай **(Адыш часкаашкыны).**

Уруглар — бистиң келир үевис-тир. Бистер уругларны кижизидеринге эң-не улуг күженишкиннерни үндүрер ужурлуг бис. **(Адыш часкаашкыны).** Канчаар кижизидер болдур, түңнели база ындыг болур. Өзүп олурар салгакчылар — коммунизм тургузукчулары — адаларының болгаш кырган адаларының херээниң уламчылакчылары-дыр. Оларга бистер ам-даа ажылдап бээр бис, а ажы-төлүвүс өзүп келгеш, коммунистиг элбекшилдиң савазын эриинге дээр улам-на долдуруп, көвүдедирлер. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Хөй-ниитиниң фондуларын өзүп олурар салгакчыларның эрге-ажыынга таарыштыр хуваары канчаар-даа аажок улуг мораль-политиктиг ужур-дузалыг боор турар.

Шак ындыг янзылыг сорулганы кижи дугайында сагыш салышкын бирги черге туруп турар, чүгле социалистиг күрүне бодунуң мурнунга салып шыдаар.

Ада-иелерге материалдыг дузаламчыны шуут көргүзери-биле чергелештир, бо таварылгада уруглар коммунистиг эгелерниң салдарының ачызынга өзүп кижизиттирер апаар.

Ам чамдык уруглар бир янзы чемненип турда, өскелери олардан амданныг чем чип турар болгай. Чүге ындыгыл дээрзин бичии уругларның билип алыры дыка берге. Ада-иелерниң шалыңындан хамаарылга чокка уруглар школага амданныг болгаш сүүзүннүг чем чиир болу бээрге — ол дээрге, коммунистиг ниитилелге киреринге кончуг чугула психологтуг белеткел болур апаар.

Мындыг таварылгада өг-бүлези эвээш кижилиг болгаш бот кижилер: хөй-ниитиниң фондузунга бистиң салыышкынывыстың күсели-биле хөй уруглардыг өг-бүлелер хөйнү ап турар-дыр, бистер когаралга таваржып турар болгу дег кандыг аай чоор деп чугаалап болур чадавас.

Ынчалза-даа бөгүн бот азы уруглардыг чок кижилер кырып назылааш, чааскаан калырга, олар ниитилелдиң хандырылгазынга кирер апаар дээрзин бодаар ужурлуг.

А бөгүн хөй уругларны кижизидип турар ада-иелер, чамдыкта оларга берге-даа болур болза, коммунистиг ниитилелдиң материалдыг үнелиг чүүлдерин келир үеде тургузар кижилерни кижизидип турарлар, ол үнелиг чүүлдерниң чамдызы кырып назылааш, чааскаан калган кижилерни хандырарынга үнер. Он уругларны кижизидип турар кижилер хөй-ниитиниң фондузундан хөйнү алырлар, ынчалза-даа оларның оолдары болгаш кыстары өзүп кээрге, бистиң чуртувуска чээрби ажылчын хол, коммунизм тургузукчуларының ажылчын холдары немежип кээр-ле болгай. **(Адыш часкаашкыны).**

Ол барымдаалар арай чигзинчиг болза, мен кым-биле-даа маргыжып болур мен, чүге дээрге, бо талазы-биле бистиң туружувус чайгылыш чок, коммунистиг туруш боор турар, ол болза улустуң эрге-ажыктарын барымдаалаан туруш боор турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Бо чеди чылда-ла химияны хөгжүткениңден 15 миллиард рубль немелде акша-хөреңгилерни алыр бис. Химия индустриязы — улустуң байлааның дарганчызы. Бистиң фондуларывыс өзүп немежир. Ол байлактарны оон ыңай кандыг угланышкыннарга ажыглаарывысты күзеп бодагылап көргүлээлиңер. Боттуг үндезинге бадыткаттынган күзел бодалдар чокка чурттанмас. Дедир-даван ышкаш согур болган хереэ чүү боор. Келир үени өттүр көрүп, ону бодап, оон ыңай оруктарны дезевилеп көөрү эргежок чугула. Өй-шаа кээрге, болдунар аргалар тыпты бээрге, заводтарда чамдык категорияның ажылчыннарынга халас эртенги чем чиир, сөөлүнде барып база-ла халас дүштеки чем чиир кылдыр таарыштыргай бис. В. И. Лениниң чугаалап турганы коммунизмниң эге өзүмнерин быжыглап турарывыс ол болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Химия индустриязын шакпын хөгжүдериниң дузазы-биле материалдыг үнелиг чүүлдерни элбедип көвүдедири болза, партияның Программазында бижээн өске-даа айтырыгларны шиитпирлээр арганы бээр. **(Адыш часкаашкыны).**

Хөй-нити фондуларының өзүлдези болза ажыл төлевирин дорт улгаттырары-биле, бараан өртээн чиигедири-биле база холбашкан турар дээрзин демдеглеп тур мен. Амыдырал деңнелин көдүреринге идиглиг бүгү-ле факторларны дөгерезин ажыглааш, улустуң чаагай чоруунче угландырар апаар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Химия үлетпүрүн хөгжүдеринге чугула роль эртемге хамааржыр апаар. Химия болза эртемниң эң-не революсчу адырларының бирээзи болур. Химия болза экономиканың бүгү-ле адырларының хөгжүлдезинге черле салдарлыг боор турар.

Химияны шак ынчаар тайылбырлап чугаалаан дээш, физиктер, математиктер, биологтар болгаш өске-даа эртемденнер меңээ ажынмас боор деп бодай-дыр мен. Ол чорук математиктерниң азы физиктерниң ужур-дузазын кудулатпас-ла болгай, чүге дээрге, математика чокка, физика чокка чаңгыс-даа эртем хөгжүп шыдавас, дыка хөй эртемнерни хөгжүдериниң үндезининиң үндезини — математика болгаш физика болур болгай. Ынчаарга амгы үеде химия канчаар-даа аажок шакпын темп-биле хөгжүп, улус ажыл-агыйының элээн хөй адырларынга канчаар-даа аажок революсчу өскерилгелерни киирип турарының ачызында, бистиң бо хүннеривисте химия дыка улуг ужур-дузалыг болу берген.

Химия эртемнеринге хөгжүүрүнүң бүгү-ле аргаларын бээри — ол дээрге чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң темпилериниң талазы-биле база дыка улуг удуп алышкын боор турар.

Химия эртеминиң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге эң дүрген ажыглаары-биле болгаш улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга химиктиг материалдарны киирери-биле холбашкан бүгү айтырыгларны партия болгаш совет органнар, эртем-шинчилел ажылдарын углап башкарар талазы-биле күрүне комитеди онза кичээнгейлиг хайгаараар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының президентизи М. В. Келдыштиң, академиктер В. А. Каргинниң, Н. Н. Семеновтуң саналдарынга химия эртемин хөгжүдериниң болгаш ону бүдүрүлге-биле улам сырый холбаштырарының дыка чугула айтырыгларын тургускулаан. Химия бүдүрүлгелеринге, эртем-шинчилел албан черлеринге үлегерлиг чурум тургузарын кол сорулга кылдыр салыры эргежок чугула. Химия бүдүрүлгелери шынап-ла химиктиг арыг бүдүмелдерни, эң-не бедик шынарлыг реактивтерни болгаш материалдарны алыр ужурлуг.

Эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин бүдүрүлгеге болдунар-ла дүргени-биле шиңгээдип киирер дугайында бистиң эртемденнеривистиң саналдарын бүрүнү-биле деткип тур мен. Маңаа организастаар талазы-биле чамдык өскерилгелерни кылыр, химияны хөгжүдериниң айтырыгларын башкарып турар албан черлериниң ажылын чурумчудар апаар ышкаш-тыр. Допчулап чугаалаарга, химия эртеминиң ам берип турар бүгү-ле чаа, деңшилгелиг чүүлдерин амыдыралга, тодаргайлаарга, бүдүрүлгеге шиңгээдип кииреринге эң-не эки аргаларны тургузар херек.

Бюрократтыг моондактарны шиитпирлии-биле ажып эртери эргежок чугула, ол эвес болза, бистиң эртемнивис берип болур чүүлдериниң он-даа кезик хирезин берип шыдавас-ла болгай.

Чамдык бюрократтар чаа чүүлдүң оруунга артык бергелерни тургузар дээш байгы шаа-биле оралдашкылаар болгай. Чамдыкта ол: төлевилел чок, чагыг чок дээш, мырыңай инструкцияда көрдүнген чүве дег ажылдап турар болгулаар. Ёзу барымдаалаарга шын болгу дег, а херек кырында чаа херекти буурадып каан болгулаар болгай.

Эртемниң чаа чедиишкиннериниң, чаа технологияның, чаа материалдарның болгаш кылыгларның айтырыгларынга сонуургаачал, кичээнгейлиг боол, бедик харысалгалыын көргүзери эргежок чугула.

Документацияның чурумун ёзугаар кылган төлевилел эртемденде чок болгулаар таварылгалар турар, ынчалза-даа ооң саналында боттуг чүүл бар бе, эки идея бар бе дээрзин боттуу-биле өөренип көрүп болур-ла болгай.

Перспектива бар хире болза, эртемден бодунуң эртем талазы-биле бодалын, саналгаларын боттандырып, ооң-биле химия үлетпүрүн хөгжүдеринге, улус ажыл-агыйынга бодунуң салыышкынын киирип шыдаар кылдыр чогуур байдалдарны хандырып бээр херек.

Төлевилел ажылдары кылган дээш ажыл төлевириниң системазын эде көрзе чогуур деп бодап тур мен. Төлевилелдиң саазынын барымдаалап эвес, а ооң экономиктиг ажыын, эртем болгаш техника талазы-биле документациязын өөренип көргеш, төлевилелди бүрүнү-биле барымдаалап төлээр болза эки ышкаш-тыр.

Аажок күштүг химиктиг реактивтер бар. Олар металлды безин өртендир чиптер. Партия болгаш ажыл-агый органнары, бистиң эртемден-химиктеривис, үлегерлеп чугаалаарга, шак ындыг реактивтерни ажыглап тургаш, бистиң аравыста бюрократизмни өртендир чиртиптер дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр болза чогуур. **(Залда шимээргээшкин. Адыш часкаашкыны).**

Химия үлетпүрүн хөгжүдерин бирги чергениң ужур дузалыг деп көрбүшаан, бистер улус ажыл-агыйының өске адырларын хөгжүдеринче кичээнгейни кошкатпас ужурлуг бис.

Металлургияда, машина тудуунда, энергетикада болгаш өске-даа адырларда улуг курлавырлар бисте бар. Чижээ, бистиң ужар чүүл үлетпүрүвүс чоокка чедир-ле 500 шак ажылдаар шимчедикчилерни үндүрүп турда, англи шимчедикчилер — 2.200—2.500 шак ажылдаар турган болгай.

Ол четпестерни ужар чүүл техниказының талазы-биле күрүне комитединге сагындырарывыска, ол инженерлерни, техниктерни, ажылчыннарны мобилизастааш, дыка улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Ужар чүүл моторларын чогаадып кылып турар кижилер кызымаккайы-биле ажылдап эгелээш, 6 муң шак ажылдаар ужар чүүл шимчедикчизин кылганнар.

Ам самолёттарда ужар чүүл шимчедикчилериниң эдилелге чоруур хуусаазы 2 муң шак ажып турар, а удатпайн 2500—3000 шак чеде бээр. Ол болза, ындыг моторларны кылып турар ажылчыннар болгаш инженерлер коллективиниң улуг ачы-хавыязы болур. Оларга алдар болгаш хүндү! **(Адыш часкаашкыны).**

Шимчедикчи 500 шак ажылдап турда, база ийи — үш муң шак хуусаалыг ажылдап турда, чеже металл, завод дериг-херекселдери херектиин деңнеп, санап көрүңерден, эштер.

Шак ындыг болдунар аргалар чүгле мотор тудуунда бар эвезин мурнунда-ла чугаалададым. Ол болза бүгү-ле машиналарга, механизмнерге, прибор тудуунга база хамааржыр.

Деңзизи болдунар-ла шаа-биле чиик, ажыглаарга айыыл чок, эдилели үр болгаш камныг, эки шынарлыг машиналарны бүдүрүп үндүрер төлээде, негелдени шыңгыырадыр херек.

Черле ынчаш, үндүрүп турар продукцияның шынарынга эң бедик негелдени салыры эргежок чугула. Фабрикалар болгаш фирмалар боттарының продукциязының шынарының дугайында шуут-ла хереглекчилерниң мурнунга харыылаар, бүдүрүлгелер болгаш фирма магазинге бээр дээш эвес, харын магазинни дамчыштыр хереглекчилерге бээр дээш продукцияны үндүрер кылдыр, ындыг чурумну тургусса чогуур ышкаш-тыр.

Фабрика азы фирма бодунуң кылыгларын бараан, чижээ, шокар пөс, дүктен кылган пөс, торгу азы белен хеп хевирлиг кылдыр магазинге берип турар болза, магазин чүгле дамчыдыкчы болур апаар. Магазин бараанарны заводтарның, дааранылга фабрикаларының даалгазы-биле садып турар. Ол кылыглар хереглекчилерге четпес, оваалаанып чыдар болза, ону чүгле магазин эвес, а кол нургулайында-ла ол бараанарны бүдүрүп үндүрген чер харыылаар ужурлуг.

Ындыг байдал чоннуң хереглелиниң бараанарынга-даа хамаарыштыр база завод дериглериниң, янзы-бүрү машиналар болгаш станоктар, херекселдерге-даа хамаарыштыр турар ужурлуг. Болдунуп болур черлерге хереглекчи бараанны бүдүрген черге негелде салып болур, тодаргайлаарга, дамчыдыкчы эвес, харын багай дааран, дериг-херексел болгаш өске-даа чүүлдерни багай кылып үндүрген кижилер дорт харыылаар кылдыр ындыг принципти калбаа-биле нептередири чугула.

Багай продукция бүдүрүп үндүрүп турар бүдүрүлгелерниң ак-сеткилдиг эвес хөй ажылдакчылары чаштына бергилээр бүгү-ле уларны шиитпирлии-биле узуткаар херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Улуг химияны хөгжүдеринге партия-күрүне контролюнуң органнары боттарының салыышкынын киирер ужурлуг дээрзин чугаалаксап тур мен. Оларның активи амгы үеде каш-каш миллион кижи боор турар. Партия-күрүне контролюнуң бүгү органнары, оларның активи, парткүрконтроль органнарынга дузалажыр бөлүктер химия үлетпүрүн хөгжүдер талазы-биле партияның айыткан улуг программазын күүсединге партияга дузалаар талазы-биле дайынчы ажылга киржир херек.

Партия-күрүне контроль органнарының сорулгазы болза, СЭКП ТК-ның бо Пленумунуң шиитпирлериниң күүселдезин хүн бүрү контрольдаарын хандырарында болуп турар. Мооң-биле чергелештир кол кичээнгейни четпестерни чүгле илередиринче эвес, харын хамыктың мурнунда оларны баш удур болдурбазынче болгаш чайладырынче угландырган турар ужурлуг.

Эштер! Партия болгаш совет улус кажан коммунистиг тургузуушкуннуң улуг болгаш чугула сорулгаларын шиитпирлээр дей бергенде, олар комсомолду база бүгү совет оолдар болгаш кыстарны кыйгырып турар.

Социализмниң болгаш коммунизмниң тиилелгези дээш бүгү улустуң демиселиниң чыл демдеглелинге комсомол, совет аныяктар эвээш эвес чайыннанчак арыннарны кииргеннер.

Амурда-Комсомольскини, Днепрогэсти комсомолчулар кайы хире энтузиазм-биле тудуп тургузуп турганын сактып көрүңер. Совет аныяктарның баштайгы беш чылдарда маадырлыг күш-ажылын, Ада-чурттуң улуг дайынынга комсомолчуларның өлүм чок маадырлыг чоруктарын сактып көрүңер. **(Адыш часкаашкыны).**

Кур черлерни шиңгээдир дугайында партияның кыйгырыы-биле чүс-чүс муң оолдар болгаш кыстар ээн ховуларже үнгеш, оларны амыдыралче көдүргеннер.

Комсомолдуң, аныяктарның ол маадырлыг чоруктарын партия, совет улус бедии-биле үнелээн. **(Адыш часкаашкыны).**

Братскиниң азы Красноярскиниң гидроэлектростанцияларын ышкаш гигантылар тудуунуң дугайында, поляр дээрбээнге улуг индустрия гигантыларын дерииp дугайында-даа, хөмүр даш шахталарын, газ дамчыдылгаларын, демир оруктарны, чаа хоорайларны тудар дугайында-даа чугаа болу берген болза — партия оолдарны болгаш кыстарны — аныяк ленинчи-коммунистерниң эвилелин кыйгырып келген. Ынчаарга олар кезээде шыныдып келген. Ындыг болур ужурлуг-даа. Олар дээрге бистиң ажы-төлдеривис, бистиң салгакчыларывыс-ла болгай. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

(Төнчүзү бешки арында).

Эш Н. С. Хрущевтуң түңнел чугаазының төнчүзү

(Эгези 1-ги, 3-кү, 4-кү арыннарда).

Большевиктерниң хоочун салгалдарының эгелеп каан революсчу херээн аныяктар төлептиг уламчылап турар.

Химия заводтарын, ыяш химиязын тудуп тургузарда-даа аразында кайгамчыктыг ажылдакчыларлыг бистиң аныяктарывыска даяныр апаар бис, эштер. Куруг черлерге-ле хөй заводтарны, комбинаттарны тудар, Сибирьниң арысканнарын арыглаар апаар бис. Оларны кым кылырыл? Совет кижилер! Кым эң-не адаккырыл? Чаа ырак-узактар, маадырлыг оруктар кымнарны кыйгырып турарыл? Бистиң аныяктарывысты, комсомолчуларывысты!

Бистиң салгакчыларывыстың ындыг болуру ышкаш, партияның ТК-зының, бистиң кыйгырыывысты, аныяктар деткивейн барган чаңгыс-даа ындыг таварылга амга чедир турбаан. Херектиг чаңгыс-ла чүүлүнге он шаа билдириишкиннер үргүлчү кээр турган. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Ам төлевилеттинип турар капитал салыышкыннарны силер чокка шиңгээдип ап шыдавас бис деп, эш Павловка, комсомол ТК-ның бирги секретарынга, комсомолдуң бүгү ТК-зынга болгаш комсомолчуларга, бистиң аныяктарывыска баш удур чугаалап тур мен. Бис ону аныяктарның дузазы-биле шиңгээдип алыр ужурлуг бис, чүге дээрге ол бүгү силерге болгаш хөйү-ле — силер дээш кылдынып турар! **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бөгүн бис аныяктарны болгаш комсомолчуларны база катап кыйгырып тур бис. Эштер, силер чеди чылдың тудугларында, химия индустриязының тудугларында багай эвес ажылдап турар силер. Химия индустриязының тудуунга силер амдаа улуг күжениишкиннерни, амдаа хөй энергияны киирген турарыңар эргежок чугула деп партия санап турар.

Химия объектилериниң тудугларынга, химия бүдүрүлгелеринге дерилгелер кылып турар заводтарга, химияга чиг-эт казып турар рудниктерге, карьерлерге — бүгү-ле черлерге аныяк ажылчыннар, техниктер, инженерлер ажылдаар чер тыпты бээр. Олар анаа ёзулуг күш-ажылчы школаны эртерлер, чогуур билиглерни алыр, амыдыралчы дадыгышкынны алырлар.

Химия бүдүрүлгелеринге болгаш тудугларынга чораан үемде дыка хөй аныяк тускай эртемниглер-биле, аныяк ажылчыннар-биле, комсомолчу назыдан үнмээн хиреде-ле, ажыл-херекти бүрүн быжыккан, билдилиг тускай эртемниглер ышкаш ынчаар чорудуп турар бедик мергежилдиг ажылчыннар-биле ужурашкылаан мен. Аныяктар ажылдавышаан өөренип турар. Олар өөредилгеге болгаш күш-ажылга өзүп турар, олар үргүлчү шимчээшкинде, шупту ужудуушкунда! Лисичан комбинадынга чораш, ында хөй кайгамчыктыг аныяк ажылчын оолдар, кыстарны көрген мен. Ол коллективтиң 70 ажыг хуузу — ортумак эртемниг аныяк ажылчыннар, комсомолчулар деп меңээ чугаалааннар. Бо дээрге бистиң дүрүм ёзугаар чоргаарланырывыс, бистиң чуртувустуң ажылчын аңгызының чаа немелдези-дир, эштер. **(Адыш часкаашкыны).**

Аныяктар коммунизм үезинге чурттаар. Моон ужурунда олар коммунистиг ниитилелдиң материалдыг үндезинин идепкейлиг тургузар, улуглар-биле, боттарының адалары болгаш авалары-биле, акылары болгаш угбалары-биле найыралдыг, чаңгыс эптиг бурунгаарлаар ужурлуглар.

Салгалдарның айтырыын, адаларның болгаш уругларының айтырыын чүгле социалистиг ниитилел чаагай сеткилдиң бедик принциптеринге шиитпирлеп турар болгай. Ада болза оглун бодунуң үезинге төлептиг кылдыр өстүрерин күзээр, а оол болза бодунуң адазы ышкаш төлептиг болуксаар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Эштер комсомолчулар, ындыг болганда чеңнерни сывырып алгаш, база бир чугула херекти сегирип алыңар, бодуңарның улузуңарның чаагай чоруунга төлептиг ажылдаңар! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Эштер! Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленум бүрүзү совет улустуң амыдыралынга чүгле улуг үе-чада болу бээр эвес, харын бистиң чуртувустан дашкаар бүгү черлерге безин бүгү делегейге улуг ужур-дузалыг болуушкун кылдыр көрдүнүп турар.

Совет Эвилелиниң химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң программазын боттандырганының түңнелинде, чүгле бистиң шөлдеривистиң дүжүттүү эвес, бир эвес ынча деп болур болза, харын социализмниң болгаш коммунизмниң идеяларының дүжүттүү база дыка өзер.

Бистер болза кол утказы капитализмден коммунизмче шилчилге болуп турар шапкын эпохада чурттап турар бис. Бистиң чуртувус, өске-даа социалистиг күрүнелер, агаар чок делгемде эвес, химиктер боттарының дуржулгазын кылып турары хавык иштинде эвес, а бистиң өнүктеривис-даа хөй, ол ышкаш социализмниң болгаш коммунизмниң тиилелгелиг базымын доктаатса дээш, бойлааннарның калчаараашкыны-биле боттарының догуннап турарын безин мөөрейге салырынга белен ындыглар-даа база эвээш эвес бар болуп турар бисти дескиндир турар делегей-биле доктаамал харылзаада чаа ниитилелди тургузарының өндүр улуг сорулгаларын шиитпирлеп турарлар.

Мындыг байдалдарда бистиң ажыл-агыйлы чедиишкиннеривис хөй болган тудум-на, Совет күрүнениң делегей ареназынга ат-алдары улам бедик, бистиң партиявыстың Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың туруштуг чорудуп турары тайбыңның, тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның политиказы улустарга улам-на хандыкшылдыг болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Харын-на улустар аразының херектеринге бистиң чиңгине шугумувус—ол дээрге аңгы-аңгы социал системалыг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынынче, оларның аразында экономиктиг чарышче курс болуп турар болганда, харын-на моон ужурунда, В. И. Ленинниң тургусканы Совет күрүне чепсеглениишкинни дүжүрериниң айтырыын шиитпирлээри дээш, чепсеглениишкинни узуткаар дугайында дугуржулганы чедип алыры дээш демиселди могаг чок чорудуп келген болгаш чорудуп турар. Экономиктиг чарышче курс биле чепсеглениишкин дүжүреринче курс бистиң ниитилеливистиң социал бүдүжүнден бир дөмей үнүп кээп турар.

Социалистиг система капиталистиг системадан бодунуң артык күштүүн экономиктиг тайбың чарыштың кавызынга көргүзер болгаш ону ажып шыдаар дээрзинге бүзүреп турар болганывыста,— бис анаа чаа кезээде кышты солуур дээрзи ышкаш, шак ынчаар бүзүрээр бис,— эндере чепсеглениишкинге бисте кандыг-даа сонуургал чок болгаш туруп-даа шыдавас.

Совет Эвилели бодунуң камгалалын сайзырангайжыдып, бистиң өнүктеривистиң болгаш эвилелчилеривистиң — социалистиг чурттарның айыыл чок чоруун хандырарының база делегейге тайбыңны хандырарының хемчеглерин алыр ужурлуг боор турары дээрге, бис ону чепсектиг империалистиг күрүнелер, агрессчи блоктарның дайын белеткели бар боорга ынчаар кылып турар бис.

Ядролуг чепсекти шенээрин кезик-чамдыктап хоруур дугайында Керээни чарганы, а ол ышкаш черни долгандыр орбитаже ядролуг чепсектиг объектилерни үндүрбес дугайында дугуржулганы чедип алганы—бо дээрге эки, ажыктыг херектер болбайнаан. Ынчалза-даа бо чүгле эгези-дир.

Кол чүве чүл дээрге, чепсеглениишкинни херек кырында, азы чамдыкта адап турары ышкаш, күш талазы-биле дүжүрериниң оруунга кирери болгаш ол оруктап төнчүзүнге чедир чорууру болуп турар.

Бо талазы-биле Совет Эвилели дүүнгүзү ышкаш, бөгүн-даа белен, бо талазынга Барыын чүкте кым-бир кижиде чигзиниишкин бар болза, бистиң бодалдарывыстың шын сеткилдиин хынап-даа көрзүн. Чепсеглениишкинни дүжүрер дугайында дугуржулганы доп-дораан чарарынга болгаш ону амыдыралга боттандырарынга белен бис.

Совет Эвилели биле Барыын күрүнелерниң аразында чугаалажыышкынга улуг күрүнелерниң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсеглениишкинин кызырар дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалашкан. Ол чугаалажыышкынның түңнелинде чүү илереэнил? Мындыг чүве илереэн-дир. Бир талазында, Совет Эвилелиниң болгаш Варшава керээзиниң талазы-биле ооң эвилелчилериниң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсеглениишкинин кызырарының, база ийи талазында, Барыын таланың улуг күрүнелериниң болгаш оларның НАТО талазы-биле эвилелчилериниң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсеглениишкинин кызырарының дугайында чугаа болу бээрге, Барыын талакы күрүнелер боттарының чепсектиг күштерин болгаш чепсеглениишкинин кандыг-бир боттуг кызырарын чорудуп шыдавас, чүге дээрге, хамыктың мурнунда Совет Эвилели болгаш ооң эвилелчилери чепсектиг күштерниң саны-биле болгаш анаа хевириниң чепсеглениишкини-биле улуг артыкшылдыг болуп турар дээр янзылыг биске айтып турганнар.

Моон ужурунда боттарының чепсектиг күштериниң күчүзүн Варшава керээзиниң чурттарының чепсектиг күштериниң күчүзү-биле деңнештирип алыр төлээде, Барыын талакы күрүнелер ядролуг чепсээн арттырып алыр болгаш өстүрер ужурлуг деп, ол дораан-на медеглээннер. Мону дээрге, кажан Совет Эвилели бодунуң чепсектиг күштериниң саны АКШ-тың чепсектиг күштериниң санынга деңг болур дугайын дугуржуп алырын саналдап турда,—черле бис ам-даа харын ынчаар саналдап турар бис,— кээп чугаалаттынган.

Ийи герман күрүнелериниң девискээринде даштыкы шериглериниң, ол ышкаш Европа күрүнелериниң девискээринде турар ниити даштыкы шериглерниң санын кызырар дугайында айтырыгны ынчан база чугаалажып көрген. Бис Европада даштыкы шериглерни кызырарын болгаш оларны хамаарышкан күрүнелериниң национал кызыгаарларынче эгидерин кызыдып турган бис.

Чижээ, Герман Демократтыг Республиканың болгаш Барыын Германияның девискээринде даштыкы шериглерниң санын үштүң бир кезии чедир азы өске-даа дугуруштунган хемчегге чедир кызырарын саналдаан бис. Бо бүгүге чогуур контрольду доктаадырын база саналдаан бис. Ынчалза-даа чугаалажыышкын кылып турган кижилеривис бистиң ол саналдарывысты база дыңнавааннар.

Ындыг үндезиннерге дугуржулгадан Барыын талакы күрүнелерниң ойталааны чепсектиг күштерниң санын болгаш чепсеглениишкинни кызырар дугайында кандыг-бир дугуржулга кылыр оларның хөөн чогуунуң дугайын херечилеп турар дээрзи ынчан-на биске шуут билдингир турган.

Оон сөөлүнде болдунган чүүлдер ону база дагын бадыткаан. Солдаттар болгаш анаа хевириниң чепсеглениишкини Совет Эвилелинде эвес, Варшава керээзиниң чурттарында эвес, а НАТО чурттарында хөй дээрзин Барыын таланың күрүне ажылдакчылары сөөлгү үеде чаңгыс эвес удаа медеглээннер. Шак ындыг медегелелди АКШ-тың камгалал министри Р. Макнамара мырыңай чоокта чаа кылган.

Ынчаарга бир эвес Барыын талакы күрүнелер ындыг бодалдыг болуп турар болза, чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсеглениишкинни кызырар дугайында оларның Совет Эвилели-биле болгаш ооң эвилелчилери-биле дугуржур хөөнү чок боор келгенин шынзыдарын оралдажып келген ол чылдаа — чүгле чылдак, оон улгатпас-даа,— чок болу берген ышкажыл.

НАТО-нуң шериглериниң саны Варшава керээзиниң чурттарыныныңдан хөй деп санап турар ышкажыңар чүл, дээргилер? Ынчаарга чепсектиг күштерни болгаш чепсеглениишкинни кызырар дугайында дугуржулгаже ам чүге кирбейн турар силер? Германияның Федеративтиг республиказының болгаш Герман Демократтыг Республиканың девискээринде турар даштыкы шериглерни кызырарынче ам чүге кирбейн турар силер? Совет Эвилели ону бөгүн-даа саналдап турар ышкажыл. Ындыг кызырыышкын Европада болгаш бүгү делегейде байдалга улуг экижидилгени киирер ийик. Оон аңгыда, чепсеглениишкинни дүжүрериниң айтырыын боттуг шиитпирлээринге — бүгү даштыкы шериглерни өскениң девискээринден боттарының национал кызыгаарларынче бүрүн үндүреринге, чепсеглениишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүреринге ол белеткел болур ийик, бо эң кол чүүл-дүр.

Кажан бис чепсектиг күштерниң санын болгаш чепсеглениишкинни, ооң иштинде Европа күрүнелериниң девискээрлеринде даштыкы шериглерни кызырар дугайын чугаалап турда, кандыг-бир чуртка каража кылырын бодавайн турар бис. Бис ийи бөлүглежиишкиннерге—НАТО-га болгаш Варшава керээзинге хамаарыжып турар күрүнелерниң күштериниң деңзигүүрүн үревейн, ону боттандырып болур дээрзин барымдаалап турар бис.

Бо бүгү базымнарны боттандырар талазы-биле контрольду тургузарының мурнундаазы ышкаш, ам база-ла саналдап турар бис дээрзи боду-ла билдингир. Оон ынай чепсектиг күштерниң чажыт мөөннээшкинин болдурбас болгаш хенертен халдаар чорукту чайладыр сорулга-биле ийи бөлүглээшкиннерге хамаарыжып турар күрүнелерниң девискээрлеринге контроль постуларны тургузарын саналдап турарывыс билдингир болгай.

Бистиң тодаргай болгаш боттуг программавыс бо-дур. Ону боттандырганындан ийи тала удуп ап, тайбыңның хереэ ниитизи-биле тиилеп алыр ийик. **(Адыш часкаашкыны).**

Бир эвес дүшкүүрлүг чорукту кошкадыры дээш, тайбың дээш туржуп турар болза, бо базымнарга удурланырынга кандыг-даа бадыткаашкын тывылбас.

Ам кымда батальоннар, полктар, дивизиялар хөйүл дээр дугайын чугаалажып, харын-даа Пентагонда ам чаңчыл болган дижип, чугаалажып турары ышкаш, электроннуг машиналарның дузазы-биле чогуур саналгаларны-даа чорудуп болур болбайнаан. Ынчалза-даа бис күрүнелерниң чепсектиг күштериниң күчүзүн чыдалар болгаш селемелер-биле хемчээп турган Наполеон үезинде чурттап турар эвес-ле болгай бис. Ам өске үе— көстүп көрбээн үрегдекчи күштүг ядролуг чепсектиң үези-дир.

НАТО-нуң болгаш Варшава керээзиниң чурттарының чепсектиг күштериниң деңзигүүрүнүң чаа үнелээшкининиң дугайында медеглелдерни ам Барыын Германияның чамдык ажылдакчылары, ылаңгыя барыын-герман бундесвер — Американың сөөлүнде НАТО-да эң-не улуг армия болур деп мактанып турар Германияның Федеративтиг Республиказының шериг министри Хасель кылып турар дээрзин чугаалаар херек. Ындыг чугааларны дыңнааш, чамдык кижилерни төөгү чүвеге эвээш өөреткен-дир деп чаяаар-ла бодай бээр.

Немец чепсектиң күчүзүнүң дугайын хөөредип, немецтерни чиик тиилелгеге, делегей тергиидээринге чедирер деп аазап турган кижилер Германияга тургулаан. Олар немецтерни чүге чедиргенил? Миллион-миллион хөөрлерге чедирген Гитлерниң рейх буступ дүшкен, ынчангаш оон бузундуларынга ийи герман күрүнелер тыдылган, оларның бирээзи — Герман Демократтыг Республика тайбыңның болгаш социализмниң оруунда быжыы-биле туруп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Совет кижилер — тайбың кижилер. Бис аажок улуг тургузукчу планнарны күүседир дээш ажылдап турар бис. Ынчалза-даа бистер, социалистиг чурттарга хамаарыштыр чепсектиң күжүнге идегеп турар, ажаан негээшкининиң хоранынга алыскан кижилерге: оларның агрессияны өөскүдүп диттигиптер хүнү, оларга сөөлгү хүн болур ийик дээрзин сагындырып каар бодап турар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Кандыг-даа агрессорну кыңчыктырбазынга, бистиң улузувустуң, социалистиг чурттарның улустарының айыыл чок чоруун хандырарынга эргежок чугула бүгү чүүлдер Совет Эвилелинде бар болгаш четчир. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ынчалза-даа Совет Эвилели дайынга белеткениринге эвес, а тайбыңның талазынга чаржырын саналдап турар дээрзин катаптап тур мен. Чепсеглениишкинни эндере бүдүреринге удур, бис ынчангаш отче үс кударын күзевес ийик бис. Аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелер чаңгыс планетага канчаар чурттап болурун элээн боттуг көөрүнүң аргазы бар дээрзинге Совет Эвилели бүзүрелдиг. Мону билири Барыын талакы күрүнелерниң күрүне ажылдакчыларынга колдаар болгаш олар үениң негелдезинге, улустарның негелдезинге чагыртыр —чепсеглениишкинни дүжүреринче кирер боор деп бодаарын күзээр ийик бис.

Ол сорулганы чедип алыр дээш демиселге күжениишкиннерин Совет Эвилели бодунуң талазындан кошкатпас.

Бистиң Чепсектиг Күштеривистиң санын чамдык талазы-биле моон соңгаар кызырарының аргазын бодап турарывысты Пленумга илеткээрин күзеп тур бис.

Дараазындагы — 1964 чылдың бюджединиң шериг талазы-биле чүүлдериниң чарыгдалдарын элээн кызырар дугайында саналды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ам болур сессиязынга киирер деп турар.

Бистиң тайбыңга ынакшылдыг ол хөделиишкиннеривис—ядролуг чепсекти шенээрин чамдык талазы-биле хоругдаар дугайында керээни чарганы-биле идигни болдурган улустар аразының дүшкүүрлүг чоруун чымчадырының ол чорудулгазынга Совет күрүнениң чаа салыышкыны болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Совет Эвилели улустар аразының байдалын кадыкшыдарынче углаган күжениишкиннерни дыңзыдарынче чүгле кыйгырып турар эвес, харын ону чорударынга бодунуң беленин чугула шиитпирлерни хүлээп алыры-биле, чугула боттуг практиктиг ажыл-херектер-биле быжыглап турарын көрүп көрүңер деп бүгүдеге чугаалап турар-дыр бис.

Бистиң чуртувуска коммунизмни тургузарынга болгаш социализмниң делегей системазын хөгжүдеринге тайбың байдалдарны хандырары база тайбыңга ынакшылдыг бүгү улустар-биле кады кижи төрелгетенни делегейниң хыдыкчы дайынындан камгалап алыры — СЭКП-ниң даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазының сорулгазы ындыг. Бистиң партияның Программазында ынчаар бижиттинген, ынчангаш дайынның айыылын чайладыр дээш Совет Эвилели бүгү-ле чүүлдү кылып турар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң планнарывыс — тайбың тургузуушкуннуң планнары чүве. Күжениишкиннеривисти чепсеглениишкинни эндере бүдүреринче эвес, чепсектерниң чаа-чаа оваалары чылдырынче эвес, а тайбың чарышче, чепсеглениишкинни дүжүреринче, улустар аразының өйү келген айтырыгларын чугаалажыышкыннарның аргазы-биле шиитпирлээринче угландырып көрээлиңер деп Барыын чүктүң күрүне ажылдакчыларын мурнунда кыйгырып турган, бис база оларны бөгүн-даа кыйгырып турар бис.

Аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелер-биле тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның политиказы бистиң үевисте кара чаңгыс-ла угаан-сарыылдыг курс ол болур, ону чорудары дээш Совет Эвилели чайгылыш чокка демисежип келген болгаш демисежип-даа турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Ам АКШ-тың агрессчи милитаристиг бөлүктери дүшкүүрлүг чорукту шыңгыырадырын болгаш Куба Республиканы долгандыр байдалды дүшкүүржүдерин база катап эгелеп турарлар. Кубага хамаарыштыр улам шыңгыы политиканы чорудар деп база оларның чугаалап чаңчыкканы ышкаш, бөмбүрзектиң барыын талакы чартыында «Коммунистиг айыылды» узуткаар деп кыйгырыгны америк «калчааракчыларның» талазындан кым-бир кижи үндүрбес ындыг хүннер ам ховар апарган.

Америка диптиң реакциязының революстуг Кубага удур күштериниң чаңгыс фронтузун тургузар дээр оралдажыышкыннар улам-на илдең болгаш тода болуп илереп турар, ону чорударынга хамыктың мурнунда америк күрүнелер организациязының механизми ажыглаттынып турар.

Өске латин америк чурттарга Куба кыжанып турар дижип алгаш, ол бүгү өнчүк-чөңгээлиг шуугаазының шынзыдарын мурнуку хевээр-ле оралдажып турарлар. Ооң бадыткалы кылдыр Кубадан Венесуэлаже аппарып октапкан бир-ле чепсек тывылган дээр аянныг чугааны нептереткен.

Ынчаарга ол дээрге разведчиктерниң болгаш агрессорларның эрги-ле аргазы-дыр. Хөй чыл иштинде практиканың айтып турары-биле алырга, чепсек «тывар» кижилерге улуг күш хереглеттинмес-ле болгай. Олар нургулайында боттарының-на салгылап каан чепсектерин тып ап турарлар. Ынчангаш ам ол чорукту дескиндир шуугаазынны көдүрүп, адаан-ежээнин өөскүде бергеннер. Кубаны, улустуң чугаалажыры ышкаш, бүгү-ле өлүмнүг нүгулдер-биле буруудадып турарлар.

Бир эвес Кариб далайның районунда байдалды кадыкшыдарын, АКШ биле Кубаның аразында харылзааларын чогумчударын шыны-биле оралдажыр дээр болза, разведканың даап бодаашкынын эвес, боттуг фактыларны истээр херек.

Кем-буруулуг херек үүлгеткен черинге-ле Куба эрик камгалакчыларының тудуп алганы боо-чепсек чүдүрген болгаш диверсантылар олурткан «рекс» деп суднону Кубаже чоокта чаа, чижээ, кандыг эргечурумну барымдаалааш, кым чоруткан турганыл? Диверсантыларны кым акшаландырып, кым белеткеп, Кубаже кым чорудуп турарыл?

Мындыг айтырыгларны тургускулаан болза чогуур турган ийик, чүге дизе далайлап ындыг дээрбечи халдаашкыннарны кылыр чорук улустар аразының харылзаа байдалдарын хоранпап база тайбыңга кыжаныышкынны тургузуп турар-дыр. **(Адыш часкаашкыны).**

Чепсээңер коңгуратпаңар, от-биле ойнаваңар!—деп, шуут чугаалаксаан ийик мен, дээрги агрессорлар. Бир эвес дүшкүүрлүг чорук шыңгыыраар болгаш Кубага кыжаныышкын тургустунар болза, ол чорук улустар аразының бүгү байдалынга салдарлыг болбайн барып шыдавас дээрзин тодаргай билир ужурлуг.

Кубаның хостуг болгаш хамаарышпас чоруунга халдаар чорук КНО-нуң Уставын эң каржызы-биле хажытканы, революстуг Кубаның иштики херектеринге холгаарлааны, бүрүн бот-эргелиг күрүнеге удур агрессия ол болур ийик. Ындыг агрессия бүгү чурттарны, оон иштинде Совет Эвилелин-даа хөделдирип үндүрер ийик.

Оон аңгыда, Совет Эвилели акы-дунма Куба республикага хамаарыштыр тускай хүлээлгелиг. Бир эвес АКШ-тың агрессчи милитаристиг бөлүктери Кубаже халдаар болза, революстуг Куба камгалал чок артпас дээрзин хөй удаа медеглеп келген болгаш база катап медеглеп тур бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Каттышкан Штаттарда «калчааларның» айынга кирип, Кубага удур айыылдыг авантюраже тырттырып кире берген Латин Америкада ындыг кижи болза, чүгле латин-америка чурттарның боттарының үндезин эрге-ажыктарынга эвес, харын улустарның бүгү-ниити тайбыңынга болгаш айыыл чок чоруунга удурланган базымны ооң кылганы ол болур ийик. **(Адыш часкаашкыны).**

Ол — айыылдыг чорук-тур, бистиң үевисте аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелерниң аразында социал харылзааларының кара чаңгыс болдунуп болур болгаш угаан-сарыылдыг хевири — тайбың догуннаашкындан ол дайзыр апаар ийик. Улуг-даа, биче-даа — бүгү чурттарның национал бүрүн эргезин катап-катап хүндүлеп көөрү, өске күрүнелерниң иштики херектеринге холгаарлавас чорук — ол дээрге күрүнелер аразынга шериг талазы-биле месилдежиишкиннерни болдурбазының база идегежир чорукту болгаш кады ажылдажылганы тургузарының эң бөдүүн негелдери ол болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Совет Эвилели чогум-на ол принциптер дээш шиитпирлиг болгаш чайгылыш чок туржуп турар. Американың Каттышкан Штаттары-биле бодунуң харылзааларын чогумчудар дээн революстуг Кубаның чазааның оралдажыышкыннарынга бистер байырлап турган болгаш байырлап-даа турар бис.

Америк империалистерниң мурнуу Вьетнамда чорудуп турар агрессиязын буруу шаап турар бис. Бодунуң төрээн чуртунуң хосталгазы дээш демисежип турар мурнуу Вьетнамның эрес-дидим патриотчуларының талазында бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Шынныг херек дээш демисежип турар мурнуу Вьетнамның улузу тиилээринге бүзүреп турар бис! **(Адыш часкаашкыны).**

Улустар аразының дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынче сөөлгү айларда чугула базымнар кылдынган, улустар аразының маргылдаалыг айтырыгларын чугаалажыышкыннарның аргазы-биле шиитпирлээриниң эгези салдынган.

Күрүнелерниң болгаш улустарның тайбың, найыралдыг чурттаарынга шаптыктыг бүгү чүүлдерни чайлатпышаан, бүгү күрүнелер, хамыктың мурнунда улуг күрүнелер ол орукту эдерерин кижи төрелгетенниң эрге-ажыктары негеп турар.

АКШ-та угаан-сарыылдыг күштер — тайбыңның салым-чолу дээш боттарының чуртунуң кайы хире улуг харысалгалыг болуп турарын боттуг байдалдарга дүүштүр бодап, билип турар кижилер болуушкуннарның айыылдыг өөскүүшкүнүн болдурбас төлээде, тура-соруун илереткеш, «калчааларны» — агрессчи милитаристиг бөлүктерниң кыңчыктырбазының аргаларын тыварлар дээрзинге бүзүрексеп тур мен, чүге дээрге, ындыг болуушкуннар өөскүй берзе, ооң айыылынга АКШ өске чурттар-биле бир дөмей, база-ла чайлаш чокка таварышкан турар ийик.

Декабрь 10-да национал фермерлер эвилелиниң хуралынга АКШ-тың күрүне секретары Д. Раскның чугаазындан дараазында сөстерни көргүзүксеп тур мен:

«Мен чаш чораан үемде бистер Океаннарга камгалаткан бодувустуң дививиске айыыл чок кылдыр санап турган бис. Амгы үеде бодувусту бистиң планетавыстың өске диптеринден аңгыланчак, айыыл чок кылдыр санап шыдавас апарган бис. Диптер аразының ракеталары болгаш термоядролуг дайынчы октар бар апарган бистиң хүннеривисте, бир эвес бисти долгандыр турар бүгү чүүлдер айыыл чок болур болза, бодувусту чүгле ынчан айыыл чок кылдыр санап болур бис. Бисти долгандыр турар бүгү чүүлдер дээрге ам чүгле черниң кургаг кезээ, суг делгеми болгаш агаары эвес, харын кижиниң боду чедип болур азы бодунуң кылып бүдүргени приборун чедир октап болуру ындыг хемчээлдерге чедир — космиктиг делгемниң чоокавы районнары болур деп ынчаар билип турар бис» дээн.

Багай эвес чугаалаан-дыр. Ындыг бодалдар улам-на хөй болуруң, а кол-ла чүве ындыг медеглелдер чогуур ажыл-херектер-биле быжыглаттынган турарын чүгле күзеп каап болур-дур.

Күрүне ажылдакчылары чүгле бистиң чурттап турарывыс үени шын билир болгаш үнелээр эвес, харын оортан шын түңнелдерни база кылыр ужурлуг болгай.

Бир-тээ агрессчи милитаристиг бөлүктер — «калчаалар» Кубага удур дайынны өөскүдерин, ындыг болганда, делегей дайынын өөскүдерин күзээн чүве болганда, тайбыңны камгалаары-биле, чүвениң хөлү эртпээшде оларны томаарты кичээндирер херек. Ол дээрге делегейде байдалдарга болгаш хөделиишкиннерге үнелээшкинге туруштуг болуру-дур, сес кырынга болгаш ажыл-херекке туруштуг болуру-дур. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң Совет күрүневистиң даштыкы политиказы тодаргай болгаш хажык чок. Социализмниң делегей системазы хөгжүп, быжыксып дээш, бистерден хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылып келген болгаш кылып-даа турар бис. Аңгы-аңгы ниитилел тургузуглуг күрүнелер-биле тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның политиказын чорутпушаан, улустар аразынга бүгү-ниити тайбыңны болгаш найыралды быжыглаарынга, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң күчү-шыдалын болгаш айыыл чок чоруун быжыглаарынга туржуп турар бис. СЭКП ТК-зы болгаш Совет чазак бодунуң даштыкы политиказын бистиң бүгү партиявыс, бистиң бүгү улузувус деткип турарын билип көрбүшаан, ону моон соңгаар-даа боттандырар апаар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бистиң бо Пленумувус коммунистиг тургузуушкунга кескү черни ээлээр дээрзинге бүзүрээр бис. Пленумнуң шиитпири, химия үлетпүрүн хөгжүдерин дүргедедириниң программазы аажок улуг ужур-дузалыг. Төлевилээн программаны амыдыралга боттандырар төлээде, шыңгыы ажылдаарының чугулазы билдингир-дир. Ынчаарга ону боттандырарынга херектиг бүгү чүүлдер бисте бар. Эргежок чугула материалдыг аргалар бисте бар, мурнакчы эртем болгаш техника бар, инженерлерниң болгаш техниктерниң кадрлары бар, бистиң чуртувусту бурунгаар улам-на шимчедип бар чорур, чүткүлдүг күш бар, — ол дээрге маадырлыг ажылчын аңгы болгаш колхозчу тараачыннар-дыр.

Бүгү-ле чүүлдер бисте бар, эштер, чүгле ажылды билдилиг организастаар херек, ынчангаш ынчан бистиң чуртувустуң кажан-даа ээлеп көрбээни ындыг деңнелче ылаптыг-биле көдүрлүр бис, ындыг бедиктерге чеде бээр бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Делегейниң бүгү чурттарының улустарынга, оон иштинде эң сайзырангай капиталистиг чурттарның улустарынга улам-на хандыкшылдыг апаар материалдыг болгаш угаан-бодалдың ындыг үнелиг чүүлдерин тургузарын бистиң коммунистиг ниитилеливис хандырар.

Капиталистиг делегейниң идеологтары, чижээ, АКШ ышкаш ындыг күрүнелерниң чонунуң амыдырал деңнели бедик деп мактанырынга ынактар. Ынчалза-даа улустары капиталистиг кипчиниң ап октапкан Совет Эвилели, социализмниң өске-даа чурттары экономиктиг хөгжүлдезиниң деңнелиниң талазы-биле эң сайзырангай капиталистиг чурттарны дүрген темп-биле чедип турар болгаш ажып эртип турар чорук оларны коргудуп турар! Совет Эвилели чонунуң кижи бүрүзүнге онаалтыг продукция бүдүрер талазы-биле Американың Каттышкан Штаттарын эртер, бодунуң экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле делегейде бирги чурт апаар үе ам ыраак эвес.

Коммунистерниң, улустуң хереэ дээш коргуш чок демиселчилерниң үлегер-чижээнге сорук кирген бүгү чурттарның ажылчын аңгызы болгаш улус массалары коммунизмниң талалакчыларының хүрээлелинге шиитпирлиг-биле кирер, боттарының чурттарынга коммунизмниң тиилелгезин дээш демисежир, ынчангаш олар ол чөптүг демиселге чайлаш чокка тиилеп үнерлер. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

* * *

Эштер! Бодунуң чугаамны доозуп тур мен. Партияның болгаш ооң ажылдакчыларының политиказын ажылчын аңгы болгаш улус чүгле сөс кырында медеглелдерден эвес, харын тодаргай ажыл-херектерден үнелеп көөр деп, бистиң партияның улуг үндезилекчизи Владимир Ильич Ленин өөредип чораан.

А бистиң чуртувуста ажыл-херек чедиишкинниг чоруп турар. Коммунизмниң тиилелгезинче бүзүрелдиг чоруп орар бис, ынчангаш бистиң бурунгаарлаар шимчээшкинивисти кым-даа доктаадып шыдавас. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Ленинниң тугунуң адаа-биле, төөгүлүг XXII съездиниң шиитпирлеринде төлевилеттинген орук-биле,— коммунизмни тургузарының оруу-биле бурунгаар, эштер! **(Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны. Шупту туруп ёзулаан).**

Онза чугула тудугдан медээлер

Эртен дыштаныр хүнде № 3 тудуг-монтаж эргелелиниң Г. Н. Кобельковка удурткан слесарь-хоолай салыкчыларының комплексилиг бригадазы ажыглалга киирер комплексиниң тудуг шөлүнге даң атпаанда-ла чедип келген. Бригада эртенгиниң 8 шактан 16 шакка чедир, дүштеки чем безин чивейн ажылдаан. Хаяланчак черлеп казып каан траншеяже суг дамчыдар 100 метр хоорзаларны ол хүн салыпкан.

«Сибирьстальконструкцияның» Алексей Понамаренко баштаан чеди монтажниктери ажылчын хептерин ол хүн база-ла кончуг эрте кедипкеннер. Ол эртен соок элээн дыңзый берген турган. Доозун арыглаар корпустуң электрошүүрлер камераларының кырынга чадырның демир конструкцияларын монтажтап турган 20 метр бедик черге оон-даа соок турган. Ынчалза-даа күш-ажылга сорук кирген монтажниктер Михаил Картошкин, Аркадий Капура, Анатолий Карсак, Петр Могилей, Анатолий Тюковин, Алексей болгаш Петр Понамаренко алышкылар, чыккылама соокту эскербээн чүве дег ажылдап турганнар. Красноярскиден келген ол оолдарның эрес-дидим чоруунга болгаш бедик мергежилинге канчап чоргаарланмас боор. Ол хүн согуннуг кранның машинизи ажылга үнмейн барган. Бир эвес олар кран башкарыкчызын манап чадааш, чоруй барган болза оларны—кым-даа буруудадып шыдавас турган. Кран чокка олар ажылдап шыдавас-ла болгай. А ол эрес эрлер ажылдап кирипкеннер. Кранны Аркадий Капура башкара берген. Демир конструкцияларны монтажтаар ажыл ынчангаш үзүктелбээн. Ажыл шагы доозулгуже чедир монтажниктер хөй-хөй тонна демирлерни көдүртүп үндүргеш, быжыглап кааннар. Бо тудугга ажылдаан 11 хүннүң иштинде олар ниитизи-биле 31 тонна демир конструкцияларны монтажтааннар.

Краснояржыларның кожазында ажылдап турар Анатолий Кравцовтуң монтажниктер бригадазының («Сибирьтехмонтаж» участогу) ажыл-хереэ база эки чоруп турган. Ажыл башкарыкчызы Орешкин-биле кады олар № 1 электрошүүрнүң 6 камераларының бирээзинге электродовжтарны тургузарын доосканнар.

«Сибирьтехмонтаж» участогунуң, «Сибирьтеплоизоляцияның», Селин, Мокураш олар удурткан тудугжулар, Ооржак Калдар-оолдуң бызаңчы-бетончулар бригадазы болгаш оон-даа өске коллективтер дыштаныр хүнүн ниити херектиң эрге-ажыы дээш ажылдап хүнзээннер.

* * *

Тудугжуларның болгаш монтажниктерниң чамдык чедиишкиннери турза-даа, даг-дүгү арыглаар фабриканың ажыглалга киирер комплексиниң объектилеринде байдал дүвүренчиг боор артпышаан. Амга чедир ажыл графигиниң чаңгыс-даа хуусаазы сагыттынмаан.

ТЭЦ — аъш-чем баазазы участокта чылыг дамчыдылгазын декабрь 1-де дужаар хуусаа сагыттынмайн барганын моон мурнунда дыңнаткан бис. Ында ажылдар ам-даа үргүлчүлеп турар. Декабрь 14-те руда болгаш кургадылга корпузу, а декабрь 15-те үүрмектеп-сортировкалаар түр комплекс техниктиг комиссияга хүлээттинген турар ужурлуг турган. Ол ажылдар база-ла күүсеттинмээн. Ол озалдаашкыннар колдуунда-ла чедир шиитпирлеттинмээн дыка хөй үүрмек айтырыглардан хамааржып турар.

Чижээ, руда болгаш кургадылга корпузунга 10 затворларны монтажтаар ужурлуг, ынчалза-даа затворларны тургузарынга херектиг үттерни болгаш анкерлиг ээриилдерни шын эвес кылганындан ажыл чорувастаан. Чуурар болгаш үүрмектээр белдирлерде конвейер адааның фундаментизи чок. А конвейерлер шагда-ла монтажтаттынган, оларның дөжээ агаарда астына берген турар.

Руда болгаш кургадылга корпузун, үүрмектеп сортировкалаар түр комплексиниң дужаар ажылдарының хуусаазын үскени чүгле тудугжуларның буруузу эвес. Чагыкчы—«Тыва даг-дүгү» комбинаттың дирекциязы амга чедир «Сибирьтехмонтаж» участогунуң коллективинге циклоннарны болгаш агаар арыглакчыларын чедирип бербээн.

«Сибирьтехмонтажтың» монтажниктерин ол чагыкчы база-ла берге байдалга таварыштырган. Кол проект ёзугаар 105 подстанцияларда ДСК-же электронапряжение дамчыдар щиттер көрдүнмээн болган. Шак ындыг байдал руда болгаш кургадылга корпузунга база турган. Амгы үеде доң черлерге траншея (оңгар) казар ужурга электромонтажниктер таваржып турар.

Декабрь 21-де ТЭС—фабрика аразының чылыг дамчыдылгазы дужааттынар ужурлуг. Ынчалза-даа «Сибирьтехмонтаж» участогунуң удуртукчуларының буруузу-биле ол хуусаа база-ла үстүр хире туруп турар. Бодунуң шүшпең чоруунуң ужурундан хоорзаларның чылыг аңгылалын «Сибирьтеплоизоляция» коллективи калбак фронт-биле чорудуп шыдавайн турар. Монтажниктер ол участокта 1200 метр черге хоолайларны схема ёзугаар салбааннар. А олар маңаа ам-даа 497 кубометр чылыг аңгылаар материалдарны салыр ужурлуг. Ол ажылга 1200 кижи-хүннер негеттинер.

ТЭС—фабрика участогунда чылыг дамчыдылгазында берге байдал ажыглалга киирер комплексиниң удуртукчуларын дүвүредир ужурлуг.

Ажыглалга киирер минимумнуң чамдык объектилеринде ажылдарны үүрмек айтырыглар саададып турар. Фабриканың кол корпузунга херектиг муфтаны, транспортчулар болгаш элеваторлар ленталарын чагыкчы амга чедир бербейн турар.

Массаның контролю-биле

Машиналарны болгаш дерилгелерни бедик бүдүрүкчүлүг эдилээр

Чадаананың хөмүр даш разрезиниң коллективи чыл эгезинден бээр үргүлчү хожудаашкынга турган болза, үшкү кварталда ол байдалдан адырылган. 9 айларның планын хөмүр даш тывыжының-даа, хөмүр даш каъдының кырын соярының-даа талазы-биле коллектив күүседип шыдаан. Ол коллектив ам чеди чылдың бешки чылының планын хуусаа бетинде күүседир дээш бүзүрелдиг демисежип турар.

— Кижилер-биле ажылды эде тургусканывыстан, өөредилгени, социалистиг чарышты шын организастааныывыстан техниканы бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарын чедип алдывыс. Ооң түңнелинде ниити бүдүрүлге көргүзүүвүс экижээн — деп, разрезтиң кол инженери Ю. Лискеевич чугаалады.

Ол ылап-ла ындыг. Бо бүдүрүлгеде техниканың болгаш механизмнерниң халас турар чоруу узуткаттынган. Ында септелге болгаш чаартылга ажылы эки организастаттынган. Септелге бөлүүнүң бригадири А. Леонов, септекчилер М. Хабаров, Г. Сенотрусов, механик Е. Иванов олар чүгле септелгени чогуур үезинде эки шынарлыг чорударын организастаан эвес, харын механизмнерни канчаар шын ажыглаарынга хүн бүрү дузалап турарлар. 6 ай бурунгаар үндүр бижиир деп шиитпирлээн турган экскаватор ам разрезте ажылдап турар. Ону септекчилер «тынгарып» кааны ол. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бир ажылчынга онааштыр санаарга, эрткен чылдың декабрьда турганындан 16 хуу бедээн.

Механизмнерниң бедик бүдүрүкчүлүг ажылы, күш-ажылды организастаарын сайзыраңгайжыдары, кадрларның өөредилгези разрезтиң администрациязының, партия, профэвилел организацияларының кичээнгейиниң төвүнде туруп турар.

Чадаананың орук-эдилел участогунда техниканың, механизмнерниң ажыглалын база багай эвес тургускан. Бо коллектив чылдың бүдүрүлге программазын хуусаа бетинде күүсеткен.

Ындыг-даа болза, механизмнерни бүдүрүкчүлүг ажыглаары, ажылдың организастылып экижидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери дээш демисел Чадаананың өске бүдүрүлгелериниң ажылының тодаргай көргүзүү болбайн турар.

Райүлетпүр комбинадының, «Чадаана көдээ тудуг» тудуг эргелелиниң, АТК-ның, типографияның, саржаг заводунуң коллективтери тос айларның программазын сан-даа, шынар-даа талазы-биле күүсетпээннер. Чөөн-Хемчик районнуң октябрь 19-та болган партия конференциязы ол дугайында мынчаар демдеглээн: «Шак мындыг байдал күш-ажылды организастаанының четпезиниң, техниканы, механизмнерни багай ажыглап келгениниң түңнелинде тургустунган». Ол четпестерни узуткаар, чедир кылдынмаан чүүлдерни арткан хуусаада чедир кылыр, чыл программазын күүседир талазы-биле октябрь—ноябрь айларда бо бүдүрүлгелерниң кайызынга-даа көскү ажылдар кылдынмаан.

«Чадаана көдээ тудуг» тудуг эргелелиниң хериминиң иштинде ыяш кылыр болбаазын станок хар адаанда хөмдүне берген чыдар. Ол болза хирээлээр, хаарыылдаар, хоюглаар, ховулаар, шүүчелээр, өрүмнээр, — черле ынчаш кайгамчык-ла станок. Кысказы-биле чугаалаарга, бо эргелелдиң мастерскаязында хөй санныг кижилерниң хол-биле хөй үе-шакты чарыгдап тургаш кылып турар чүүлдерин чааскаан кылып болур станок-тур. Ол хайыралыг эт даштыгаа үр-ле туруп келди, а ону эптеп, тургузуп, ажыглалга киирер дугайында кым-даа бодавайн, сагыш аарбайн турар.

Ол-ла херим иштинде вентиляторлар, электромоторлар, газ хоолайлары тудуштурар муфталар, канализация четкизиниң механизмнери дээш, черле хар адаанче хөмдүнген эттиң, дериг-херекселдерниң чежезин ол дээр! Кандыг кончуг ажыл-агыйжы эвес чорук чүве ийик.

Чадаана хоорайның мурнуу-чөөн талазында чаа тудуп турар 10 квартиралыг чуртталга бажыңының чанында «Пионер» деп ийи кран кандыг-даа ажыл чок турар. Оларның бирээзиниң согуну ыргая берген. Эртип чыткан самосвал ыргайтыр үстүрүп каан чүве ийин диштилер. Арматура кылырынга херектиг электромеханиктиг станок база ажыл чок тур. Ажылдап турар механизмнерже ток дамчыдып турар проводтар чанагаш, а механизмнерни черле ток дамчыдыптар кылдыр тудуштурбаан. Чүък сөөртекен машиналар туйбуларны, цементилиг шоодайларны, шуутла кам-хайыра чокка кырлап эртип турарлар. Бо бүгү болза прораб эш Кулешовтуң караанга көзүлдүр болуп турар. А ол чүгле прораб эвес, харын эргелелде профэвилел организациязының удуртукчузу кижи болду.

Прораб эш Рябовтуң башкарып турары хлеб заводунуң тудуунда болгаш өске-даа объектилерде байдал моон дээредевес болду.

Эргелелде бар турар экскаваторларның, автокраннарның, тракторларның чогуур күчүлериниң чүгле чартыы ажыглаттынып турар. Үстүнде чугаалаттынган «Пионер» деп краннар болза эргелелдиң бүгүле бедикче чүък көдүрер техниказын солуп турарлар.

Эргелелдиң начальниги эш Түгер, кол инженери эш Ткаченко бо бүгүнү хүннүң-не көрүп турар болбайнаан, ындыг-даа болза, боттарының складтарында, мастерскаяларында, объектилеринде болуп турар бо үйбалай чоруктар-биле эптежип турардырлар.

Октябрьның бүдүрүлге программазын эргелел чүгле 81 хуу күүсеткен, а ноябрьның оон-даа куду болган. Хлеб заводун ажыглалга кииериниң хуусаазы үзүлген, баштайгы 10 квартиралыг бажыңны дужаарының хуусаазы үстүрүнде чоокшулаан.

Ажылчыннарны тудуг профессиязынга өөредир, оларның мергежилин бедидер дугайында мында амдызында чүгле чугаа чоруп турар.

Чадаананың райүлетпүр комбинадының удуртукчулары шүгүмчүлелден чамдык түңнелдерни кылганнар. Күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээн, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияларның шынарын бедидер талазы-биле чамдык хемчеглер алдынгылаан. Ынчалзажок механизмнерни багай ажыглап турарының уржуу-биле бүдүрүлге ам-даа хожудаашкындан уштунуп шыдавайн турар.

Үттеп хирээлээр болбаазын хирээниң ажылдаарындан анаа турары хөй. Чартык автоматтыг рейсмус ажыл үезинде болганчок-ла ара доктаап туруптар: ооң столун көдүртүп, чылдырарының механизми болгаш бистер чидидикчилериниң механизми ажылдавастай бээр. Хоюглаар болгаш дозулаар станоктуң ажылы база-ла хөнүвейн турар. Машиналар кылыр ажылдарны хол-биле кыла берген тургулаар таварылгалар удаа-дараа болгулай бээр. Ол чорук ажылдың темпизин кудуладып, продукцияның бот-үнезин аартадып, бүдүрүлге графигин үреп турар. Механизмнерни ажыглап турарында четпестерни чайладыр талазы-биле бригадирлер Туренко биле Тюлюштүң, технорук Некашевтиң оралдажыышкыннары амдызында кандыг-даа түңнелдер бербейн турар.

Бир ай бурунгаар Чадаананың электростанциязынга энергия ажылдап үндүрер «Шкода» деп 2 машинаны эптеп тургузарын доскан. Хыналда үезинде олар эки түңнелдерни көргүскүлээн. Ындыг-даа болза сөөлгү он хонуктарның иштинде хоорайның чурттакчылары база кудумчулар чырыдыкчылары электри энергиязын хүндүс элбедир ап турзажок, кежээ болгаш дүне чедир албайн турар апаргылаан. Электростанцияның эдилекчилери чаа дерилгелерни болгаш подстанцияларны эки шиңгээдип ап шыдавайн турарлар. Барыын талакы энергорайоннуң удуртукчулары кадрларның өөредилгезин организаставаннар, Чадаананың электростанциязында ышкаш, кадрларның шак ындыг хөй солчуушкуну болуп турда, ону организастаары берге-даа ыйнаан. Дужаалдар дептеринге бүзүрээр чүве болза, чыл дургузунда мында бүгү даңзылаттынган состав чаарттынган болуп турар. Кадрлар-биле байдал мындыг турда, дерилгелерни болгаш механизмнерни бүдүрүкчүлүг ажыглаарын чедип алыры берге.

Электростанцияның багай ажылының уламындан АТК, харылзаа конторазы, типография, «Сельхозтехника» салбыры, райпо, райүлетпүр комбинады, тараа хүлээп алыр пункт боттары хуузунда бичии күштүг, улуг өртектиг электростанцияларлыг болурунче албадаттырганнар, ол чорук күрүнеге кандыг когаралды таварыштырып турарыл дээр дугайын чугаалаан-даа хереэ чок боор.

Чадаана АТК-зы, саржаг заводу, райпо, типография механизмнерни, бүдүрүлге дериглерин ажыглап турарында четпестерни ам-даа узуткап шыдаваанннар. Чадаана типографиязының чанында «ПС-5» деп чаа парлаар машинаны чазын-на эккеп дүжүр октап каан хевээр чыдар. Ону кажан ажыглап эгелээрил дээрзин кым-даа чугаалап шыдавайн турар. Амгы үеде типографияның бар дериглериниң ажыл-биле са чүдүртүнгениниң уламындан типография дыка хөй чагыкчыларның парлаар чагыгларын күүседиринден ойталап турар.

Механизмнерни болгаш дериглерни багай ажыглаар чорук, чиг-этти болгаш материалдарны ажаап кадагалаарының дүрүмнерин үрээри, технологияны хажыдар чорук Чадаананың үлетпүр бүдүрүлгелерин, транспорт болгаш тудуг организацияларының продукциялар бүдүрериниң планнын онаалгаларының күүселдезин база туттунуп турар объектилерниң ажыглалга кииэр хуусаалары үзеринге, күрүне бюджединиң мурнунга боттарының хүлээлгелерин күүсетпезинге чедирген.

Мындыг байдал-биле моон соңгаар эптежип болбас. Четпестерни узуткаар арга бүдүрүлге бүрүзүнде бар. Чөөн-Хемчиктиң парткому болгаш райкүүском, Чадаана хоорккүүском бо сорулгаларны шиитпирлээринче чогуур кичээнгейни салыры чугула.

«Шын» биле «Тувинская правда» солуннарның рейд бригадазы: **С. ЛАПТЕВ**—септелге-тудуг бөлүүнүң бызаңчызы; **Я. КОРОЛЕВ** — АТК чолаачызы; **Г. ЛАПА** — Чөөн-Хемчик райсаң килдизиниң экономизи; **В. НАЗАРОВ**—хөй-ниитичи корреспондент; **А. ТЕБЕНИХИН** — «Тувинская правданың» корреспондентизи; **С. ПАВУ**—бистиң корр.

Музыка училищезинде байдал дүвүрээзинниг

Тускай ортумак өөредилге чери болур Кызылдың музыка училищези организастаттынганындан бээр ам үш чыл ажып турар. Ук училищениң ажылы шулуудаарынга ол хуусаа четчир болбайнаан.

Ынчалза-даа республиканың Культура министерствозу ону чүгле ажыдып каары-биле кызыгаарлаттынмайн, бодунуң удуртулгазында ол карачаңгыс өөредилге черинче доктаамал кичээнгей салып, боттуг дузаны көргүзүп келген болза, ооң өөредилге-материалдыг баазазы амгызындан оранчок байлакшаан, эргежок чугула башкы кадрлар-биле четче хандыртынган, аңаа өөредири-биле шилип алдынган талантылыг оолдар, кыстар—келир үениң музыкантылары, чон ортузунга музыка культуразының нептередикчилери, эки шынарлыг билиглерни шиңгээдип шыдаан турар ийик.

Ук училищениң амгы амыдыралын алырга, шынап-ла элээн дүвүрээзинниг байдалда. Культура министерствозунуң талазындан ол тускай өөредилге черинге кадрлар шилип алыышкынынга бодамча чок болганы-биле үш-ле чыл иштинде аңаа ийи директор халашкан. Чамдык чугула-чугула эртемнерниң башкылары амдыгаа чедир чок. Ооң ужурундан өөредилге планының барык чартык чыгам хуузу күүсеттинмейн турар.

Ынчаарга училищениң дирекциязы башкылар чедишпезиниң хараазы-биле тургустунган берге байдалдан уштунарын оралдашкаш, шын эвес орукче кирип, «Өөредилге черлеринде башкыларның хүнде, неделяда, айда, бүдүн өөредилге чылында башкылаар шактарын доктааттынган нормадан көвүдетпес дугайында» Совет чазактың 1943 чылдың декабрь 10-да үндүрген тускай доктаалын шуут хажыткан. Чүл дизе, ол доктаалды ёзугаар башкы бүрүзү хүнде 3-тен азы неделяда 18-тен хөй эвес шактарны башкылаар ужурлуг турбуже, училищениң чамдык Лесников, Житов, Кенденбиль, Крымский, Леонтьева дээн ышкаш башкылары хүнде 12—13 чедир шактарны «башкылап» келген.

Башкылаашкынның доктааттынган нормазындан 4 катап хөй шактарны олар «башкылап» турар болганда, өөредилгениң шынары кайы хире болуп турарын чугаалаары безин берге-дир. Шак көвүдээш, шалың өзүп турар боордан башка, өөреникчилерниң билиниң шынары кончуг куду дээрзи тайылбыр чокка-ла билдингир ышкаш. Ынчаарга республикага музыка культуразының өскүдүкчүзү болза чогуур бо училищеде өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың мындыг байдалы-биле эптежип шыдаар бис бе? чок, канчап-даа эптежип шыдавас бис.

Бир эвес республиканың Культура министерствозу, училищениң дирекциязы (директору эш Панов, өөредилге эргелекчизи эш Носков) чедишпейн турар башкыларны дүрген тыпкаш, шак хуваалдазын шын кылгаш, өөредилгениң шынарын бедидеринче чогуур кичээнгей салган болза, мындыг чөгенчиг байдал тургустунмас ужурлуг турган.

Училищениң дирекциязы министерствонуң контроль чогун, чамдык таварылгаларда ооң өмээржикчи хөөнүн ажыглап алгаш, «Чаңгыс албан черинге кижилерни дакпырладып ажылдаткаш, артык шалың төлээр чорукту хоругдаар дугайында» чазактың 1959 чылдагы доктаалын база хажыдып, чыл эгезинден бээр чамдык ажылдакчыларга 390 ажыг рубльди дүрүм чокка төлээн.

Музыка училищезиниң ажылында бо болгаш өске-даа четпестер хоорайда улусчу контрольдуң кичээнгейинден дашкаарлап шыдаваан. Партия-күрүне контролюнуң Кызыл хоорай комитеди маңаа хамаарыштыр кирген медээлерни барымдаалаашкаш, тускай хыналданы аңаа чорудуп, илереттинген четпестерни узуткаарынче угландыр чамдык практиктиг хемчеглерни алган.

Комитет бодунуң ээлчег чок хуралынга ук айтырыгны чугаалашкаш, чазактың үстүнде айыткан доктаалдарын хажыдып үрээни дээш, училищениң директору эш Пачовка, бухгалтери эш Дубровскаяга администрация талазы-биле шыңгыы хемчег көргүскен болгаш ол өөредилге чериниң ажылын үндезини-биле экижидеринче угландыр шиитпирлиг хемчеглер алырын хамаарышкан министерствозунга сүмелээн.

Шыңгыы контрольга алган

Крупа болгаш далган өскээр чарыгдаттына бээр хире дыдыктарны дуглаар, грамм хлеб бүрүзүн камналгалыг ажыглаар сорулга бистиң мурнувуста салдынган. Ынчангаш партия-күрүне контролюнуң Тожу район комитеди өске бүгү хыналдаларны чорудары-биле чергелештир Тожу райпозунда далганның кадагалалын болгаш чарыгдалын база хынап көрген. Бо чугула продуктуну ажылгыйжы эвес байдал-биле көрүп, ону төтчеглээр чоруктуң фактыларының ам-даа бары ол хыналдадан илерээн.

Чижээ, райпо (даргазы эш Борис-Хөө) далганны чонга садыглаарын чурумчутпаан болган. Бо чылдың 8 айларының иштинде 1844 килограмм сорттуг болгаш 13455 килограмм бөдүүн далганны район төвүнүң ийи магазиннеринден үндүр саткан. Ол-ла магазиннерге быжырган хлебти, янзы-бүрү булка кылыгларын үзүктел чокка садыглап турган чүве болганда, ук далганны мал чеминге хереглээн деп чүве билдингир-дир. Райпо удуртукчуларының чөпшээрел бижиктерин ёзугаар чамдык кижилерге далганны шоодай-шоодайы-биле берип турган фактылар бар.

Багай ажааганындан «үрелген» дээр далганны райпонуң хаваннарын чемгереринге ол организацияның кол бухгалтери Н. Скобеева чөпшээреп берип турган, ынчалза-даа херек кырында чеже хире хемчээлдиг, кандыг сорттуң далганы үрелгенин ол билбес болган. Ооң түңнелинде 845 килограмм далганны райпо баштаар черниң шиитпири, үрелген дугайында эмнелге ажылдакчызының бадыткалы чокка хаван чеми кылдыр чарыгдааны илерээн.

Бухгалтер Скобеева, склад эргелекчизи Брюханова, ажылагый эргелекчизи Таскараков олар складтардан бараанарны үндүрериниң чурумун каржызы-биле үреп, далганны чогуур документ чокка үндүрүп берип турганнар. Складтан далган үндүрген дугайында документилер шуут будалган, чамдыктарын сөөлүнде бижигилээн турган.

Склад эргелекчизи Брюханова райпонуң удуртукчуларының чөпшээрели чокка элээн хөй хемчээлдиг далганны складтан үндүрүп чарыгдаан болган.

Бодунуң удуртулгазында турар кижилер далганны ынчаар төтчеглеп турда, ол буруу үүлгедиглербиле эптежип келген райпо даргазы Борис-Хөөнүң херээн партия-күрүне контролюнуң комитеди бодунуң хуралынга чугаалажып көргеш, ону шыңгыы доңгуткан. Эрге-дужаалын соора ажыглап, кооперативтиң хөреңгизи далганны төтчеглеп турган бухгалтер Скобееваны ол ажылындан үндүрген. Күрүнениң далган болгаш хлеб продуктулар курлавырларын төтчеглээр чоруктар-биле шиитпирлиг демисежип, ол продуктуларны чонга садарда кандыг-даа хажыдыышкыннарны болгаш эрге-дужаал барымдаалаар чоруктарны болдурбас дээш шыңгыы контрольду тургузарын райпонуң баштаар черинге хүлээткен.

Хлеб продуктуларын камгалаар болгаш камныг чарыгдаар дугайында айтырыгны районнуң ажылчы чоннары чер-черге болгулаан хуралдарынга чугаалажып көрген.

Амгы үеде хлеб продуктуларының, крупаларның, макорон кылыгларының чарыгдалы бүгү хөй-ниитиниң, партия-күрүне контролюнуң комитединге дузалаар бөлүктерниң, постуларның, комсомолчу прожекторларның шыңгыы контролюнда кирген.

С. АЛДЫН-КЫС,
Тожу районда партия-күрүне контролюнуң комитединиң кежигүнү.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕЛЕРНИ ЧӨП АЖЫГЛААР

Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидеринге минералдыг болгаш түс черниң чемишчидилгелерин ажыглаарының улуг ужур-дузалыың партия үргүлчү чугулага көрүп келген.

Мурнакчы ажыл-агыйларның болгаш эртем-шинчилел черлериниң дуржулгазындан алырга, чемишчидилгелерни чөп ажыглаан тудум-на көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүү бедип турар.

Ындыг турбуже, Улуг-Хем районнуң чамдык колхозтарының болгаш совхозтарының удуртукчулары, тускай эртемниглери минералдыг чемишчидилгелерни чедир үнелевейн турар болгаш оларны ажыглаар талазы-биле мурнакчыларның дуржулгазын четпес ажыглап турар.

1963 чылда «ҮТКА 25 чылы» совхоз 150 тонна аммиак селитразын, 150 тонна суперфосфатты, «Улуг-Хая» совхоз 333 тонна аммиак селитразын, 356 тонна суперфосфатты, «Найырал» совхоз 150 тонна аммиак селитразын, 150 тонна суперфосфатты чагыткан турган. Ол чагыгларны ёзугаар, районнуң «Сельхозтехника» салбыры ол минералдыг чемишчидилгелерни келдирип кээрге, «ҮТКА 25 чылы» совхоз чүгле 75,5 тонна суперфосфатты, «Улуг-Хая» совхоз болгаш «Найырал» совхоз 80—80 тонна суперфосфатты алгаш, оон өскезин албайн барган, а алган чемишчидилгелерин безин ажыглаваанннар.

Улуг-Хем районнуң партия-күрүне контролюнуң комитеди чемишчидилгелерни ажыглап турарының талазы-биле чыл эгезинден бээр элээн каш хыналдаларны ажыл-агыйларга чоруткан. Хыналдаларның түңнелинде районнуң бүгү ажыл-агыйларында хөй-хөй чемишчидилгелер чыл-чылы-биле ажыглаттынмайн чыткылааны илерээн. «Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаа фермазында, «Найырал» совхозтуң Аймырлыг, Шанчы бригадаларында, Жданов аттыг колхозтуң төвүнде чемишчидилгелер «көк хаялыг даглар» апарган чыткылаар.

Үр үеде өл-шыкка чытканының түңнелинде ол улуг үнелиг чемишчидилгелер үрелип калгылаан. Ол чемишчидилгелерниң өртээн, хемчээлин, каш чылдарда чытканын кым-даа билбес. Мурнунда «Чодураа» деп турган колхозтуң агроному эш Нарылковтан ол дугайын айтырарга: «Мен бо колхозка келгенимден бээр дөрт чыл болдум. Мен маңаа келгенимде-ле бар турган чемишчидилгелер чүве» деп харыылаан. «Улуг-Хая», «ҮТКА 25 чылы», «Найырал» совхозтарның удуртукчулары база ындыг янзылыг харыылап турарлар.

«Улуг-Хая» совхозтуң Ак-Тал салбырынче кукуруза шөлүн чемишчидери-биле чоруткан бир машина иштии суперфосфат чогуур сорулгазынга ажыглаттынмайн, орук ара шыкка алзып үрелген. Ол ышкаш «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң улуг агроному эш Дорошинниң айтыышкынын ёзугаар ногаа бригадазынче каш шоодай суперфосфатты чоруткан. Ону ногаа бригадазының бригадири эш Федосеева чүгле машинадан дүжүрүп кааш, ол чемишчидилгени база ажыглаваан. Күзүн ногааны ажаап алганының соонда ол чемишчидилгелер чашпан аразындан тывылган. Чүгле партия-күрүне контроль комитединиң киржилгези-биле ол чемишчидилгелерни складтап ажааган.

Ажыл-агыйларның чамдык тускай эртемниглери парткүрконтроль комитединиң караан ажыттаарын оралдажыр таварылгалар турган. Ынчалза-даа комитетке ажылчы чоннар дузалап турар болганда, ол оралдажыышкыннар илереттинген. Чижээ, мурнунда «Чодураа» деп турган колхозтуң агроному эш Нарылковка чемишчидилгелерни складтап ажаар дугайында айтыышкын бээрге, ону машинага чүдүргеш, алаакче аппарып төп турганы илерээн. Ол ышкаш «Найырал» совхозтуң агроному Хвостов, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң — Дорошин, Жданов аттыг колхозтуң — Семдерек олар күскү чемишчидилге кылдыр сылдап алгаш, хөй-хөй чемишчидилгелерни ховуларже аппарып төп каапканнар.

Районнуң парткүрконтроль комитеди каш удаа хыналдалар кылып, хемчег алганының түңнелинде колхозтар, совхозтар мурнунда чылчылы-биле ажыглаваан чемишчидилгелерин бо чылын күскү чемишчидилгеге ажыглаан болгаш артканын складтарга шыгжаан. «Сельхозтехника» салбырында 81 тонна чемишчидилгениң кадагалалын база экижиткен.

Колхозтар болгаш совхозтар түс черниң чемишчидилгезин база четпес ажыглап турар. Тарылга шөлдеринче өдек сөөртүлгезиниң планы чыл бүрүде күүсеттинмейн келген. Ам үеде чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозта «Беларусь» тракторлуг 4 кижи составтыг звено өдек сөөртүлгезинде ажылдап турар, а өске ажыл-агыйларда ол ажыл чорбайн турар.

Мурнуку чылдарның практиказындан алырга, өдек сөөртүлгези кайы-даа ажыл-агыйларда ёзу барымдаалаашкыны-биле чоруп келген. Кышкы доң инек өдээн шөлдерге оваалай төккүлеп каар, ону тарадып сайгарбас турган. Ол чорук шөлдерге чемишчидилге-даа болбайн турар.

Шөлдер чемишчидилгезин экижидер төлээде, кадрлар-биле ажылды экижидери, оларның агротехника талазы-биле өөредилгезин организастаары эргежок чугула.

С. БУЯНДЫ,
Улуг-Хем районнуң парткүрконтроль комитединиң даргазы.

Хаваннар кайнаар чидип турарыл?

Чөөн-Хемчик районнуң Хорум-Даг сес чыл школазының ажыл-агый эргелекчизинде Х. Оюу дээрзи барык дөрт чыл бурунгаар ажылдап кирген. Ынчан школага 2 аскыр, 6 төрүүр кол хаван турган. Чыл бүрүде 50—60 баш хире хаван оолдарын олар берип турганнар.

Ынчалза-даа бо хөй хаваннарның кайнаар-даа баргаи билдинмейн келген. Ам харын Х. Оюунуң оларны төтчеглеп келгени илерип турар.

Х. Оюу деп, чогум кымыл? Ол дээрге мурнунда оор херек ужун шииттирип чораан, ол школаның ажылагый эргелекчизинге дуңмазы, ынчан директор турган М. Осурнуң дузазы-биле кире берген чагдынчак кижидир.

Ооң нарын кажар үүлгедиглериниң чамдык чижектери мындыг: школаның бухгалтерия учёдунда кирбээнин ажыглап алгаш, 1961—1962 өөредилге чылында столоваяга хереглээн 14 улуг хаванны хуу кижилерден садып алган кылдыр меге документ бижээш, оларның өртээн школа санакчызы турган Грачевтан ол үндүртүп алган. Бодунуң дуңмалары Адышаа, Севилбаа суглаларга чылдың-на хөй баш хаваннарны ол үлеп берип келген.

Чүгле бо чылын безин 42 хаван оолдарын төрелдеринге үлээрден аңгыда, Алдан-Маадыр суурже чоруткан болуп турар. Олардан школада ам чүгле дөрт хаван арткан.

Школаның идик-хевин, аъш-чем продуктуларын төрелдеринге ооң үлеп төтчеглээр чоруу мырыңай кедерээн. Ынчангаш күрүнениң бо хире хөй эт-хөреңгизин оорлап-төтчеглеп амдажаан Х. Оюунуң үүлгедиглерин партия-күрүне контролюнуң хыналдазынга эң дүрген киирерин школаның коллективи улуу-биле негеп турар.

М. НАЗЫН.

Кыштаглаашкында илерээн четпестер

«Барлык» совхозта партия-күрүне контролюнга дузалаар бөлүктүң болгаш салбырларда ооң постуларының кежигүннери чер-черде ниитиниң малының кыштаглаашкынының байдалын хынап турар.

Совхозтуң малының кыштаглаашкыны элээн организастыг эгелээн болза-даа, Бижиктиг-Хаяда хойжулар Дырың, Семис-оол, Хөнделең салбырында М. Ыглаган-оол, Аксы-Барлыкта Төгүс-оол олар кажааларын чедир кылып албааннар.

Совхозтуң хаван, куш фермаларында кажааларның септелгези чедир кылдынмаан, чырыткызы чедишпес. Ол ажыл-агый чериниң 80 ажыг бүдүрүкчү кошкарлары кажаа чок, чадагай черде кыштап турар.

Шээр малдың оолдаашкынынга белеткел четпес чоруттунган. Хөнделең салбырында 15 кодан төрүүр хойнуң 5 коданында чаш малдың чылыг кажаалары чок болуп илерээн.

Малчыннарның амыдырал чуртталгазының байдалында улуг четпестер бар. Оларның бажыңнары септеттинмээн, дыка хөй хойжулар чылыглаттынмаан самдар өглерде чурттап турарлар.

Барыын-Хемчик райпозу ыраккы одарларда малчыннарга бараанарны чедирип садыглаарын эки организастап шыдаваан. Хөнделең салбырының Ак-Алашта малчыннарында керосин амдыгаа чедир чок болган.

Үстүнде айыттынган бүгү четпестерни чайладыр талазы-биле боттуг хемчеглерни эң дүрген алырын совхозтуң директору эш Макальскийден, салбырлар эргелекчилеринден партия-күрүне контролюнга дузалаар бөлүктүң болгаш постуларның кежигүннери шыңгыы негээн.

Ч. ЧЫЛБАК-ООЛ,
партия-күрүне контроль комитединге дузалаар бөлүк даргазы.

ЧУНАР БАЖЫҢГА ЧУНАРЫ

Неделя санында чунар бажыңга ыяавыла бир катап чунуп болгаш иштики хевиңерни солуп турунар. Чунар бажың кешти арыглап, кадыкшылды быжыктырып болгаш нерв системазының ажылын экижидип турар. Чунуушкун үезинде кештен үс болгаш тер ылгалыышкыны күштелир, хан эргилиишкини болгаш чем хуулдуруушкуну экижиир, улуг хырынның чем хайылдырар чулуунуң ылгалырын эвээжедир болгаш чемниң белоктарын шиңгээдирин экижидер.

Дурт-сынның чүстериниң болгаш шынганнарының хоочураан ревматизмниң үезинде, хөлүн эрттир семирээн таварылгада болгаш думчуктуң, боостааның аарыгларының үезинде чунар бажыңга үргүлчү кирип турары кончуг ажыктыг. Чунар бажыңга кирген сөөлүнде кижиниң шагшинээзи сергелең апаар, чүректиң болгаш хан дамырлар системазының ажылы экижиир, аъшчемче кижиниң хөөннүү бедиир.

Кештен ылгалып үнген үстерни, хирни, микробтарны болгаш кештиң хорлап өлүгленген кезектерин арылдыр чуурунга «банное» азы хеп чуур саваңнарны ажыглавышаан, эки дүрбүттүнер херек.

Чунарының шагын 45 минутадан эртирбезин эмчилер сүмелеп турар, олче изиг буска шаптанының 10 минутазы база кирер. Сугнуң температуразы 35—38 градус болза эң-не таарымчалыг болур.

Чунар бажың — аарыглардан баш удур камгаланырының иделгелдиг чепсээ!

Изиг буска шаптанырда бодамчалыг болуңар!

Шаптанып турар үеде хөй тер ылгалыышкыны бүүректерниң ажылын дыка чиигедир, ол ышкаш иштики органнардан хан кешче дашкаарлап куттунар болгаш хан эргилиишкининиң экижидер.

Изиг буска шаптанырда ойталап чыдып алза эки. Шаптанып мурнунда башты чугбайн, а арынны соок суг-биле өттүрүп алыр, азы башты өл аржыыл-биле шып алыр херек. Шаптанган сөөлүнде өйүнде чылыг сугну баштан куду саарып бадырар, а оон сөөлүнде башты сериин сугбиле чуп кааптар.

Изиг буска он минутадан эртир турбаза чогуур.

Эъдиниң изии улгадып турар аарыг кижилер, чүрээнде чыргалыг кижилер болгаш хан базыышкыны улуг кижилер изиг буска кирип болбас. Ол ышкаш өкпе, сөөк туберкулезтуг болгаш караа, кулаа аарыг кижилерге изиг буска кирери хоралыг.

Эзирик ийикпе арага аарыынга кирген кижилерни изиг буска шаптанырын чөпшээревес.

Чунар бажыңга арыг-шеверни сагыңар!

Чунар мурнунда өлудуңарны болгаш тазыңарны изиг суг-биле эки чуп каптыңар. Өске кижиниң аржыылын, дыргаан, саванын болгаш өске-даа херекселдерин ажыглаваңар.

Чунар бажыңга агаарның температуразы хеп уштур өрээлге 20—25 градус, чунар өрээлге —30, шаптаныр өрээлге—40—45 градус болур ужурлуг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

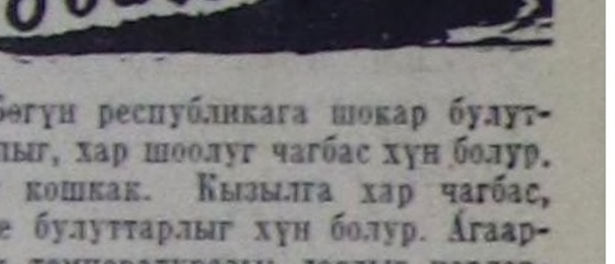

Бөгүн республикага шокар булуттарлыг, хар шоолуг чагбас хүн болур. Хат кошкак. Кызылга хар чагбас, биче булуттарлыг хүн болур. Агаарның температуразы: даглыг черлерге —15—20, оон өскезинге —23—28, а Кызылга —25—27 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: **«Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук:** 10, 12, 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Кочубей»** 11, 1 шактарда. **«Калчаарааннарның суду»** 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: **«Дайынның оруктарында»** 2.30 шакта. **«Тарзанның өлгени»** 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Дээрги Н-ниң херектери»** 3.15, 7.15 шактарда. **«Моряк эринче баргаш келир»** 5.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажың № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология килдизиниң 37—13: харысалгалыг секретарьның 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизиниң 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47. солуп келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01529.

Культура министерствозунуң типографиязы